

БАЙРАМ

КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ"

1998 ВЫПУСК 2

بسم الله الرّحمن الرّحيم

Байрам

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ
ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ"

№ 2
Мінск, 1998

РЭДАКТАРСКАЯ ГРУПА:

Ісмаіл АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Яўген ГУЧОК,
Ібрагім КАНАПАЦКІ,
Якуб ЯКУБОЎСКІ (галоўны рэдактар),
Таццяна ЯКУБОЎСКАЯ

Выдадзены коштам
Дзяржаўнага камітэта
па справах рэлігій і нацыянальнасцей
Рэспублікі Беларусь

بسم الله الرّحمن الرّحيم

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага !

Салям алейкум, спадары і спадарыні, супляменнікі-татары, усе мусульмане!

29 сакавіка 1998 года пачаўся месяц зуль-хіджа 1418 года мусульманскага летазлічэння. У першыя дзесяць дзён гэтага месяца мусульмане, сабраўшыся з усіх канцоў света ў Саудаўскай Аравіі, здзяйсняюць хадж — паломніцтва да вялікіх святыняў Ісламу, што знаходзяцца ў гарадах Мекка і Медына. Завяршаючы хадж дзень 7 красавіка 1998 года з'явіўся для нас, мусульман, вялікім святам ахвярапрынашэння, альбо па-арабску — Ід аль-Адха, па-татарску — Курбан-Байрам.

Агульнавядома, што Іслам грунтуецца на пяці слупах (асновах) веры (па-арабску — "аркан аддзін"). Паводле хадзіса прарока Мухаммеда (Мір яму і міласць Аллага Усявышняга!), пяць асноў мусульманскай веры гучаць наступным чынам: "**Першая** — сведчанне, што няма Аллага акрамя Аллага, і Мухаммед — слуга і пасланнік Аллага (па-арабску: "Эшгэду ан ля ілляга илля Аллаг уа эшгэду энна Мухаммадун абдугу уа расюлюгу"); **Другая** — малітва (па-арабску — салят, па-татарску — намаз); **Трэцяя** — выплата падатку на справы мусульманскай абшчыны (па-арабску — закят); **Чацвёртая** — выкананне посту ў месяц Рамадан; **Пятая** — здзяйсненне хаджа да Дома Аллаха.

У свяшчэнным Кур'ане, хадзісах нашага Прарока (Мір яму і міласць Аллаха Усявышняга!) і іншых крыніцах змешчаны адказ на пытанне, чаму хадж стаў адной з пяці асноў мусульманскай веры і займае такое важнае месца ў жыцці мусульман. Гэтыя першакрыніцы тлумачаць таксама і паходжанне, сэнс абрадаў, што складаюць **Хадж.**

Пачатак хаджа звязаны з імем прарока Ібрагіма (Мір яму!) і яго сына Ісмаіла (Мір яму!). Ібрагім (Мір яму!), як сведчыць Кур'ан, задоўга да ўзнікнення іудаізму і хрысціянства — адзінабожных рэлігій, стаў ханіфам — адзінабожнікам і му-

сульманінам. Адбылося гэта па волі самога Аллага, які, як сказана ў Кур'ане, "паказаў Ібрагіму ўладу над нябёсамі і зямлёй, каб ён быў сярод тых, хто мае ўпэўненасць" (Сура "Анам", аят 75). Яшчэ ў юнацтве Ібрагім (Мір яму!) рэзка выступаў супраць мнагабожжа, як сказана ў Свяшчэнным Кур'ане, "павярнуў свой твар да Таго, Хто стварыў нябёсы і зямлю, пакланяючыся Яму шчыра" (там жа, аят 79).

Прарок Ібрагім (Мір яму!) нарадзіўся ў Месапатаміі (на тэрыторыі сучаснага Ірака), а яго прапаведніцкая дзейнасць адбывалася ў Палесціне, Егіпце і іншых раёнах. З Меккай, Аравіяй звязаны адзін з самых значных этапаў жыцця і дзейнасці прарока Ібрагіма і яго сына Ісмаіла (Мір ім!).

Ісмаіл (Мір яму!) са сваёй маці Хаджар жыў у горадзе Мекка, і прарок Ібрагім (Мір яму!) часта наведваў яго. Аднойчы Прарок убачыў сон, пад час якога ён прыносіў Ісмаіла ў ахвяру Аллаху. Прарок (Мір яму!) зразумеў, што гэта з'яўляецца жаданнем Аллаха, і вырашыў выканаць волю Усявышняга. У Кур'ане гаворыцца, што Ібрагім (Мір яму!) сказаў Ісмаілу: "Сынок мой, бачу я ў сне, што прыношу цябе ў ахвяру. Што ты пра гэта думаеш?" (Сура "Саффат", аят 102). І ў адказ Ібрагім (Мір яму!) пачуў: "Бацька мой, рабі, што табе даведзена; ты знойдзеш мяне, калі пажадае Аллах, цярплівым" (Сура "Саффат", аят 103). Але ў той момант, калі прарок Ібрагім (Мір яму!) падрыхтаваўся ўзняць нож на сына, Аллах звярнуўся да яго са словамі: "О Ібрагім, ты спраўдзіў убачанае" (Там жа, аяты 104–105). Так Аллах аддзячыў дабрадзея Ібрагіма (Мір яму!). Тады Прарок (Мір яму!) прынёс у ахвяру барана. Гэты выпадак, які адбыўся непадалёку ад Меккі, у мястэчку Міна, стаў асноватворным пры ўстанаўленні абраду ахвярапрынашэння як складанай часткі хаджа.

Дзеянні Ібрагіма (Мір яму!), яго пастаянная гатоўнасць адстойваць веру ў адзінага і непараўнальнага Аллаха былі адзначаны вялікімі міласцямі Усявышняга. Менавіта яго зрабіў Аллах "для людзей імамам", яму даручыў узначаліць першую мусульманскую абшчыну. З гэтай нагоды ў Свяшчэнным Кур'ане Іслам часта называюць "рэлігіяй Ібрагіма". Менавіта гэтаму Прароку і яго сыну выпаў гонар падрыхтаваць для наведвання вернікамі "Дома Аллаха" — храма аль-Каабу. У Кур'ане

сказана: "І вось Мы ўладкавалі для Ібрагіма месца дома: Не прыдаваў Мне ў сатаварышы нічога і ачысці Мой дом для тых, хто абыходзіць, і для тых, хто стаіць, і для тых, хто кланяецца" (Сура "Хадж", аят 26).

Пасля гэтага Аллах даручыў Ібрагіму (Мір яму!) "абвясціць людзям пра хадж: яны прыдуць да цябе пешшу і на розных худобах... каб засведчыць аб карысным ім і ўспамінаць імя Аллаха ў вызначаныя дні над падараванымі жывёламі: ешце і накарміце няшчаснага бедняка! Потым няхай яны закончаць са сваёй няпэўнасцю і цалкам выканаюць свае абяцанні і абыдуць вакол старажытнага дома" (Сура "Хадж", аяты 27–29).

Такім чынам, хадж бярэ свой пачатак з глыбокай даўніны, з часоў прарока Ібрагіма (Мір яму!). Нам вельмі б хацелася звярнуць вашу ўвагу і на аят Свяшчэннага Кур'ана, у якім гаворка ідзе пра хадж, аят, у якім праявілася вялікая любоў Аллаха да свайго стварэння — чалавека, клопат пра яго душэўны стан: "У Аллаха для людзей абавязак хаджа да дома тым, хто здольны здзейсніць шлях да Яго" (Сура "Імран", аят 7).

Кожнаму мусульманіну хацелася б прытуліцца да святыняў Ісламу, пабываць у мясцінах, звязаных з імёнамі вялікіх прарокаў Ібрагіма (Мір яму!) і Мухаммеда (Мір яму і міласць Аллаха Усявышняга!), дзейнасцю першых мусульманскіх абшчын. Тым больш, што дзякуючы зменам, якія адбыліся за апошнія 10 гадоў у нашым грамадстве, мы маем магчымасць бесперашкодна ехаць у Мекку і Медыну.

Але сёння далёка не кожны мусульманін здольны здзейсніць хадж, скарыстаць мажлівасці, дадзеныя яму дзяржавай. І Усявышні Аллах таксама паклапаціўся пра тое, каб не здольныя здзейсніць хадж не перажывалі з-за гэтага. Хадж, як вызначана Усявышнім Аллахам, "для тых, хто ў сілах здзейсніць шлях да Яго". Тым, хто па прычыне розных абставін (адсутнасць матэрыяльных мажлівасцей, стан здароўя ды іншае) не можа яго здзейсніць, Іслам прапануе мноства іншых мажлівасцей заслужыць прыхільнасць, міласць Аллаха, Яго блаславенне. І гэта, перш за ўсё, як сказаў Святы прарок Мухаммед (Мір яму і міласць Аллаха Усявышняга!), — пятнічнае богаслужэнне. "Пятнічныя малітвы — гэта хадж для тых, хто не здзяйсняе яго". Гэта і богабаязнасць, набожныя паводзіны і

добрыя справы. Вось што, напрыклад, у Свяшчэнным Кур'ане сказана пра ахвярапрынашэнне: "Сытых Мы зрабілі для вас (жывёл) з адзначаных для Аллаха; для вас у іх карысць. Памінайце ж імя Аллаха над імі... А калі іх бакі паваляцца, то ешце іх і накарміце стрыманага і таго, хто просіць сарамліва... Не дойдзе да Аллаха ні іх мяса, ні іх кроў, але дойдзе да Яго богабаязнасць ваша. Так Ён падпарадкаваў іх вам, каб вы ўзвышалі Аллаха за тое, што Ён вывеў вас на роўны шлях, а ты абрадуй тых, хто творыць дабро!" (Сура "Хадж", аяты 37–38).

Дарагія браты і сёстры!

Святы прарок Мухаммед (Мір яму і міласць Аллаха Усявышняга!) сказаў: "За набожны хадж няма іншай узнагароды, акрамя рая". Але рай, паводле Ісламу, могуць заслужыць не толькі тыя, хто ў гэтыя дні знаходзіцца ў святых месцах, але і тыя, хто сёння дома, побач са сваімі блізкімі і роднымі. Яны, як сказана ў нашай Свяшчэннай кнізе таксама могуць цвёрда разлічваць, што апынуцца ў раі. Але для гэтага мусульмане павінны добрасумленна выконваць свой грамадскі абавязак, быць уважлівымі і добрымі да ўсіх, хто вас акружае, аказваць усім жывучым у нястачы матэрыяльную і маральную падтрымку, шанаваць памяць памерлых. Асаблівай увагай і клопатам трэба акружыць бацькоў і дзяцей, сірот і нямоглых. Зразумела, трэба помніць і пра тое, што Аллах абрадуе сваёй увагай пакорлівых, "тых, у каго палохаюцца сэрцы, калі памінаецца Аллах, і цярплівых да таго, што іх напаткае, хто выстойвае малітву і траціць з таго, што Мы ім падаравалі" (Сура "Хадж", аят 35). Таму, як сказана ў Кур'ане, "дапамагай-це адзін аднаму ў набожнасці і богабаязнасці, але не дапамагайце ў граху і варажнечы" (Сура "Майда", аят 3).

Ассаляму алейкум, уа рахматуллагі Тааля уа баракятугу!

Мір Вам, міласць Аллаха Усявышняга і Яго бласлаўленне!

29 сакавіка 1998 г.

Лісты і адказы пішыце на адрас:
220131, г. Минск, а/я <u>131</u>. Редакции журнала "Байрам".

АД РЭДАКЦЫІ

Наш часопіс-квартальнік "Байрам" выдаецца абмежаваным тыражом у мэтах абуджэння самасвядомасці нашага народа, паказа нашай гістарычнай і культурнай спадчыны і для абмену думкамі, меркаваннямі і прапановамі наконт шляхоў і магчымасцей нашага адраджэння ў сённяшні час. Увогуле можна сказаць, што "Байрам" — гэта наша трыбуна, з якой можа выступіць кожны зацікаўлены прыхільнік справы адраджэння татарскага народа на землях Беларусі. І мы ў кожным нумары запрашаем усіх жадаючых падзяліцца сваімі думкамі дасылаць свае лісты на адрас:

220131, г.Минск, а/я 131. Редакция журнала "Байрам".

Друкуючы вашы лісты на старонках квартальніка, мы не заўсёды і не ва ўсім можам падзяляць ці падтрымліваць выказаныя вамі думкі і прапановы, але яны даюць і нам, і чытачам падставу выбіраць больш узважліва накірункі нашай дзейнасці на перспектыву з улікам інтарэсаў і асобных членаў нашага аб'яднання. Канешне, у дасылаемых вамі лістах могуць з'яўляцца і крайнія думкі і падыходы ў вырашэнні некаторых праблем нашага адраджэння, але ў такім выпадку трэба разумець, што кожны мае сваю галаву і свой розум і ў адпаведнасці са сваім жыццёвым вопытам мае права выказаць свае меркаванні па тым ці іншым пытанні.

Тут важна, каб і нашы чытачы, зацікаўленыя ў паспяховым ходзе нашага адраджэння, не адмоўчваліся ў сваіх дамах і кватэрах, не дзяліліся сваімі думкамі на кухнях, а пісалі нам лісты са словамі падтрымкі ці непрыняцця той ці іншай прапановы. Тады квартальнік стане сапраўднай трыбунай.

Вось і ў апошнім выпуску (№ 1 за 1998 г.) мы надрукавалі ліст А.М. Крыніцкага (стар. 98–102) з Гродна, які выказаў свае, і толькі свае, меркаванні наконт стану спраў у нашай краіне. Пакуль што ніхто нам у рэдакцыю не даслаў пісьмова сваіх адносін да гэтых меркаванняў, але па тэлефоне і на словах некаторыя выказалі сваю нязгоду з думкамі А.М. Крыніцкага. Рэдакцыя ў тым нумары квартальніка не давала сваёй рэцэнзіі на гэты допіс, чакалі, як яго ўспрымуць нашы татары і мусульмане. Цяпер мы хочам даць кароткі каментар па некаторых яго пытаннях.

Мы вельмі спачуваем А.М. Крыніцкаму і яго жонцы ў сувязі з трагедыяй, якая напаткала сям'ю яго сына Юсуфа. Але ні ў якім разе нельга звязваць гэту трагедыю з лістамі, якія адсылаў Алі

Мустафавіч на адрасы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнта Татарстана, у муфтыяты РБ і ЦДУМ г. Уфы, у Дзяржкамітэт па справах рэлігій і г.д. Ніякіх падстаў ці фактаў няма. Няправільна ўспрынята і выказаная муфціем Беларусі згода на сумесную працу на карысць адраджэння татар і мусульман: мелася на ўвазе праца ў адным мусульманскім рэлігійным аб'яднанні Рэспублікі Беларусь, без падзелу на мухтасібат і МРА ў РБ. Калі б А.М. Крыніцкі прысутнічаў на з'езде, было б вырашана і гэта пытанне ў згодзе і ўзаемаразуменні абодвух бакоў. Далей. Нельга пагадзіцца з меркаваннем А.М. Крыніцкага, што факты нападу на яго жонку і на сям'ю сына — гэта напад на Іслам у Беларусі. Гэта некарэктна і нават не потрабуе доказу. Нельга гаварыць і сур'ёзна ўспрымаць выказаную думку Алі Крыніцкага аб тым, што ўпершыню за 750 гадоў (адкуль такая лічба?) немусульманка прыняла ў 1997 г. Іслам і практыкуе гэту веру. У нас, у Мінску, Іслам прынялі з 1994 па 1998 г. болей чым 35 беларусаў — дзяўчат і юнакоў, і многія з іх выконваюць патрабаванні Ісламу. Але аб гэтым не абавязкова шырока абвяшчаць, бо гэта справа вельмі асабістая і добраахвотная, і мы не маем ніякіх фактаў іх пераследу за гэты высакародны ўчынак. І апошняе. Мы катэгарычна не згодны з галаслоўнай заявай Алі Крыніцкага аб тым, што Дзяржкамітэт па справах рэлігій і нацыянальнасцей "натравливает татар на татар, мусульман на мусульман". Кіраўніцтва "Аль-Кітаба" і Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання, як і рэдак-цыі часопіса "Байрам" і газеты "Жизнь" вельмі часта сутыкаюцца з супрацоўнікамі Дзяржкамітэта пры вырашэнні многіх праблем нашага паўсядзённага жыцця і на перспектыву і таму могуць цвёрда засведчыць, што ў Камітэце мы атрымліваем толькі дапамогу, сустракаем разуменне, праўда, у рамках мажлівасцей самога Дзяржкамітэта. Але гэта ўжо зусім іншая справа. Дастаткова ўспомніць хаця б мерапрыемствы, праведзеныя з нагоды 600-годдзя пасялення татараў на землях Беларусі.

Рэдакцыя яшчэ раз падкрэслівае, што думкі, выказаныя А.М. Крыніцкім, ёсць яго асабістыя, і ён мае на іх права, такса-ма як іншыя людзі могуць мець зусім адваротныя думкі — і гэта іх права.

І. Александровіч.

***

КУР'АН

Сура дзесятая — Йунус

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

الٓرۚ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡحَكِيمِ ١ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا
أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٖ مِّنۡهُمۡ أَنۡ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ
أَنَّ لَهُمۡ قَدَمَ صِدۡقٍ عِندَ رَبِّهِمۡۗ قَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا
لَسَٰحِرٞ مُّبِينٌ ٢ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ
فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ يُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَۖ مَا مِن شَفِيعٍ
إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ إِذۡنِهِۦۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمۡ فَٱعۡبُدُوهُۚ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ٣ إِلَيۡهِ مَرۡجِعُكُمۡ جَمِيعٗاۖ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقًّاۚ إِنَّهُۥ
يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ
بِٱلۡقِسۡطِۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمۡ شَرَابٞ مِّنۡ حَمِيمٖ وَعَذَابٌ
أَلِيمُۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ ٤ هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ ٱلشَّمۡسَ
ضِيَآءٗ وَٱلۡقَمَرَ نُورٗا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ
وَٱلۡحِسَابَۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۚ يُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ
لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ٥ إِنَّ فِي ٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ
ٱللَّهُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَّقُونَ ٦

1. У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага.

2. Алеф Лям Ра. Гэта — вершы кнігі, поўнай Мудрасці.

3. Няўжо таму дзівуюцца людзі, што Мы натхнілі аднаго з іх, кажучы: "Перасцеражы род чалавечы і падай добрую вестку вернікам аб тым, што прыгатавана і праўдзівая ступень дастойнасці пра Уладыку". Няверныя кажуць: "Гэта, напэўна, чараўнік".

4. Ісціна, Уладыка ваш — Аллаг, Які стварыў неба і зямлю за шэсць прамежкаў часу; пасля чаго ўсеўся Ён на прастоле, каб правіць усім, што Ён стварыў. І няма хадатая перад Ім, інакш як з Яго дазволу. Гэта — Аллаг, Уладыка ваш! Служыце Яму. Ці ж вы не апамятаецеся?

5. Да Яго вы ўсе вернецеся. Абяцанне Аллага ёсць ісціна. Сапраўды, Ён стварае ў першы раз, а пасля паўтарае ўсё зноў, каб дастойна ўзнагародзіць тых, хто веруе і чыніць добрыя справы. Што ж тычыцца няверных, варатак будзе іх напіткам і балючая кара, бо яны не ўвералі.

6. Гэта Ён загадаў сонцу выпраменьваць яркае святло, а месяцу — адлюстроўваць ззянне, і вызначыў для яго фазы, каб вы маглі знаць лік гадоў і вылічваць час. Не інакш стварыў гэта Аллаг, як па ісціне. Ён тлумачыць аяты (знакі) для людзей, якія разумеюць.

7. Ісціна, у змене ночы і дня і ва ўсім, што стварыў Аллаг на небе і на зямлі ёсць знакі для богабаязных людзей.

8. Тым, якія не маюць надзеі на Нашу сустрэчу і задавольваюцца жыццём на гэтым свеце, і знаходзяць у гэтым задавальненне і не зважаюць на Нашыя аяты, —

9. Агонь будзе жытлом па заслугах іх.

10. Што ж тычыцца тых, хто веруе і чыніць добрыя справы, — іх Уладыка накіруе іх дзеля веры іх. Ручаі будуць цячы каля іх ног у Садах Асалоды.

11. І малітва іх там будзе: "Слава Табе, о Аллаг!" І вітанне іх там будзе: "Мір". І канец малітвы іх там будзе: "Слава Аллагу, Уладару светаў!"

12. І калі б Аллаг паскорыў для людзей прыход зла, заслужанага імі, у той жа ступені, як яны жадаюць паскорыць багацце, канец іх жыцця, то іх тэрмін быў бы ўжо скончаны. Але Мы даём тым, хто не спадзяецца спаткацца з Намі, у сваім блуканні вандраваць усляпую.

13. І калі нядоля спасцігне чалавека, ён звяртаецца да Нас, лежачы, або седзячы, або стоячы; але калі выбавім Мы яго ад нядолі яго, ён працягвае ісці сваім шляхам, як быццам ён ніколі не звяртаўся да Нас, просячы аб выратаванні ад нядолі, якая яго спасцігла. Такія справы грэшнікаў здаюцца добрымі ў вачах іх.

14. Знішчылі Мы пакаленні, якія былі раней вас, калі яны чынілі зло; і прыходзілі да іх Пасланнікі з яснымі знакамі, але не паверылі яны. Так караем Мы грэшнікаў.

15. Пасля іх паставілі Мы вас наследнікамі іх на зямлі, каб упэўніцца, як вы будзеце паступаць.

16. І калі ясныя Нашыя аяты абвяшчаюцца ім, тыя, хто не спадзяецца з'явіцца перад Намі, кажуць: "Прынясі нам другі Кур'ан!" Або: "Замяні яго!" Скажы: "Не мне па ўласнай волі замяніць яго; я толькі выконваю тое, што мне абвешчана. Сапраўды, баюся я пакарання ў Судны дзень, калі я не выканаю загаду Уладара майго".

17. Скажы: "Калі б захацеў Аллаг, то не прачытаў бы я вам яго (Кур'ан) і не даў бы Ён яго вам. Сапраўды, пражыў я ўсё жыццё да гэтай пары сярод вас. Няўжо вы не разумееце?"

18. А хто ёсць больш несправядлівы ад таго, хто выдумляе лухту супроць Аллага, або хто маной лічыць знакі Яго? Сапраўды, ніколі грэшнікі не будуць шчаслівымі!

19. І пакланяюцца яны замест Аллага таму, што не можа прынесці ім ні шкоды, ні карысці; і кажуць яны: "Гэта — хадайнікі нашы перад Аллагам". Скажы: "Ці жадаеце вы давесці да ведама Аллага што-небудзь, чаго Ён не ведае на небе або на зямлі? Сьвяты Ён, і вышэй Ён усяго, што яны прыдаюць да Яго".

20. І род чалавечы жыў у згодзе, але пасля яны пасварыліся паміж сабою; і калі б не слова Аллага, пасланае перад гэтым, ужо адбыўся б суд паміж імі адносна таго, аб чым спрачаліся яны.

21. І яны кажуць: "Чаму не пасланы яму знакі ад Уладара яго?" Скажы: "Нябачнае належыць толькі аднаму Аллагу. Чакайце, і я з вамі сярод тых, хто чакае!"

22. І калі даём Мы людзям пакаштаваць міласці пасля таго, як напаткала іх нядоля, то яны пачынаюць надумваць хітрасць супроць знакаў Нашых. Скажы: "Аллаг хутчэйшы ў задумах Сваіх. Сапраўды, Нашы пасланцы (анёлы) вядуць усе запісы пра тое, што задумваеце вы".

23. Ён — Той, Хто дае вам мажлівасць падарожнічаць па сухазем'і і на моры, пакуль, калі вы на караблях, і яны плывуць з імі пры спадарожным ветры, і яны радуюцца гэтаму, пакуль не захопіць іх бура, і хвалі не будуць абрушвацца на іх з усіх бакоў, і не падумаюць яны, што яны акружаны; тады яны звяртаюцца да Аллага, выказваючы Яму шчырую сваю веру: "Калі Ты нас выратуеш, то мы сапраўды будзем удзячнымі".

24. Але калі Ён выбавіць іх, то яны зноў робяць беззаконнасць на зямлі. "О вы, людзі, беззаконнасць ваша накіравана толькі супроць вас саміх. Бо жыццё на гэтым свеце кароткае.

Пасля да Нас вернецеся вы; і Мы вам тады абвесцім, што вы чынілі".

25. Жыццё на гэтым свеце падобнае да вады, якую спусцілі Мы з неба: змешваецца яна з раслінамі зямлі, служачымі жыўленнем для людзей і жывёл; пакуль, калі атрымае зямля ўбор свой і красуецца ў ім, і гаспадары яго думаюць, што маюць уладу над ім, але прыйдзе воля Наша, ноччу ці днём, і Мы чынім зжатым, як быццам учора не было квітнеючым. У такі спосаб Мы робім знакі для людзей, якія думаюць.

26. І Аллаг прызывае да сядзібы міру, і вядзе, каго хоча, Ён на дарогу простую.

27. Прыгатавана найлепшая ўзнагарода і нешта большае для тых, хто чыніць добрыя справы, і не пакрые іх твары ні пыл, ні ганьба. Яны будуць навекі жыхарамі Раю.

28. А рабіўшым зло пакаранне будзе роўнае злу іх, і будуць яны пакрыты ганьбай. Не будзе ў іх заступніка перад Аллагам. І будуць твары іх пакрыты цёмнымі, як ноч, плямамі. І будуць яны жыхарамі полымя, і будуць яны там навекі.

29. І памятайце дзень, калі Мы збяром усіх разам, калі скажам Мы тым, хто дадаваў сатаварышаў Аллагу: "Адступіце назад, на месцы вашыя, вы і вашы сатаварышы!" І Мы іх раздзелім, а іх сатаварышы скажуць: "Вядома, не нам пакланяліся вы.

30. Цяпер дастаткова сведчання Аллага паміж намі і вамі. Ісціна, не ведалі мы аб вашым пакланенні".

31. Там кожная душа ўпэўніцца ў тым, што яна падрыхтавала самой сабе раней. І будуць яны прыведзены назад да Аллага, сапраўднага Уладара іх, і ўсе выдумкі не дапамогуць ім.

КУР'АН

Сура Йунус. Аяты 31—35.

32. Скажы: "Хто дае вам забеспячэнне з неба і з зямлі? Хто мае ўладу над вачамі і вушамі? І хто выводзіць жывое з мёртвага і мёртвае з жывога? І хто загадвае ўсялякімі справамі?" Яны скажуць: "Аллаг!" Дык скажы ім: "Ці ж не будзеце вы богабаязнымі?!"

33. Такі Аллаг, сапраўдны Уладар ваш! А што ж акрамя праўды, акрамя ілжы? Чаму ж тады адварочваецеся вы ад ісціны?

34. Так апраўдалася слова Уладара твайго на тых, якія шырылі непакору; бо яны і не веруюць!

35. Скажы: "Ці ж сярод вашых сатаварышаў ёсць такі, хто стварае першы раз, а пасля паўтарае стварэнне?" Скажы: "Аллаг стварае першы раз, а пасля паўтарае стварэнне! Куды ж адварочваецеся вы?"

36. Скажы: "Ці ёсць хто-небудзь сярод багоў, каго прыдаеце вы да Аллага, хто вядзе да ісціны? За кім тады больш падыходзіць ісці, за Тым, хто вядзе да ісціны, або за тым, хто не можа сам знайсці шлях, калі не будзе накіраваны? Што ж здарылася з вамі? Як разважаеце вы?"

37. І большасць з іх паступае толькі паводле здагадак. Ясна, што здагадкі — нішто перад ісцінай. Сапраўды, Аллаг добра ведае, што вы чынілі.

38. І не такі гэты Кур'ан, каб мог яго прыдумаць нехта, акрамя Аллага! Наадварот, ён выконвае тое, што было перад ім, і тлумачыць — у гэтым няма сумневу! — пасланне ад Уладара сусвету.

39. Або гавораць яны: "Ён падрабіў яго!" Скажы: "Тады прынясіце Суру, падобную да той, што ёсць у ім (Кур'ане), і паклічце на дапамогу тых, хто можа, акрамя Аллага, калі вы праўдзівыя".

40. Не; але яны адкінулі тое, чаго не маглі ахапіць сваім розумам, і сапраўдны сэнс яшчэ не дайшоў да іх. Падобна гэтаму, быўшыя раней за іх таксама адкінулі ісціну. Паглядзіце, які быў астатні канец людзей несправядлівых".

41. І ёсць сярод іх такія, кякія веруюць у Яго, і ёсць такія, якія ў Яго не веруюць. І Уладар твой добра ведае аб тых, хто пашырае зло.

42. І калі абвінавачваюць цябе ў ілжы, скажы: "Я адкажу за свае пастулкі, а вы за вашы. І не адказныя вы за тое, што я раблю, і я не адказны за тое, што вы робіце".

43. І ёсць сярод іх такія, якія слухаюць цябе прытворна. Ці можаш ты заставіць глухіх слухаць, калі яны да таго ж не разумеюць?

44. Ёсць і такія, хто (прытворна) глядзіць на цябе; але ці можаш сляпым шлях указаць, калі да таго ж яны не жадаюць бачыць?

45. Сапраўды, Аллаг ніколі не чыніць шкоды людзям. А людзі самі прыносяць шкоду душам сваім.

46. У той дзень, калі збярэ Ён іх усіх разам, здасца ім, што пражылі яны на зямлі не больш адной гадзіны дня. Яны пазнаюць адзін аднаго. І будуць мець страту тыя, якія сустрэчу з Аллагам лічылі за ману і не былі на праведным шляху.

47. Мы альбо пакажам табе частку таго, што ім абяцаем, або возьмем цябе да Сябе. Да Нас яны вароцяцца! І Аллаг пасля будзе сведкам таго, што яны чыняць.

48. Кожны народ мае свайго пасланца. І калі прыдзе іх пасланец, ужо будзе паміж імі вырашана па праўдзе, і не будуць яны пакрыўджаны.

49. І гавораць яны: "Калі збудзецца абяцанне гэтае, калі вы кажаце праўду?"

50. Скажы: "Няма ў мяне ўласнай улады ані над шкодай, ані над карысцю, акрамя таго, што Аллаг захоча". Для кожнага няверннага народа ёсць устаноўлены тэрмін, і калі прыйдзе час іх, не змогуць яны ні на адно імгненне ні адстаць ад яго, ні апярэдзіць яго.

51. Скажы: "Як думаеце вы: калі да вас прыйдзе кара (Аллага) у (змроку) ночы або ў (святле) дня, як могуць вінаватыя пазбегнуць яе?

52. Тады ці паверыце вы яму, калі яна спасцігне вас? "Як?! Цяпер?!" — хоць перад гэтым баяліся яе прыспешыць!"

53. І будзе тады сказана грэшнікам: "Адведайце вы вечнага пакарання. Ці ж не атрымалі плату толькі за тое, што самі заслужылі?"

54. І будуць цябе пытаць: "Ці гэта праўда?" Скажы: "О, так, клянусь Уладаром маім! Гэта ісціна, і перад ёю бездапаможны!"

ХАДЖ — 1418 г. ХІДЖРЫ (Паломніцтва — 1998 г.)

Па запрашэнні Сусветнай Ісламскай Лігі — "Рабіта" два прадстаўнікі Беларусі — старшыня Упраўлення (муфтэй) Мусульманскага рэлігійнага аб'ядиання ў Рэспубліцы Беларусь І.М. Александровіч і прэзідэнт Беларускага згуртавання татармусульман "Аль-Кітаб" А.-Б.Ю. Шабановіч у канцы сакавіка — першай палове красавіка гэтага года здзейснілі хадж 1418 г. Хіджры ў якасці гасцей вышэй названай Лігі (усяго яе гасцямі ў гэты перыяд было 350 чалавек з усяго свету). Хутка аформіўшы візы ў пасольстве Саудаўскай Аравіі ў Маскве і прыдбаўшы білеты на самалёт у агенцтве Іарданскіх авіяліній, мы 30 сакавіка 1998 г. вылецелі з Масквы. У сталіцы Іарданіі Амане пераапрануліся ў вопратку паломніка (іхрам) і пераселі на другі самалёт, да Джыды (аэрапорт за 70 км ад Мекі). 31 сакавіка ў 5 гадзін 30 хвілін (іх час супадае з часам на Беларусі) у аэрапорце Джыды нас сустрэў прадстаўнік "Рабіты" і, пасля кароткага адпачынку, накіраваў на аўтамашыне на месца нашага пастаяннага знаходжання — г. Міна (6–10 км ад Меккі), дзе знаходзіцца 5-павярховы будынак "Рабіты" для гасцей.

Нас размясцілі ў пакоі разам з госцем з Наватроіцка Арэнбургскай вобласці татарынам Мухаммадам. У нашым нумары быў кандыцыянер, халадзільнік, быў санвузел з душам, так што для хаджу мы ўладкаваліся вельмі камфортна. Унізе, на першым паверсе, працавала сталовая самаабслугоўвання, у якой мы добра сілкаваліся тры разы на дзень. Першае яркае ўражанне ад з'яўлення ў поясе тропікаў — высокая тэмпература паветра (31 сакавіка — 40 градусаў днём і 20–22 градусы ноччу). Другое — гэта вялікая колькасць паломнікаў у белай вопратцы, якія прыбылі з усіх канцоў свету і размяшчаліся ў шматлікіх палатачных гарадках у наваколлі святых месцаў. Здзіўляла і мноства заценяў з посцілак і пакрывалаў, прымацаваных да платоў і калкоў проста на вуліцах, над ходнікамі. Пад заценямі размяшчаліся звычайна жыхары Саудаўскай Аравіі цэлымі сем'ямі, з дзецьмі і неабходнымі рэчамі (цыноўкі, коўдры, жыўленне, ёмістасці з вадой і інш.). Для нас незвычай-

ным здалася і непасрэдная блізкасць невысокіх скалістых гор з вельмі рэдкай раслінnасцю. Але самое галоўнае ўражанне, якое не пакідала нас на працягу ўсяго часу хаджа, — гэта самі святыя месцы, навакольнае асяроддзе, зямля, паветра, дзе 14 стагоддзяў таму зарадзілася наша вера — Іслам, дзе нарадзіўся, пачаў сваю прарочую дзейнасць наш Прарок Мухаммед (мір яму і благаслаўленне Аллага), і дзе ён са сваімі вернымі паплечнікамі ў труднай барацьбе адстойваў прынцыпы Ісламу. Мекка, Кааба, Медзіна, гара Арафат, Міна — тут хадзіў, звяртаўся да Аллага і маліўся Пасланнік Аллага (мір яму і бласлаўленне Аллага) са сваімі паплечнікамі, тут ён пахаваны (у Медзіне). Вось чаму пры выкананні абрадаў умры і хаджу і наведванні ўсіх гэтых месцаў нас не пакідала пачуццё далучэння да таго асяроддзя, дзе Вялікі Аллаг праз Свайго апошняга пасланніка Мухаммеда перадаў Сваё пісанне — Кур'ан і накіраваў людзей на сапраўдны шлях, пачуццё прыналежнасці да адзінай мусульманскай уммы, прадстаўнікі якой з усяго свету прыбылі ў гэтыя святыя месцы, каб пацвердзіць сваю вернасць і адданасць прынцыпам Ісламу. Гэтыя пачуцці не пакідаюць нас і цяпер і застануцца ў нашай свядомасці на ўсё жыццё.

Пры здзяйсненні хаджу, умры і наведванні мячэці Пасланніка (мір яму і бласлаўленне Аллага) патрабуецца выкананне пэўных правілаў, паслядоўнасць выканання абрадаў, тварэння малітваў і звяртанняў да Вялікага Аллага.

Таму вельмі дарэчы быў дадзены нам “Даведнік мусульманіну пры здзяйсненні хаджу, умры і наведванні мячэці Пасланніка”, складзены групай вучоных Ісламу ў Каралеўстве Саудаўскай Аравіі на рускай мове.

Мы выконвалі ўсе неабходныя абрады вумры і хаджу згодна з рэкамендацыямі.

Галоўныя абрады хаджу
(без іх хадж не будзе лічыцца сапраўдным)

Яны ўключаюць у сябе:

1. Іхрам — вопратка, якая складаецца з двух кавалкаў белай тканіны; адзін з іх накідваецца на шыю і плечы (рыда), а другім апярэзваюцца (ад пояса і ніжэй за калені).
2. Абход вакол Свяшчэннай Каабы (7 разоў).
3. Бег паміж узгоркамі Сафа і Марва (7 цыклаў).
4. Стаянне на гары Арафат.
5. Брыццё або стрыжка валасоў.

Галоўныя абрады вумры

1. Іхрам.
2. Абход Свяшчэннай Каабы (7 разоў).
3. Бег паміж узгоркамі Сафа і Марва (7 цыклаў).
4. Брыццё або стрыжка валасоў.

Акрамя таго, неабходна выкананне абавязковых рытуалаў хаджу і вумры:

1. Выкананне Іхраму ва ўстаноўленых месцах.
2. Правядзенне ночы ў Муздаліфе.
3. Кіданне каменьчыкаў у даліне Міна.
4. Правядзенне двух начэй Ташрыка ў Міне.
5. Развітальны абход вакол Свяшчэннай Каабы.

Усе гэтыя абрады і рытуалы з дапамогай запрасіўшай нас арганізацыі мы выконвалі на працягу двух тыдняў знаходжання на свяшчэннай зямлі, ад чаго ў нас захаваліся самыя яркія, незабыўныя ўражанні. Больш таго, нам пашчасціла пабываць у Медыне (400 км ад Меккі), наведаць мячэць Прарока і адслужыць малітву ў ёй, наведаць магілы Прарока і першых халіфаў Абу-Бакра і Амара, затым наведаць мячэць Кубаа і іншыя мячэці і вядомыя месцы.

У памяці застанецца і запрашэнне да караля Саудаўскай Аравіі Фахда ібн Абдул Азіза Аль-Сауда ў яго рэзідэнцыю —

палац ў Міне і да Генеральнага сакратара Сусветнай Ісламскай Лігі "Рабіта" доктара Абдуллаха ібн Саліх Аль-Абейда. І што важна для нас — атрымана ад апошняга вельмі сур'ёзнае абяцанне дапамагчы мусульманам Беларусі ў будаўніцтве мячэці ў Мінску. Для гэтага нам былі перададзены адпаведныя дакументы і афіцыйны ліст у сакратарыят "Рабіты" ў тэрміновым парадку рыхтаваць да адпраўкі туды зводнага каштарыса на будаўніцтва мячэці. Мы вельмі спадзяёмся, што з дапамогай Вялікага Аллага і пры актыўнам удзеле дабрачыннай арганізацыі "Рабіта" і многіх іншых сапраўдных мусульман і добрых людзей як у Беларусі, так і за яе межамі, у Мінску адродзіцца мячэць у тым выглядзе, у якім яна была пабудавана ў пачатку нашага стагоддзя.

Мы таксама спадзяёмся, што ўдзел пакуль толькі двух мусульман у Хаджу 1418 г. Хіджры (1998 г.) — гэта толькі першая ластаўка, і ў будучыні, пры ўмацаванні і развіцці нашых сувязей з астатнім мусульманскім светам, нашы прадстаўнікі ў большай колькасці і часцей будуць наведваць святыя месцы Ісламу, тым самым выконваючы адзін з важных яго стаўпоў — хадж.

Дамоў мы вярнуліся тым жа шляхам — самалётам з Джыды цераз Аман да Масквы, а затым 17 красавіка — цягніком да Мінска.

Гэта падзея застанецца ў нашай памяці да канца жыцця і, спадзяёмся, будзе дапамагаць нам у рабоце па адраджэнні Ісламу на зямлі Беларусі.

Няхай жа дапамагае Вялікі Аллаг у нашых добрых намерах і справах і няхай жа аблегчыць нам шлях да нашага адраджэння!

8 траўня 1998 г.
г. Мінск

І. Александровіч.

***

У канцы зімы 1998 г. ў Мінску адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя “Палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў XX стагоддзі”. Яна была арганізавана Беларускім Хельсінскім камітэтам і Беларускай асацыяцыяй ахвяр палітычных рэпрэсій. Сімвалічна, што прадстаўнічы міжнародны форум праходзіў у канферэнц-зале гатэля “Юбілейны”, г.зн. у гістарычнай частцы горада, дзе да 1962 г. стаяла татарская мячэць. Гэты раён Мінска вядомы яшчэ пад назвай “Татарскі канец”, “Татарская слабада” альбо “Татарскія агароды”. Сёння яго ўжо няма. Зніклі і вуліцы Малая Татарская і Вялікая Татарская, Замячэтная...

Прапануем увазе нашых чытачоў выніковы дакумент міжнароднай канферэнцыі, татарскі мартыралог ахвяр палітычных рэпрэсій і артыкул І. Канапацкага, прысвечаны гэтай тэме.

РЭЗАЛЮЦЫЯ МІЖНАРОДНАЙ КАНФЕРЭНЦЫІ “ПАЛІТЫЧНЫЯ РЭПРЭСІІ Ў БЕЛАРУСІ Ў XX СТАГОДДЗІ”

Грамадства, якое хоча жыць і паспяхова развівацца, павінна аналізаваць і ўлічваць гістарычны досвед. Асабліва пільна і ўважліва трэба зважаць на трагічныя перыяды ў гісторыі краіны, каб пазбегнуць іх вяртання. Масавыя рэпрэсіі 1920–1950-х гадоў сталі цяжкай дэмаграфічнай, духоўнай і маральнай катастрофай нацыі.

Наступствы яе яшчэ не цалкам пазбытыя і асэнсаваныя. Рэпрэсіі не спыніліся і цяпер, у канцы XX стагоддзя. Яны насілі і носяць масавы характар, служаць сродкам дасягнення палітычных мэтаў. Апошнім часам у грамадскую свядомасць уводзіцца думка, што рэпрэсіі былі гістарычна апраўданыя. Установа ў нашай краіне прэзідэнцкай формы кіравання стала пачаткам узнаўлення многіх таталітарных структураў. Асабліва гэты працэс узмацніўся пасля гэтак званага рэферэндуму 1996 года. У Беларусі не дзейнічае Канстытуцыя, падзаконныя

акты набываюць сілу закону. Усе незаконныя дзеянні дзяржаўнай улады апраўдваюцца вышэйшай мэтазгоднасцю. Нішто не можа служыць апраўданнем для забойства, знявагі чалавечай годнасці. Чалавечае жыццё — найвялікшая каштоўнасць.

Адным з крокаў па распрацоўцы фундаментальнай канцэпцыі гісторыі палітычных рэпрэсій у Беларусі стала міжнародная навуковая канферэнцыя "Палітычныя рэпрэсіі ў Беларусі ў XX стагоддзі", што адбылася 27–28 лютага 1998 года. Заслухаўшы звыш 40 дакладаў і паведамленняў, удзельнікі канферэнцыі адзначаюць:

1. Рэпрэсіі 1920–1950-х гадоў мелі масавы характар. Ад іх пацярпелі ўсе слаі насельніцтва Беларусі — сяляне, навуковая і творчая інтэлігенцыя, рабочыя, святары і рэлігійныя дзеячы розных канфесій, вайскоўцы, прадстаўнікі гэтак званых "эксплуататарскіх класаў", нацыянальных меншасцей, сябры небальшавіцкіх партый і іншыя. Гэта быў сапраўдны генацыд савецкай улады супраць уласнага народа.
2. Парушаліся ўсе асноўныя правы чалавека — на жыццё, маёмасць, недатыкальнасць жытла, на свабоду слова і сумлення, на працу.
3. Рэпрэсіўная сістэма дзяржавы працавала з парушэннем усіх нормаў законнасці.
4. Сістэма ўлады, заснаваная на ўдушэнні асноўных правоў грамадзян, з'яўляецца злачыннай.
5. Рэабілітацыя пацярпелых ад рэпрэсій зацягнулася на многія дзесяцігоддзі.
6. Хаваліся і хаваюцца месцы масавай згубы людзей, робяцца ўсялякія захады для таго, каб прыпісаць усе пахаванні злачыннай дзейнасці нямецкага фашызму.

Мы патрабуем:

1. Узнавіць сістэму дзяржаўных ільготаў для ахвяраў палітычных рэпрэсій.
2. За кошт бюджэту Мінска, бюджэту іншых гарадоў увекавечыць памяць загубленых людзей на месцах іх масавых пахаванняў — у Курапатах, Лошыцы, пад

Чэрвенем, Вілейкаю, у іншых месцах, вядомых навукоўцам.

3. Распрацаваць карту месцаў масавых рэпрэсій і пахаванняў ахвяр на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь.

г. Мінск
28 лютага 1998 года.

ТАТАРСКІ МАРТЫРАЛОГ АХВЯР ПАЛІТЫЧНЫХ РЭПРЭСІЙ У БЕЛАРУСІ

АДАМОВІЧ Эмілія (Аліна) Абрагімаўна (1889, г. Навагрудак Баранавіцкай вобласці, па нацыянальнасці татарка), машыністка навукова-даследчага інстытута меліярацыі, пражывала ў г. Мінску. Арыштавана 9 кастрычніка 1944 г., асуджана 7 ліпеня 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за антысавецкую дзейнасць да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 6 мая 1990 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

АЛЕКСАНДРОВІЧ Куба Сулейма́новіч (1896, м. Узда Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), конюх арцелі "Эканаміст", пражываў у м. Узда Мінскай вобласці. Арыштаваны 18 сакавіка 1933 г., асуджаны 14 красавіка 1933 г. Тройкай за антысавецкую дзейнасць да ВМП. (Звестак аб пакаранні няма.) Рэабілітаваны 27 студзеня 1961 г. Судзебнай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР.

АЛЕКСАНДРОВІЧ Асан Магаметавіч (1908, м. Узда Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), без пэўных заняткаў, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 30 жніўня 1930 г., асуджаны 26 кастрычніка 1930 г. Тройкай за пабег з месца ссылкі да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 25 жніўня 1989 г. Пракуратурай БССР.

АСАНОВІЧ Халіл (Міхаіл) Ібрагімавіч (1902, м. Смілавічы Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), рымар арцелі "Звязда", пражываў у м. Пухавічы Мінскай вобласці. Арыштаваны 28 жніўня 1936 г., асуджаны 7 снежня 1936 г. судзеб-

ным органам за антысавецкую агітацыю да 8 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 12 снежня 1989 г. Судзебнай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР.

АСАНОВІЧ Сулейман Хасенцьевіч (1888, г. Докшыцы Віленскай губерні, па нацыянальнасці татарын), памочнік машыніста ст. Круляўшчызна Беластоцкай чыгункі, пражываў на ст. Круляўшчызна Віцебскай вобласці. Арыштаваны 19 лютага 1940 г., асуджаны 26 жніўня 1940 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР як сацыяльна небяспечны элемент да 8 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 14 студзеня 1993 г. Пракуратурай Віцебскай вобласці.

БАГДАНОВІЧ Шаміль Ібрагімавіч (1912, в. Валкалаты (Валакіты) Вілейскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), рымар у аднаасобнай гаспадарцы, пражываў у в. Валкалаты (Валакіты). Арыштаваны 4 кастрычніка 1940 г., асуджаны 26 красавіка 1941 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за антысавецкую агітацыю да 8 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 30 лістапада 1989 г. Пракуратурай Віцебскай вобласці.

БАЗАРЭВІЧ Іосіф Мацвеевіч (1905, м. Будслаў Віленскага павета Віленскай губерні, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў у м. Будслаў. Арыштаваны 7 красавіка 1927 г., асуджаны 8 жніўня 1927 г. Тройкай за шпіёнскую дзейнасць да ВМП. (Звестак аб пакаранні няма.) Рэабілітаваны 18 лістапада 1992 г. Ваеннай пракуратурай Рэспублікі Беларусь.

БАЙРАШЭВІЧ Аляксандр Мустафавіч (1890, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), бухгалтар арцелі Белпрамсавета, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 1 лістапада 1937 г., асуджаны 17 снежня 1937 г. Камісіяй НКУС СССР і Пракурора СССР за шпіянаж на карысць польскай разведкі да ВМП. Расстраляны 26 снежня 1937 г. Рэабілітаваны 12 снежня 1956 г. Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР.

БІЦЮТКА Феліцыя Сулейманаўна (1890, г. Мінск, па нацыянальнасці татарка), хатняя гаспадыня, пражывала ў г. Мінску. Арыштавана 12 снежня 1937 г., асуджана 31 снежня 1937 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да 10 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 29 красавіка 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ГЕМБІЦКІ Іван (Ях'я) Канстанцінавіч (Хасанавіч) (1883, г. Ліда Віленскай губерні, па нацыянальнасці татарын), ст. кансультант па будаўніцтве ў Дзяржбанку, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 15 сакавіка 1933 г., асуджаны 13 мая 1933 г. Тройкай за антысавецкую дзейнасць да 3 гадоў высылкі. Рэабілітаваны 10 лістапада 1989 г. Пракуратурай БССР.

ГЕМБІЦКІ Станіслаў Аляксандравіч (1893, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), вугальшчык на паліўным складзе чыгуначнай станцыі Мінск, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 7 ліпеня 1938 г., асуджаны 7 кастрычніка 1938 г. Тройкай як агент польскай разведкі да ВМП. Расстраляны 17 лістапада 1938 г. Рэабілітаваны 5 красавіка 1989 г. Пракуратурай БВА.

ГЕМБІЦКІ Сулейман Іванавіч (1904, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), ахоўнік на Мінскім млынавым заводзе № 4, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 23 снежня 1948 г., асуджаны 19 сакавіка 1949 г. судзебным органам як агент СД да 10 гадоў ППЛ з паражэннем у правах на 5 гадоў. Рэабілітаваны 7 кастрычніка 1994 г. Вярхоўным судом Рэспублікі Беларусь.

ГІМБІЦКІ Адам Якубавіч (1903, хут. Пятрова Докшыцкага раёна, па нацыянальнасці татарын), нарыхтоўшчык Бягомльскага аддзялення "Саюзкож", пражываў у м. Бягомль Віцебскай вобласці. Арыштаваны 23 ліпеня 1938 г., асуджаны 11 лістапада 1938 г. Тройкай як агент польскай разведкі да ВМП. Расстраляны 26 лістапада 1938 г. Рэабілітаваны 21 снежня 1960 г. Ваенным трыбуналам БВА.

ГІМБІЦКІ Браніслаў Якаўлевіч (1906, хут. Пятрова Докшыцкага раёна, па нацыянальнасці татарын), грузчык Райсаюза, пражываў у м. Бягомль Віцебскай вобласці. Арыштаваны 25 жніўня 1938 г., асуджаны 14 лістапада 1938 г. Тройкай як агент польскай разведкі да ВМП. Расстраляны 26 лістапада 1938 г. Рэабілітаваны 18 студзеня 1961 г. Ваенным трыбуналам БВА.

ЖАБІНСКАЯ Ванда Абрамаўна (1893, ураджэнка Сувалкскай губерні, Польшча, па нацыянальнасці татарка), швачка, пражывала у г. Мінску. Арыштавана 28 ліпеня 1938 г., асуджана 8 кастрычніка 1941 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР як

член сям'і здрадніка радзімы да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 12 лютага 1958 г. Ваенным трыбуналам БВА.

ІДРЫСАЎ Зарзіс Ідрысавіч (1895, в. Альберушынск Казанскай губерні, па нацыянальнасці татарын), надзіральнік, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 4 лютага 1925 г., асуджаны 26 чэрвеня 1925 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за шпіянаж да 3 гадоў паражэння ў правах. Рэабілітаваны 24 чэрвеня 1992 г. Пракуратурай БВА.

ІСКІНДЗЯРАЎ Ганей Фектупавіч (1874, г. Саранск Мардоўскай АССР, па нацыянальнасці татарын), без пэўных заняткаў, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 17 снежня 1944 г., асуджаны 29 снежня 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за антысавецкую агітацыю да 1 году і 1 месяцу ППЛ. Рэабілітаваны 20 чэрвеня 1989 г. Пракуратурай БССР.

КАНАПАЦКАЯ Ліма Сулейманаўна (1924, м. Смілавічы Рудзенскага раёна, па нацыянальнасці татарка), не працавала, пражывала ў г. Мінску. Арыштавана 25 ліпеня 1944 г., асуджана 1 верасня 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за пасобніцтва нямецкім акупантам у гады Вялікай Айчыннай вайны да 4 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 28 снежня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

КАНАПАЦКІ Ібрагім Якаўлевіч (1899, м. Смілавічы Мінскага раёна, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Інтэрнацыянал", пражываў у м. Беразіно Мінскай вобласці. Арыштаваны 29 снежня 1932 г., асуджаны 28 сакавіка 1933 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю і шкодніцтва да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 29 верасня 1960 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

КУРБАН-ГАЛЕЕЎ Саліхзян Акмальдзінавіч (1906, в. Карыян Татарскай рэспублікі, па нацыянальнасці татарын), ваеннаслужачы 79-га стралковага палка, пражываў у г. Лепелі Віцебскай вобласці. Арыштаваны 12 верасня 1930 г., асуджаны 13 снежня 1930 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за правядзенне контррэвалюцыйнай агітацыі да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 20 лістапада 1989 г. Ваеннай пракуратурай БВА.

ЛЕБЕДЗЬ Аляксандр Ібрагімавіч (1909, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), тэхнік-геолаг Белпрампраекта, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 3 кастрычніка 1944 г., асуджаны

24 лістапада 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за здраду радзіме да 8 гадоў ППЛ, з 1952 г. высланы ў Варкуту. Рэабілітаваны 29 верасня 1956 г. Пастановай Прэзідыума Мінскага абласнога суда.

МІСКЕВІЧ Хота Хосенеўна (1914, г. Капыль, па нацыянальнасці татарка), без пэўных заняткаў, пражывала ў г. Капыль Мінскай вобласці. Арыштавана 3 лютага 1950 г., асуджана 6 кастрычніка 1950 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР як агент паліцыі да 10 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 1 жніўня 1990 г. Мінскім абласным судом.

МУРЗА-МУРЗІЧ Ібрагім Халільевіч (1868, г. Навагрудак, па нацыянальнасці татарын), ст. бухгалтар Дзяржбанка, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 15 сакавіка 1933 г., асуджаны 15 мая 1933 г. Тройкай за антысавецкую дзейнасць да 3 гадоў высылкі. Рэабілітаваны 10 лістапада 1989 г. Пракуратурай БССР.

МУХА Абда Якаўлевіч (1878, м. Мір Навагрудскага павета, па нацыянальнасці татарын), вартаўнік Белкамунбудтрэста, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 9 сакавіка 1938 г., асуджаны 14 сакавіка 1938 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да ВМП. Расстраляны 26 сакавіка 1938 г. Рэабілітаваны 15 красавіка 1989 г. Пракуратурай БССР.

МУХА Аляксандр Сулейманавіч (1892, м. Мір, па нацыянальнасці татарын), бухгалтар на станцыі Мінск Заходняй чыгункі, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 26 лістапада 1937 г., асуджаны 18 сакавіка 1938 г. Судзебным органам за антысавецкую агітацыю да 3 гадоў ППЛ з паражэннем у правах на 3 гады. Рэабілітаваны 24 лістапада 1989 г. Вярхоўным судом БССР.

МУХЛЯ Аляксандр Сцяпанавіч (1892, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Чырвоны агароднік", пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 5 снежня 1930 г., асуджаны 26 снежня 1930 г. Тройкай як удзельнік контррэвалюцыйнай арганізацыі да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 30 чэрвеня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

МУХЛЯ Канстанцін Мустафавіч (1895, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), брыгадзір-тэлеграфіст Мінскага цэнтральнага тэлеграфа, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 16 кастрычніка 1937 г., асуджаны 14 снежня 1937 г. Камісіяй

НКУС СССР і Пракурора СССР за шпіянаж на карысць польскіх разведорганаў да ВМП. Расстраляны 28 снежня 1937 г. Рэабілітаваны 31 снежня 1957 г. Ваенным трыбуналам БВА.

МУХЛЯ Сулейман Мустафавіч (1893, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Чырвоны агароднік", пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 5 снежня 1930 г., асуджаны 26 снежня 1930 г. Тройкай як удзельнік контррэвалюцыйнай арганізацыі да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 30 чэрвеня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

МУХО (МУХА) Канстанцін Сямёнавіч (1895, м. Мір Навагрудскага раёна, па нацыянальнасці татарын), загадчык магазіна № 32, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 28 лістапада 1930 г., асуджаны 4 ліпеня 1931 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да 3 гадоў высылкі ў Омскую вобласць. Памёр у ссылцы 21 жніўня 1931 г. Рэабілітаваны 12 снежня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

МУХО (МУХА) Шабан Аляксандравіч (1907, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), тэхнік-будаўнік дэпо чыгуначнай станцыі Мінск, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 3 кастрычніка 1944 г., асуджаны 24 лістапада 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за здраду радзіме да 5 гадоў ППЛ, з 1949 г. адпраўлены ў ссылку ў Краснаярскі край. Рэабілітаваны 29 верасня 1956 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

ПАЛТАРЖЫЦКАЯ Зінаіда Адамаўна (1908, м. Беразіно, па нацыянальнасці татарка), без пэўных заняткаў, пражывала ў г. Чэрвені Мінскай вобласці. Арыштавана 18 снежня 1944 г., асуджана 26 лютага 1946 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за пасобніцтва нямецкім акупантам да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 13 лістапада 1992 г. Пракуратурай Рэспублікі Беларусь.

ПАЛТАРЖІЦКІ Асан Захаравіч (Зэхаў) (1865, м. Смілавічы, па нацыянальнасці татарын), без пэўных заняткаў, пражываў у м. Смілавічы Мінскай вобласці. Арыштаваны 7 лютага 1938 г., асуджаны 14 лютага 1938 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да ВМП. Расстраляны 26 сакавіка 1938 г. Рэабілітаваны 30 красавіка 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ПАЛТАРЖІЦКІ Мустафа Ібрагімавіч (1878, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), інспектар Белсаюзтытуньсыравіны, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 20 ліпеня 1938 г., асуджа-

ны 1 лістапада 1938 г. Тройкай як агент польскіх разведорганаў да ВМП. Расстраляны 10 лістапада 1938 г. Рэабілітаваны 18 ліпеня 1989 г. Ваеннай пракуратурай БВА.

РЫЗВАНОВІЧ Міхаіл Іосіфавіч (1896, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), бухгалтар Цеплацэнтралі, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 5 чэрвеня 1938 г., асуджаны 21 верасня 1938 г. Тройкай як агент германскай і польскай разведак да ВМП. Расстраляны 25 верасня 1938 г. Рэабілітаваны 30 красавіка 1989 г. Пракуратурай БВА.

РЫЗВАНОВІЧ Хасеня Іосіфавіч (1873, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), архіварыус Галоўміліцыі БССР, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 21 сакавіка 1933 г., асуджаны 13 мая 1933 г. Тройкай за антысавецкую дзейнасць да 3 гадоў высылкі. Рэабілітаваны 10 лістапада 1989 г. Пракуратурай БССР.

СМАЙКЕВІЧ Сулейман Мустафавіч (1894, м. Аколіца Віленскай губерні, па нацыянальнасці татарын), галоўны бухгалтар Народнага камісарыята земляробства, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 11 чэрвеня 1938 г., асуджаны 25 верасня 1938 г. Тройкай як польскі шпіён да ВМП. Расстраляны 29 верасня 1938 г. Рэабілітаваны 10 жніўня 1959 г. Ваенным трыбуналам БВА.

СМОЛЬСКІ Асман Бекіравіч (1883, г. Навагрудак, па нацыянальнасці татарын), касір Белкамунбанка, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 26 ліпеня 1938 г., асуджаны 1 лістапада 1938 г. Тройкай за шпіянаж да ВМП. Расстраляны 29 лістапада 1938 г. Рэабілітаваны 30 красавіка 1989 г. Пракуратурай БВА.

ХАСІНЕВІЧ Мустафа Сафаравіч (1891, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), загадчык магазіна № 21 Мінхарчгандлю, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 3 кастрычніка 1944 г., асуджаны 24 лістапада 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за здраду радзіме да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 29 верасня 1956 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

ХАСЯНЕВІЧ Адам Мустафавіч (1878, м. Смілавічы Чэрвенскага раёна, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў у м. Смілавічы. Арыштаваны 7 лютага 1938 г., асуджаны 14 лютага 1938 г. Тройкай за антысавецкую агіта-

цыю да ВМП. Расстраляны 26 сакавіка 1938 г. Рэабілітаваны 29 красавіка 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ХАСЯНЕВІЧ Мустафа Якаўлевіч (1872, м. Смілавічы Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў у м. Смілавічы. Арыштаваны 22 лістапада 1937 г., асуджаны 27 лістапада 1937 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да ВМП. Расстраляны 19 студзеня 1938 г. Рэабілітаваны 7 мая 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ХАФІЗАЎ Міясар Хамзевіч (1914, с. Байракі Татарскай АССР, па нацыянальнасці татарын), загадчык аддзела народнай адукацыі Куранецкага раёна, пражываў у м. Куранец Маладзечанскай вобласці. Арыштаваны 23 верасня 1944 г., асуджаны 21 снежня 1946 г. судзебным органам як агент нямецкіх разведорганаў да 10 гадоў ППЛ з паражэннем у правах на 3 гады. Рэабілітаваны 18 ліпеня 1957 г. Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР.

ШАГІДЗЕВІЧ Якуб Бекіравіч (1886, г. Навагрудак Баранавіцкай вобласці, па нацыянальнасці татарын), бухгалтар Мінскай гарадской санітарнай станцыі, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 3 кастрычніка 1944 г., асуджаны 24 лістапада 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за здраду радзіме да 5 гадоў ППЛ. Памёр у заключэнні. Рэабілітаваны 29 верасня 1956 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

ШАГІДЗЕВІЧ Сулейман Бекіравіч (1888, г. Навагрудак, па нацыянальнасці татарын), намеснік начальніка паштовага аддзялення Беларускага ўпраўлення сувязі, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 7 снежня 1937 г., асуджаны 21 студзеня 1938 г. Судзебным органам як член антысавецкай шкодніцкай арганізацыі правых да 20 гадоў ППЛ з паражэннем у правах на 5 гадоў. Памёр у заключэнні 8 снежня 1938 г. Рэабілітаваны 20 мая 1958 г. Пастановай пракурора БССР.

ШУНКЕВІЧ Адам Самуілавіч (1891, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса “Чырвоны агароднік”, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 14 снежня 1930 г., асуджаны 26 снежня 1930 г. Тройкай як удзельнік контррэвалюцыйнай шкодніцкай арганізацыі да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 3 чэрвеня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ШУЦКІ Рафаіл Хасеневіч (1876, м. Докшыцы, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "10 гадоў пагранічнай аховы", пражываў у в. Вялікія Чэрніцы Бягомльскага раёна. Арыштаваны 24 жніўня 1937 г., асуджаны 18 кастрычніка 1937 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да 10 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 12 снежня 1989 г. Пракурорам Віцебскай вобласці.

ЯКУБОЎСКАЯ Марыя Аляксандраўна (1924, г. Чэрвень Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарка), тэлеграфістка Цэнтральнага тэлеграфа, пражывала ў г. Мінску. Арыштавана 11 жніўня 1944 г., асуджана 30 чэрвеня 1945 г. Асобай нарадай пры НКУС СССР за супрацоўніцтва з СД да 5 гадоў ППЛ. Рэабілітавана 19 красавіка 1990 г. Мінскім абласным судом.

ЯКУБОЎСКІ Аляксандр Якаўлевіч (1897, г. Чэрвень, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Бальшавік", пражываў у г. Чэрвені. Арыштаваны 19 кастрычніка 1937 г., асуджаны 13 лістапада 1937 г. Тройкай за антысавецкую і шкодніцкую дзейнасць да ВМП. Расстраляны 25 кастрычніка 1937 г. Рэабілітаваны 10 красавіка 1989 г. Пракуратурай БССР.

ЯКУБОЎСКІ Ібрагім Мустафавіч (1892, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), мула Мінскай мячэці, пражываў у г. Мінску. Арыштаваны 20 лістапада 1945 г., памёр у час следства. Рэабілітаваны 29 верасня 1989 г. Прэзідыумам Мінскага абласнога суда.

ЯКУБОЎСКІ Іван Іосіфавіч (1908, хут. Урупава Лагойскага раёна, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў на хут. Урупава. Арыштаваны 21 жніўня 1930 г., асуджаны 26 жніўня 1930 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 10 кастрычніка 1989 г. Пракуратурай БССР.

ЯКУБОЎСКІ Іосіф Амуратавіч (1867, м. Крэва Ашмянскага павета, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў на хут. Урунава (Урупава) Плешчаніцкага раёна. Арыштаваны 5 студзеня 1933 г., асуджаны 14 красавіка 1933 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да 5 гадоў ППЛ з заменай на высылку. Рэабілітаваны 31 мая 1989 г. Пракуратурай БССР.

ЯКУБОЎСКІ Іосіф Амуратавіч (1891, м. Лагойск Мінскай вобласці, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Бальшавік", пражываў у м. Лагойск. Арыштаваны 18 лістапада 1937 г., асуджаны 15 лютага 1938 г. Камісіяй НКУС СССР і Пракурора СССР як агент польскай разведкі да ВМП. Расстраляны 4 сакавіка 1938 г. Рэабілітаваны 23 чэрвеня 1989 г. Пракуратурай БВА.

ЯКУБОЎСКІ Сулейман Ібрагімавіч (1880, г. Мінск, па нацыянальнасці татарын), селянін-аднаасобнік, пражываў у м.Пухавічы Мінскай вобласці. Арыштаваны 19 лютага 1930 г., асуджаны 5 сакавіка 1930 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю да высылкі. Рэабілітаваны 30 ліпеня 1989 г. Пракуратурай Мінскай вобласці.

ЯСІНСКІ Аляксандр Аўгуставіч (1900, м. Клецк, па нацыянальнасці татарын), калгаснік калгаса "Звязда", пражываў у в. Юркавічы Любанскага раёна. Арыштаваны 19 верасня 1937 г., асуджаны 19 лістапада 1937 г. Тройкай за антысавецкую агітацыю і шкодніцтва да 10 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 5 красавіка 1966 г. Судзебнай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР.

Спіс скарачэнняў

ППЛ — Папраўча-працоўны лагер
МУС — Міністэрства ўнутраных спраў
НКУС — Народны Камісарыят унутраных спраў
ВМП — Вышэйшая мера пакарання
МДБ — Міністэрства дзяржаўнай бяспекі
БВА — Беларускай ваенная акруга
АДПУ — Аб'яднанае дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне
ПП — Пастаяннае прадстаўніцтва
ПАВ — Польская арганізацыя вайскова
БНС — Беларуская народная самапомач
СБМ — Саюз беларускай моладзі
СД — Палітычная служба бяспекі фашысцкай Германіі
МТС — Машынна-трактарная станцыя

***

СПРАВА № 35137 ПАЎНАМОЦНАГА ПРАДСТАЎНІЦТВА АДПУ БССР АБ КОНТРРЭВАЛЮЦЫЙНАЙ ТАТАРСКАЙ АРГАНІЗАЦЫІ Ў МІНСКУ [1]

У сакавіку 1933 г. у Мінску органамі АДПУ была арыштавана група высокапастаўленых татарскіх і беларускіх інтэлігентаў, якія абвінавачваліся па сумнавядомых артыкулах 72 і 76 крымінальнага кодэксу БССР (антысавецкая агітацыя і прапаганда, удзел у контррэвалюцыйных органах). У сфабрыкаваным абвінаваўчым заключэнні па справе Гембіцкага І.К., Мурза-Мурзіча І.Х., Рызвановіча Х.І. і Дашкевіча І.С. гаварылася, што "ў сакавіку гэтага года (г.зн. 1933-га. — ***І.К.***) Асобым аддзелам ППАДПУ БССР ліквідавана контррэвалюцыйная нацыяналістычная татарская групоўка, якой кіравалі былы падпалкоўнік царскай арміі Гембіцкі Іван Канстанцінавіч (Ях'я Хасенавіч). У склад групоўкі ўваходзілі Мурза-Мурзіч Ібрагім Халільевіч, былы банкаўскі работнік г. Кіева, які працаваў на той час кантралёрам Мінскай канторы Дзяржбанка, Рызвановіч Хасень Іосіфавіч, былы судовы следчы, які працаваў супрацоўнікам Галоўміліцыі БССР, Дашкевіч Іосіф Сямёнавич, былы чыноўнік, які працаваў галоўным бухгалтарам Соцзембанка, Даўгяла Дзмітрый Іванавіч, навуковы работнік, Мухля Ібрагім Александравіч, бухгалтар аб'яднання татарскіх органаў, у мінулым чыноўнік казённай палаты (у момант арыштаў яму ўдалюся выехаць у г. Кіеў)". [2]

У чым жа абвінавачваліся згаданыя намі татарскія і беларускія дзеячы? Пра гэта ў сфабрыкаваным адэпэвушнікамі абвінаваўчым заключэнні гаварылася наступнае: "Контррэвалюцыйная татарская групоўка развівала арганізацыйную дзейнасць па стварэнні контррэвалюцыйнай арганізацыі за кошт татарскага рэлігійнага насельніцтва, варожа настроенага супраць Савецкай улады, распаўсюджваючы свой уплыў і на працоўных татараў". Пра гэта сведка Хацяновіч С.М. (былы мазырскі іспраўнік, які высылаўся раней органамі АДПУ у адміністрацыйную высылку "за шпіянаж на карысць Польшчы" і на той момант працаваў у мінскім клінічным гарадку чорнарабочым) даводзіў у органы АДПУ (данос прыводжу на мове арыгінала):

"Желая быть совершенно откровенным перед органами ОГПУ, я абсолютно честно показываю, что мне известно благодаря систематическому общению с рядом лиц о существовании в г. Минске контрреволюционной организации, в своём большинстве состоящей из татарских дворян. О лицах, входящих в организацию, мне известны: Мурза-Мурзич Ибрагим Халильевич, татарский дворянин, окончил юридический факультет университета, служил до революции в Киевском банке, в настоящее время бухгалтер Госбанка; Гембицкий Иван Константинович, бывший подполковник артиллерийских частей, со слов его знаю, что имеет диплом об окончании Белорусского университета, в данное время бухгалтер Госбанка; Бицютко Сулейман Яковлевич, бывший подполковник генерального штаба, отец его помещик, одновременно служил в губернском акцизном управлении; Богданович Степан, в прошлом чиновник окружного суда, сейчас служит в качестве начальника пожарного отряда при обойной фабрике, родственник Мурза-Мурзича; Дашкевич Иосиф Семёнович, бывший чиновник казённой палаты, ныне бухгалтер одного из минских банков; Рызванович Хасень Иосифович, бывший судебный следователь, сын чиновника царской службы, в данное время служит в минской милиции, является родственником Бицютко; Мухля Ибрагим Александрович, бухгалтер объединения татарских органов, в прошлом чиновник казённой палаты, собирался уехать в Киев. Перечисленные мною лица являются основным ядром организации, остальные участники организации мне неизвестны, так как являются татарами из числа мелких служащих в прошлом и настоящем. Указанная группа лиц систематически собиралась в квартирах друг друга под предлогом игры в винт (картачная гульня. — ***I.K.***), где вели собеседования на контрреволюционные темы. Из этих разговоров мне стало известным, что организация всю свою работу строит на религиозной подкладке, под прикрытием чего расширяется за счёт религиозных татар даже из среды татар-трудящихся. Я неоднократно был свидетелем бесед Мурза-Мурзича, Гембицкого, Рызвановича, Мухля по национальному вопросу, когда эти лица единодушно приходили к заключению о необходимости поддержки мечети в смысле её дальнейшего существования с той целью, дабы вокруг мечети сгруппировать религиозных татар и настроенных враждебно против Советской власти. Для этого Мурза-Мурзич в присутствии меня у собиравшихся для игры в винт собирал деньги, в результате чего получилась солидная сумма денег.

Куда направлялись эти деньги, я указать не могу, так как в это посвящён не был.

При беседах на политические темы, в частности по вопросу о форме правления, строе после свержения Советской власти, в частности, Гембицкий И.К. был сторонником установления республиканско-демократического строя. С его доводами остальные вполне согласились. В беседах по вопросу о свержении Советской власти тот же Гембицкий и остальные высказывали точку зрения, что оставшиеся идеи троцкизма и неугасшие идеи Бухарина и его группы произведут раскол внутри партии, за которым последует падение Советской власти. Также говорилось и о возрастающем недовольстве придавленного крестьянства, которое озлоблено против Советской власти и которое явится в недалёком будущем могильщиком Советов. Не помню, какого числа, но приблизительно в конце 1932 г. Гембицкий на квартире Мурза-Мурзича в присутствии Рызвановича, Мухля, Бицютко, Богдановича произнёс речь, сводящуюся к следующему: "На Дальнем Востоке события разворачиваются с каждым днём не в пользу Советского Союза, генерал Дитерикс и атаман Семёнов сумели организовать крупные белоэмигрантские силы, и недалёк момент, когда этот мощный кулак придушит Советскую власть при одновременной поддержке Польши". Заканчивалась речь Гембицкого словами: "Мы, магомета-

не, честны и храбры, на нас обращает своё внимание Европа, мы должны собой представлять мощный кулак для уничтожения поработителей народа". Влияние Мурза-Мурзича, Гембицкого и других слишком широко распространено на всю татарскую колонию, татарский колхоз и "огороды", среди которых имеются приближенные к ним лица, вполне разделяющие их контрреволюционные убеждения. Этих лиц я назвать затрудняюсь, но большинство в лицо их знаю. Попытаюсь установить их фамилии и сообщить ОГПУ. Как факт этого влияния могу сослаться на то обстоятельство, что татары, группирующиеся вокруг них, приносят свои собственные сбережения на хранение Мурза-Мурзичу и без его совета ни по одному вопросу, даже бытового характера, не могут принять решение. Кроме этого, со слов Мурза-Мурзича приблизительно в конце 1932 года мне известно, что из Польши (Вильно) нелегально должен приехать в Киев Якубовский, родственник Якубовской Айши, откуда заедет и в Минск. О целях приезда Якубовского в СССР Мурза-Мурзич мне не сказал, а обещал в момент приезда его пригласить к себе и меня. Степан Михайлович Хотенович". [3]

На падставе гэтага даносу і была сфабрыкавана справа. Пачаліся допыты, катаванні. Мужна трымаліся на допытах Ях'я Гембіцкі, Сюлейман Біцютка, Іосіф Дашкевіч, браты Аляксандр і Якаў Багдановічы, Пётр Касперскі і Дзмітрый Даўгяла. Але некаторыя арыштаваныя не вытрымалі катаванняў, агаварылі сябе і сваіх таварышаў. Не будзем іх судзіць строга. Няхай Аллаг міласэрны і літасцівы будзе ім суддзёю. Прывяду толькі некаторыя вытрымкі з пратаколаў допытаў Ібрагіма Мурза-Мурзіча і Хасяня Рызвановіча.

З паказанняў Мурза-Мурзіча Ібрагіма Халільевіча ад 20 сакавіка 1933 г. (падаюцца на мове арыгінала, г.зн. на рускай):

"Желая искупить свою вину перед Советской властью, я, Мурза-Мурзич Ибрагим Халильевич, раскаиваюсь в совершённых мною преступлениях, чистосердечно показываю: признаю, что в Минске существовала группа татар, состоявшая в прошлом из бывших офицеров, чиновников и тому подобно контрревалюционно настроенных, в которую входил и я.

Персонально группа состояла: 1) Я (Мурза-Мурзич Ибрагим Халильевич. — ***І.К.***); 2) Гембицкий Иван Константинович — бывший артиллерийский офицер, служит в Госбанке; 3) Рызванович Константин Иосифович — бывший мировой судья, служит в милиции архивариусом; 4) Мухля Ибрагим Александрович — в прошлом железнодорожный служащий, в настоящее

время проживает в Киеве по Большой Дорогожицкой, теперь улица имени Мельникова, д. № 41; 5) Дашкевич Иосиф Семёнович, в прошлом банковский чиновник, в настоящее время главный бухгалтер Соцзембанка. Инициатором сборищ указанных лиц был я. Собирались мы на квартире друг друга для игры в винт. Во время этих встреч мы от бесед частного порядка перешли на обсуждение вопросов политического характера, и поскольку все мы являемся в прошлом людьми из привилегированного общества, то, естественно, что эти беседы сводились к разговорам антисоветского толка. В дальнейшем эти, т.е. антисоветские разговоры в группе сводились в основном к неминуемому падению Советской власти. Больше всех говорил на антисоветские темы Гембицкий. Его разговоры сводились к тому, что колхозы кругом разваливаются, потому что крестьянство не согласно с коллективной обработкой земли, при том же крестьянство целиком настроено против Советской власти, и что такое положение в результате приведёт к гибели существующего строя. Рызванович, Мухля и я с доводами Гембицкого соглашались полностью. Таким образом, Гембицкий в период наших сборищ являлся застрельщиком антисоветских бесед и, надо сказать, являлся возглавляющим нашу группировку. С отъездом Мухли в нашу группу влился через моё посредство Бандыш Николай Митрофанович, в прошлом акцизный чиновник, сейчас служит в Наркомземе инспектором и живёт у меня на квартире. Бандыш приехал в 1926 г. из Киева, откуда привёз мне письмо от Ясинского Дмитрия Ивановича, в прошлом помощника губернатора в одном из городов Польши, и от Чернова Леонида Даниловича, в прошлом учителя гимназии. В этом письме Ясинский и Чернов просили устроить Бандыша на службу. Бандыш мне рассказывал, что он в Киеве арестовывался, за что, я у него не спрашивал. Бандыша я ранее устроил на службу в Госстрах посредством Кейль Василия, в прошлом акцизного чиновника. Кейль из Минска уехал. Где он живёт сейчас, я не знаю. Бандыш присутствовал при сборищах нашей группы и антисоветских разговорах, полностью разделял нашу точку зрения. Систематически посещал меня Хотянович Степан Михайлович (доносчик. — ***І.К.***), в прошлом исправник Мозырского уезда, служит в клиническом городке сторожем. Брат Хотяновича в Минске имеет собственный дом и служит по лесной части". [4]

22 сакавіка 1933 г. на допыце Мурза-Мурзіч С.Х. даводзіў наступнае:

"В Минск я приехал в 1921 г. из Киева, где проживал по Бибиковскому бульвару. В 1924 г. приехал из Москвы Гембицкий Иван Константинович вместе со старшей сестрой Эмилией Константиновной Гембицкой. Э.К. Гембицкая ещё раньше была знакома с моей женой. Возобновив общение с Гембицким, я, Рызванович и они собирались у меня для игры в винт, разговоров на политические темы не вели. Несколько позже приехал в Минск из Киева Мухля Ибрагим Халильевич, влившийся в нашу группу для игры в винт. С приездом Мухля и участием его в наших товарищеских встречах возникали беседы на политические темы. Сначала мы критиковали работу кооперации, возмущались её деятельностью, подбором работников в ней, а затем перешли и к вопросу о кадрах в учреждениях, высказывали ту точку зрения, что эти кадры простонародные, безусловно, с такой сложной работой, как кооперативная, справиться не могут и не смогут. Вспоминаю, что этот вопрос обсуждался с пеной у рта, несмотря на то, что проводился НЭП, когда всякого рода продуктов было вдоволь. Гораздо уже позже, приблизительно в 1927 г. в нашу компанию влился Дашкевич Иосиф Семёнович, бывший банковский работник в Киеве, в настоящее время служит бухгалтером в Соцзембанке, и профессор Довгяло. Первого ввёл в нашу группу я, так как с ним знаком ещё по Киеву, а второго Гембицкий И.К. Ещё должен сказать, что в этот же период времени наша группа пополнилась Бандышем, которого ввёл Хотянович, о них я показал в предыдущих показаниях. При посещениях Дашкевича и профессора Довгяло критика работы кооперации перешла к антисоветским высказываниям, особо яро выраженным Дашкевичем, Гембицким и Довгяло. В 1930–1931 гг., в момент проведения коллективизации наши беседы приняли оживлённый характер, и высказывания в группе отражали уверенность абсолютно всех собравшихся в том, что проводимая политика не верна в части проводимых репрессий крестьянства, под этим я понимаю выселение в Сибирь зажиточной части крестьянства, и что такая линия Советской власти закончится бунтом крестьянства для свержения Советов. Об этом весьма яро говорили и доказывали Дашкевич и Гембицкий. Остальные их поддерживали. Хочу отметить, что группа целиком разделяла точку зрения правой оппозиции, так как видела в их линии политики единственный выход восстановления хозяйственной мощи страны и даже "prosperiti" — наподобие американского процветания. Уход Бухарина, Томского и Рыкова как для меня, так и для остальных членов нашей

группы был большим ударом. Это мероприятие Советской власти мы находили для неё гибельным и считали, что никакой борьбы с Советской властью не надо изыскивать, ибо происходящая борьба внутри партии сама решит гибель Советской власти и установление в стране республиканско-демократического строя. Кроме подобного рода бесед, изложенных выше и в предыдущих показаниях, мы разговоров об изыскивании методов борьбы с Советской властью не вели, так как считали это в данное время невозможным, а только расширяли группу за счёт единомышленников из числа знакомых. Дополнительно показываю, что за границей у меня проживают следующие родственники: брат — Александр Халильевич Мурзич, живёт в Новогрудке, бывший нотариус в отставке. С ним переписки не имею. Сын Александра — Степан, около 30 лет, служит польским чиновником недалеко от Новогрудка. Сын Александра — Семён, около 27 лет, служит следователем окружного суда в Вильно. Племянник — Константин Адамович Мурза-Мурзич (сын покойного брата), около 30 лет, товарищ прокурора в г. Пинске. С перечисленными выше родственниками переписки непосредственно не имею, но о них информацию получаю от родственников жены, также проживающих в Польше. Сообщаю о родственниках жены в Польше: брат жены — Богданович Авраам Степанович, кассир нотариуса в Вильно. Брат жены — Богданович Яков Степанович, бывший полковник царской армии, служил в Гродненском магистрате чиновником, теперь в отставке. Сестра жены — Соболевская Айша Степановна, вдова. Муж её, бывший офицер, умер, она живёт на иждивении брата Авраама. Переписываюсь с Авраамом Степановичем и Айшой Степановной, которые мне присылают периодически доллары. В 1928 г. из Польши приезжал легально в СССР Базаревский, который проездом из Польши в Москву останав-ливался в Минске и посетил меня по поручению моего брата Адама. Базаревского до встречи с ним я не знал и принял его, поскольку он вручил мне письмо от брата. Последний просил продать его дом в Минске. Базаревский мне рассказал, что разъезжал по всем городам Польши и в данное время хочет попытаться устроиться на службу в Москве, так как имеет к одному из влиятельных лиц, проживающих в Москве, рекомендательное письмо. С тех пор я Базаревского не встречал, но слышал (от кого, не помню), что якобы Базаревский был арестован". [5]

З паказанняў Рызвановіча Хасяня Іосіфавіча[6] ад 21 сакавіка 1933 г.:

"Отец мой, татарин-дворянин, работал в Минской мужской гимназии. Я окончил юридический факультет Московского университета в 1902 г. С 1902 г. служил, исполняя должность следователя в с. Мстиж. Через год был освобождён от этой должности и отозван в Минский окружной суд, где состоял кандидатом на судебную должность. В 1904 г. занимал должность следователя в г. Новогрудке. В 1906 г. в Мозыре занимал должность городского судьи. В том же году получил назначение в Барановичи, исполняя дело следователя в Барановичах. В этой должности служил до империалистической войны, во время которой был отозван в Минск и занимал должность следователя по Минскому уезду. При немецкой оккупации Минска также занимал должность следователя. С восстановлением Советской власти занимал должность следователя, работая в прокуратуре, милиции. Сейчас занимаю должность архивариуса Главмилиции БССР. Не желая скрывать от Советской власти совершённые мною преступления, я с полным признанием хочу искупить свою вину и показываю, что на протяжении ряда лет я общался с лицами, занимавшими привилегированное положение в прошлом (царском строе), бывшими офицерами, по национальности татарами, контрреволюционно убеждёнными, благодаря чему, находясь под их влиянием на почве знакомств и общения ещё в дореволюционное время, я разделял их контрреволюционные убеждения.

С 1932 г., со времени приезда в Минск из Киева Мухли Ибрагима Александровича, я, Мурза-Мурзич И.Х., Гембицкий И.К., Дашкевич И.С., профессор Давгяло Д.И. и Бантыш-Каменский систематически собирались в квартирах Мурза-Мурзича, Гембицкого и моей для игры в винт. Все эти лица без исключения, как я указывал выше, настроены контрреволюционно и в период этих сборищ вели разговоры о скором и неминуемом падении Советской власти. Наиболее ярко выражали свою ненависть к Советской власти — профессор Довгяло, Гембицкий и Мурза-Мурзич. Детализацию всех разговоров произведу дополнительными показаниями". [7]

На пратаколе допыту Рызвановіча Х.І. маецца цікавая рэзалюцыя начальніка асобага аддзела паўнамоцнага прадстаўніцтва АДПУ Залпетэра начальніку ІІ-га аддзела ААПП АДПУ Сыраежкіну, якая пралівае святло на "працэдурныя" пытанні вядзення следства:

"Т. Сыроежкину. Надо его окончательно размотать. У них была оформленная организация, связанная с Польшей. Это сквозит по всем показаниям обвиняемого. 25.03.1933 г. Залпетер". [8]

І размотвалі. З пратакола допыту Рызвановіча Х.І. ад 27.03.1933 г.:

"В дополнение к моему признанию, изложенному в моих предыдущих показаниях, дополнительно показываю: благодаря общению с Мурза-Мурзичем И.Х., с которым жил по соседству (Большая Татарская, 23, кв. 3. — ***І.К.***), я через посредство Мурза-Мурзича начал общаться с группой лиц, в большинстве своём татар-дворян, в прошлом занимавших привилегированное положение. До общения с указанной группой лиц я был настроен вполне лояльно по отношению к Советской власти, никогда и нигде антисоветских настроений не высказывал, ибо вполне был удовлетворён своим положением, как служебным, так и материальным. С момента общения с этими лицами я, выслушивая их антисоветские разговоры, вылившиеся в дальнейшем в горячие и ярые антисоветские высказывания, разжигаемые на националистической почве, безусловно воспринимал и разделял их точку зрения. В последний период времени от разговоров о развале колхозов, кооперации, о голоде, нищете, группа перешла к определённо контрреволюционным беседам с цитированием отдельных статей из советской прессы, которые под видом критики извращались для контрреволюционных бесед. Я лично признаю себя виноватым в том, что, общаясь с перечисленною мною группой лиц — дворян, контрреволюционно настроенных, подпал под их влияние, благодаря чему разделял их убеждения, и несмотря на то, что при Советской власти я занимал ряд ответственных постов, и особенно в её карательных органах (падкрэслена намі. — ***І.К.***), как человек вполне сознававший всю ответственность за это преступление, не донёс о существовании контрреволюционной группы татар органам Советской власти. Вспоминая отдельные беседы группы, которые детализирую ниже, я поясняю, что лично я инициатором их никогда не был, а только выслушивал их и соглашался с ними. Так, например, не помню точно, какого числа, в квартире Мурза-Мурзича собрались я, Гембицкий, Дашкевич и Мурза-Мурзич для игры в винт. В перерыве возникла беседа на политическую тему "Кто инициатор революции 1917 г. — рабочий класс или интеллигенция?" Мурза-Мурзич рьяно доказывал, что революция в феврале 1917 г. была произведена интеллигенцией, которая в результате отдельных промахов и измены

перешла в лагерь большевиков и в настоящее время вынуждена гнить и быть угнетаемой поработителями России. Тут же Мурза-Мурзич особо популяризировал Пуришкевича, отдавая ему преимущество как первому революционеру. Затем беседа перешла на обсуждение роли интеллигенции в период гражданской войны. Говоривший долго по этому вопросу Дашкевич сообщил, что он в период гражданской войны принимал активное участие в петлюровском движении, а затем где-то (не помню) состоял в петлюровской организации. После высказывания в подобном тоне со стороны Дашкевича Гембицкий высказался о непригодности Красной Армии в будущей войне, подчёркивая, что Красная Армия держится только благодаря пропаганде. Рассказывая о дальневосточных событиях и о роли в этих событиях Красной Армии, Гембицкий сказал, что генерал Дитерикс и атаман Семёнов сконцентрировали на Дальнем Востоке значительные силы для нападения на Советский Союз, и смятение большевизма в этом крае не за горами, после чего, а может одновременно выступит Польша. Эта, я бы сказал, речь Гембицкого, которую целиком воспроизвести не могу, закончена была следующими словами: "Мы все дворяне, и нам этого никогда не надо забывать. Не надо забывать того, что мы магометане, что Европа к магометанам теперь обращается с призывом быть готовыми, так как они, т.е. магометане, честны и храбры".

Приблизительно в 1928–1929 гг. Мурза-Мурзич И.Х. сообщил мне, что из Польши приезжал некий Базаревский, который привёз от брата Мурза-Мурзича письмо. Базаревского я ранее знал по Минску. В этот период я неоднократно встречал Базаревского на улицах Минска, при этих встречах я с ним разговаривал, а о чём, сейчас не помню. О появлении Базаревского в Минске и приезде его из Польши я как служивший тогда инспектором Уголовного розыска сообщил одному из агентов, фамилии которого не помню. Непосредственно начальству об этом не доносил". [9]

Арыштаваныя Мурза-Мурзіч І.Х. і Рызвановіч Х.І. вінаватымі сябе па 72 і 76 артыкулах Крымінальнага кодэкса БССР (антысавецкая агітацыя і прапаганда, удзел у контррэвалюцыйных антысавецкіх органах) прызналі цалкам. Абвінавачваемыя Гембіцкі І.К. і Дашкевіч І.С. па гэтых артыкулах вінаватымі сябе не прызналі, але, як сказана ў абвінаваўчым заключэнні, "достаточно изобличаются показаниями Мурза-Мурзича И.Х., Рызвановича Х.И. и свидетелем Хотяновичем С.М., целиком подтвердившим показания Мурза-Мурзича и Рызвановича". У

адносінах да прафесара Даўгяла Дз.І. матэрыял крымінальнай справы быў вылучаны ў асобную вытворчасць, у адносінах да Мухлі І.А. матэрыял з Мінска быў накіраваны ў Кіеўскі абласны аддзел АДПУ. 11 мая 1933 г. ўсім арыштаваным было даведзена абвінаваўчае заключэнне. Паводле гэтага дакумента, абвінавачваліся Гембіцкі І.К., Мурза-Мурзіч І.Х., Рызвановіч Х.І. і Дашкевіч І.С. У ім гаварылася:

"Гембицкий Иван Константинович, 1883 г. рождения, бывший дворянин, бывший подполковник артиллерийских частей царской армии, уроженец г. Лида, окончил кадетский корпус в г. Полоцке, Михайловское военное училище и Белорусский государственный университет, беспартийный, несудимый, имеющий брата — белогвардейского офицера, эмигрировавшего во Францию, женатый, гражданин БССР, по национальности татарин, консультант Госбанка, и Мурза-Мурзич Ибрагим Халильевич, 1868 г. рождения, бывший дворянин, бывший банковский чиновник, окончил Киевский университет, уроженец г. Новогрудка, беспартийный, женат, несудимый, татарин, гражданин БССР, старший бухгалтер Госбанка, обвиняются в том, что путём систематической контрреволюционной агитации создали контрреволюционную националистическую татарскую группировку с последующим распространением своего влияния на татарскую колонию г. Минска, для создания контрреволюционной националистической организации, ставя своей целью свержение Советской власти и установление республиканско-демократического строя, т.е. в преступлении, предусмотренном 72 и 76 ст.ст. УК БССР. Рызванович Хасень Иосифович, 1873 г. рождения, дворянин, бывший судебный следователь, окончил Московский университет, татарин, женат, несудимый, уроженец г. Минска, гражданин БССР, сотрудник Главмилиции БССР, и Дашкевич Иосиф Семёнович, уроженец д. Сова Горецкого уезда Могилёвской губернии, бывший банковский чиновник, окончил Киевский университет, беспартийный, белорус, гражданин БССР, женатый, главный бухгалтер Соцзембанка, обвиняются в том, что состояли в контрреволюционной националистической татарской группировке, ставившей своей целью свержение Советской власти и установление республиканско-демократического строя, т.е. в преступлении, предусмотренном 72 и 76 ст.ст. УК БССР. Настоящее дело № 35137 по обвинению перечисленных лиц подлежит направлению для внесудебного рассмотрения Тройкой ППОГПУ БССР с предварительной санк-

ции прокурора Республики по делам ГПУ Беларуси. Составлено 11 мая 1933 г.

Оперуполномоченный 2 отделения ОО ППОГПУ Лещинский.

Согласен: начальник 2 отдела ОО ППОГПУ Сыроежкин.

Утверждаю: зам. начальника особого отдела ППОГПУ БССР Шапиро.

Согласен: помощник прокурора при ППОГПУ Белоруссии — подпись неразборчивая. 13 мая 1933 года".

І вось фінал. Чытаем выпіску з пратакола паседжання Тройкі ПП АДПУ па БССР ад 13 мая 1933 г.:

"Слушали: Дело № 35137 ООПП по обвинению граждан Гембицкого И.К. и других в числе 4-х человек по 72 и 76 ст.ст. УК БССР (58-10 и 58-11 ст. УК РСФСР). Постановили: 1. Гембицкого Ивана Константиновича; 2. Мурза-Мурзича Ибрагима Халильевича; 3. Рызвановича Хасеня Иосифовича; 4. Дашкевича Иосифа Семёновича выслать через ПП ОГПУ в Казахстан сроком на 3 года, считая срок первому и второму с 15.03.1933 г., третьему — с 21.03.1933 г. и четвёртому — с 28 марта 1933 г."

Далейшы лёс асуджаных нам невядомы. Вядома толькі тое, што ніхто з іх дадому з месцаў высылкі не вярнуўся. 10 кастрычніка 1989 г. рашэннем пракуратуры БССР Гембіцкі І.К., Рызвановіч Х.І., Дашкевіч І.С., Мурза-Мурзіч І.Х. былі рэабілітаваны.[10]

Ібрагім Канапацкі,
кандыдат гістарычных навук
(Мінск)

Спасылкі

1. Архіў Камітэта дзяржаўнай бяспекі Рэспублікі Беларусь, справа 31371-е.
2. Былі затрыманы таксама Біцютка Сулейман Якаўлевіч, былы палкоўнік царскай арміі, браты Багдановічы — Якуб Анзельмавіч і Аляксандр Анзельмавіч. Але ў ходзе следства яны былі апраўданы і адпушчаны на волю.
3. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 63–69.
4. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 44–47.
5. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 52–56.
6. Рызвановіч Х.І. даводзіўся братам жонке палкоўніка Біцюткі С.
7. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 49.
8. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 49.
9. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 49.
10. Архіў КДБ РБ, спр. 31371-е, арк. 126–129.

***

НЕВЯДОМЫ ЛЁС ВАРШАЎСКАГА ІМАМА

Дакументы і матэрыялы

(Працяг. Пачатак гл.: "Байрам" №№ 3, 4 / 1996 г. і №№ 1, 3, 4 / 1997 г., № 1 / 1998 г.)

Теперь перехожу к характеристике своей деятельности среди эмигрантов Идель-Урала и Крыма. Первое ознакомление с деятельностью двух упомянутых эмигрантских групп наступило в 1936 и 1937 гг., когда в г. Вильно встретился я со своим двоюродным братом Эдиге Шинкевичем, бежавшим через Иран и Турцию из СССР в Польшу. Эдиге Шинкевича я знал ещё в годах 1917–1918, когда жил он со своей матерью, отцом Мустафой Шинкевичем в Бахчисарае, я же со своей матерью, братом и сестрой в Симферополе. Эдиге был тогда небольшим мальчиком. Он моложе меня на 10–11 лет. Первая встреча с Эдиге Шинкевичем произошла в 1936 г. в месяце декабре или ноябре после моего приезда в октябре 1936 г. из Египта. Эдиге

Алі Варановіч з жонкай Эвай (пасярэдзіне) у Варшаве. 5 лютага 1938 г.

произвёл тогда невыгодное впечатление: любитель водки и гулянья. После встречи со мной умолчал о причинах своей эмиграции из СССР. Я догадывался, что побег Эдиге из СССР должен был произойти на почве его стремлений к самостоятельности Крыма. При следующих встречах я безуспешно возобновлял свои попытки узнать о причинах эмиграции Эдиге Шинкевича, но он молчал и не посвящал меня.

В 1937 г. я узнал от Эдиге, что отец его Мустафа Шинкевич подвергся аресту, что угрожает Мустафе Шинкевичу высшая мера наказания, но Эдиге, говоря об этом, не желал представить мне причин конфликта отца с законами СССР. В конце всего Эдиге сказал мне, что отца его наверное нет в живых. После занятия РККА областей Зап. Белоруссии я написал письмо к матери Эдиге Шинкевича Лейле Шинкевич, проживающей в Симферополе, Феодосийское шоссе, 2 и 4, и в 1940 г. получил ответ, что Мустафа Шинкевич отбывает наказание и вернётся домой через 1,5 года.

Эдиге Шинкевич по приезде в Польшу начал энергично пропагандировать идею национального подъёма среди польских татар, 75% которых считало себя поляками мусульманского вероисповедания.

Призывы Эдиге нашли почву среди молодёжи, которая начала интересоваться историческим прошлым татарского народа. Одновременно Эдиге Шинкевич начал призывать польских татар к общности с крымскими татарами, что нашло большой отпор среди старших, за исключением братьев Ольгерда и Льва Кричинских, было это в 1937 г. Эдиге Шинкевич при встречах с ним предлагал мне включиться в движение эмиграции крымских татар на территории г. Варшавы, где я начал исполнять обязанности муллы, но я всё же не примыкал и до 1938 г. не поддерживал контакта с группами (татар) Идель-Урала и Крыма. Беседы с генеральным секретарём Восточного института профессором Ольгердом Гурка, которого я знал ещё со времени своей учёбы во Львовском университете в годах 1926–1932, где он был доцентом и преподовал историю средних веков, а также со времени 1933 г. по 1936 г., когда я отсылал Восточному институту свои отчёты об учёбе в мусульманском университете Аль-Азкар в Каире и работе среди национальных групп студентов в Аль-Азкаре и египетской общественности (о чём буду писать ниже), убедили меня примк-

нуть, согласно инструкциям проф. Ольгерда Гурка, к деятельности татарских групп Идель-Урала и Крыма. Инструкция проф. Ольгерда Гурки не требовала специальной активности, но определяя характер деятельности в Варшаве, а связанными с деятельностью "Прометеуша" и Восточного института, направленных против СССР, требовала моего присутствия на праздниках: собрания "XX-летия Курултая" Крыма и Идель-Урала, которые в 1937 г. стали в программе работ "Прометеуша", Восточного института и татарских групп — Урала и Крыма. Контактирование деятельности упомянутых групп с Восточным институтом и беседа профессора Ольгерда Гурки со мной вызвали моё присутствие в начале как официального лица по пригласительному билету в 1937 г. на церемонии "XX-летия Курултая татар Крыма", а также церемониях в 1938 г.: сложение венка на могиле польского неизвестного солдата группой татар Идель-Урала и "XX-летия Курултая татар Идель-Урала". Мне нужно было прочесть молитву за умерших, 1 главу Корана "Аль-Фатыха" на упомянутых трёх церемониях, причём в 1938 г. наступила замена, визит между мною и руководителем татарских эмигрантов "Идель-Урала" Аязом Йсхаки. Должен заметить, что моё сближение с татарами Идель-Урала, а в частности с группой казанских татар, возглавляемых бывшим до меня муллою Асфандиаром Фазлеевым, усложнялся враждебным ко мне отношением ряда казанских татар, хотевших видеть на посту муллы в Варшаве казанского, а не польского татарина. Только в 1938 г. после моей встречи с Аязом Исхаки наступило общее признание меня муллой г. Варшавы татарами Идель-Урала. То, что данный факт является правдой, свидетельствует то, что сыновья Асфандиара Фазлеева Даян и Бекир, а также сын Мухаммеджана Ибрагима Абдуль-Карим были слушателями мусульманского университета Аль-Азкар в Каире в годах 1933–1938, будучи же в Каире, держались Павла Корвина-Павловского, принявшего в 1933 г. мусульманскую религию в Иерусалиме и бывшего в годах 1928 до 1931, когда был назначен профессором Ольгерд Гурка, генеральным секретарём Восточного института. Тем самым упомянутые Даян и Бекир Фазлеевы были предназначены их отцом Асфандиаром Фазлеевым на пост муллы. Сам бывший мулла Варшавы Асфандиар Фазлеев — богатый собственник большого дома в Варшаве, долгое время требовал от Муфтиата в Вильне каких-

то денег за устранение от обязанностей муллы и при каждом случае плохо отзывался обо мне и муфтии Польши Якове Шинкевиче. Об отношениях моих и Мустафы Александровича, с которым находился в Каире в университете Аль-Азкар, с группой поляков, принявших Ислам, возглавляемой Корвином-Павловским, а состоявшей из лекаря Станкевича, "шифера", короля Саудин Ибн-Сауда Явловского и примыкавших к ним Даяна и Бекира Фазлеевых с Абдуль-Каюмом Мухамеджаном напишу ниже. Здесь только указываю, что упомянутая группа поляков-ренегатов с тремя караимскими татарами стремилась всевозможными способами мешать мне и Мустафе Александровичу. Причиною тому был факт, что как я, так и Мустафа Александрович отказались работать вместе с ними. Но об этом ниже.

С момента встречи моей с Аяз Исхаки, который обещал поддерживать меня как муллу Варшавы, татарские эмигрантские группы приглашали меня, а также Восточный институт на открытые доклады секций "Коло молодых ориенталистов" (кружка молодых восточников), а также собрания, посвящённые деятельности покойного Гаспринского (Крым), завоевание Казани русскими (Идель-Урал), начиная концом 1937 г. и кончая началом 1939 г., присутствовал я на трёх больших церемониях-собраниях, устроенных группами татар Идель-Урала и Крыма в залах, специально на этот счёт нанятых (I. "XX-летие Курултая Крыма" и II. "XX-летие Курултая Идель-Урала"; III. церемония сложения венка на могиле польского неизвестного солдата) и 5 меньших собраниях, устроенных в зале Восточного института (I. Гаспринский (Крым), II. завоевание Казани (Идель-Урал), III. Чай в честь гостей из Румынии, Турции (Крыма), IV. Чай в честь гостей из Финляндии, Германии, Турции (Идель-Урал), V. Встреча мусульман г. Варшавы с первым charge Египта (Восточный институт). На упомянутых больших церемониях I и II присутствовали все эмигрантские группы, проживающие в Польше, представители эмигрантов из Финляндии, Румынии, Турции и Германии, а также около 400–450 человек польской общественности, среди которых были представители польских татар. 1. Ольгерд Крычински — Председатель центрального Совета "Звензка культурно-освятовага татарув Жечи посполитай польской" (Объединения культурно-просветительского татар Польши), он же председатель Духовного Управления мусульманского объединения г. Варшавы, за-

нимающий пост в наивысшем суде Польши; 2. Абдул-Хамид Хурамович — Председатель Варшавского отдела Объединения культурно-просветительского татар Польши, он же референт польской сберегательной кассы в Варшаве; 3. Майор Янович-Чаинский из Слонима; 4. Ибрагим Миськевич из Новогрудка; 5. Эдиге Шинкевич из Вильно, и иные из других местностей, которых не помню, не знал.

Присутствовали также многие мусульмане г. Варшавы, большинство же присутствующих, примерно до 400 человек, состояло из представителей польской общественности, сгруппированных в разных политических и общественных организациях. Представители бывших польских властей на упомянутых церемониях не присутствовали. На 3-й большой церемонии присутствовали национальные группы эмиграции Идель-Урала, Крыма, Азербайджана, Грузии, Украины, Сев. Кавказа, проживающие в Варшаве, а также приезжие татары Идель-Урала из Финляндии, Турции и Германии. Церемонии I и II происходили утром до обеда, на которых выступали: на I: профессор Ольгерд Гурка, от Восточного института — Бончковски, от "Прометеуша" — руководствующие группами эмигрантов с приветствиями; на II: Аяз Исхаки, Бончковски, руководствующие группами эмигрантов с приветствиями. На церемонии татар Крыма была выставка рукоделия крымских татар в Румынии. Вечером, на церемониях "XX-летие Курултая Крыма" и "XX-летие Курултая Идель-Урала" были танцы общеевропейские. На этих вечерах с танцами я как духовный не присутствовал. Основные вопросы, каких касались речи и приветствия, были исторические события прошлого национальных групп, а также проблемы восстановления независимости через оторвание Крыма, Идель-Урала и иных от СССР.

На указанных пяти мелких собраниях присутствовали, кроме профессоров Гурки и Бончковского, эмигрантские группы Идель-Урала, Крыма, Азербайджана и Сев. Кавказа, а также представители разных польских общественных организаций.

На открытых докладах секции "Коло молодых ориенталистов" и лекциях профессоров и знатоков Востока присутствовало обыкновенно небольшое число слушателей, состоящих из студенческой молодёжи Восточного института — Института Востоковедения, историко-филологического факультета Вар-

шавского государственного университета, также небольшого числа польской общественности. Я на этих докладах бывал редко.

Кроме докладов и лекций, в зале Восточного института 2 раза в год на большие годичные мусульманские праздники Рамазан-Байрам и Курбан-Байрам устраивались Варшавским отделением культурно-просветительского объединения татар танцевальные вечера, на которые собиралась молодёжь и взрослые мусульманского вероисповедания, а также приглашаемые среди немусульман. Танцевальные вечера начинались самодеятельностью молодёжи. Детям раздавались подарки. Взрослые танцевали и имели буфет. Эти собрания имели целью объединение разных национальных групп. На официальных церемониях и собраниях я выступал в одеянии духовного, на докладах же и танцевальных вечерах бывал в гражданской одежде.

Возвращаясь к своей деятельности в группах татарской эмиграции Крыма и Идель-Урала, подчёркиваю свою недолговременную работу от 1938 г., полагающуюся на возможно лучшем представлении заботы бывшего польского правительства о польских татарах, а также по инструкции профессора Ольгерда Гурки в стремлении объединения групп мусульман, среди которых наряду с дружескими отношениями существовали споры. Татарская эмиграция на территории бывшей Польши была немногочисленная: группа татар Крыма состояла одно время из 3 человек — Вели Селима, Ортая и Абдуллы Зигни, группа же татар Идель-Урала была более многочисленной, но состояла главным образом из казанских татар, проживающих в Варшаве 40–50 лет с семьями, как Аксановы, Фазлисы, Мухамеджаны, Курамшины. Мусульманский элемент г. Варшавы был текучий, было много сезонных торговцев — персов, турок — владельцев кондитерских и пекарен, которые не принимали участия в общественной жизни. Группа польских татар состояла из целого ряда служащих в государственных учреждениях, студентов и военных, которые в большинстве не принимали участия в движении татарских эмигрантских групп, направленных против СССР.

Упомянутые выше две большие церемонии — собрания празднования "XX-летия Курултая татар Крыма" и "XX-летия Курултая татар Идель-Урала" были широко описаны в польской прессе, корреспондентами газет, приглашёнными на цере-

монии. Описание церемоний этих было также обширно подано в журналах групп эмиграции, таких как "Сев. Кавказ" (Париж), "Милли Байрок" — орган Идель-Урала, издаваемый в Мукдене, "Догру иол" — орган крымских татар, проживающих в Румынии, "Яны иол" — орган Идель-Урала, издаваемый в Берлине.

Беседа с профессором Ольгердом Гурка, вызвавшая моё примыкание к татарским эмиграциям Идель-Урала и Крыма, касалась также моего присутствия в посольствах Турции, Египта и Ирана, эти присутствия вызваны были в посольстве Турции смертью Кемаль-паши и годовщиной Республики Турецкой, в посольстве Египта — работой Комитета по постройке мечети в Варшаве. Были надежды, что посольство Египта придёт с материальной помощью в деле постройки мечети. Лучше всего зная посла Ирана Ахмед Сияга, знакомство это было вызвано фактом 2 венчальных церемоний в посольстве Ирана, а также разводом одной пары, прежде мною повенчанной. Венчание в самом посольстве Ирана было обусловлено тем, что граждане Ирана, проживающие один в Берлине, другой — в Берне, венчались с немками. Посольства Турции, Ирана и Египта приглашали меня как мусульманского духовного г. Варшавы, я же со своей стороны в беседе с членами посольства и гостями, там находящимися, по инструкции доктора Ольгерда Гурки, говорил о положении мусульман в Польше, освещая его с наиболее лучшей стороны.

В дальнейшем перехожу к характеристике своей работы по инструкции того же профессора Ольгерда Гурки в годах 1933–1936 среди национальных групп студентов Аль-Азкара и египетской общественности.

А. Воронович.

***

ГІСТОРЫЯ ПОЛЬШЧЫ СА СТАРАЖЫТНЫХ ЧАСОЎ ДА НАШЫХ ДЗЁН

У 1995 г. ў Варшаве выдана кніга, якую склалі Дыбкоўская, Малгажата Жарын і Ян Жарын. Надрукавана ў красавіку 1995 г. ў Лодзі. 17 каляровых карт, 30 чорна-белых карт, больш за 70 ілюстрацый. Вельмі добра, што ў кнізе надрукаваны партрэты ўсіх князёў палян, польскіх князёў і каралёў. Паказальнік імёнаў (каля 800) дае магчымасць хутка адшукаць інфармацыю пра таго ці іншага чалавека, які нечым дачыніўся да гістарычных падзей дзяржавы.

Змест кнігі, надрукаваны на 375–381-й старонках, змяшчае падрабязную рубрыкацыю, а спіс ілюстрацый дае цікаўнаму чытачу магчымасць даведацца, адкуль выданне запазычыла арыгіналы і дзе яны знаходзяцца.

На вокладцы гэтай хораша выданай кнігі надрукаваны партрэты вядомага кожнаму паляку польскага князя Мешкі Першага і вядомага кожнаму паляку і католіку ў свеце — рымскага папы Іаана Паўла Другога.

Думаю, што той польскі школьнік, які завяршыў сярэдняю адукацыю і марыць атрымаць вышэйшую, ведае гісторыю сваёй радзімы больш падрабязна, а таксама і калягістарычныя легенды і паданні. Для замежных чытачоў, калі яны не ставілі сабе за мэту вывучыць гісторыю сваёй краіны-суседкі, аб'ём ведаў пра Польшчу абмяжуецца тым, што надрукавана ў гэтай кнізе.

Я як татарын перш за ўсё пачытаў, што ў гэтым прыгожым выданні надрукавана пра татар. У першым раздзеле, у падраздзеле "Польшча ў час феадальнай раздробленасці" ёсць такая рубрыка: "Татарскае нашэсце" (старонкі 28–30, цэлую старонку займае там аблога Легніцкага замка татарамі ў 1241 г.). Вось некалькі радкоў з гэтай рубрыкі. Падаюцца яны як інфармацыя славутага польскага гісторыка Яна Длугаша (1415 — 10.05.1480): "В том же году (1241) произошла битва под Легницей. Сражение шло с переменным успехом, татары, прибегая ко всевозможным хитростям, пытались запугать поляков. Они издавали устрашающие крики, водружали на шесты

омерзительные головы, из которых сочились боевые газы. В конце концов польское войско не выдержало натиска превосходящих сил противника..."

Паводле Яна Длугаша, іншых гісторыкаў і тых гісторыкаў, якія склалі "Гісторыю Польшчы" (1995), татары выкарысталі баявыя газы. Відаць, ні на татар, ні на іх коней гэтыя газы не дзейнічалі. А можа татары і іх коні карысталіся супрацьгазавымі сродкамі? Ад 1241 г. (бітва пад Легніцай) да 1430 г. (свядомае жыццё Яна Длугаша) — каля 200 гадоў, ды і да сённяшняга дня існавала і ўздзейнічала на людзей гэтая неразумная выдумка пра варвараў-татар, якія труцілі людзей газамі.

Што і як сказана ў "Гісторыі Польшчы" пра Грунвальдскую бітву? У падраздзеле "Ягелонская манархія ў XV стагоддзі" ў рубрыцы "Вялікая вайна з крыжакамі" (старонкі 61–63, з якіх паўстаронкі займае гравюра з хронікі М. Бельскага) сказана, што: "Польский король призвал добровольцев из Чехии и Моравии, а в войсках Витольда оказался даже один татарский отряд". Далей пра гэту найвялікшую ў XV ст. бітву ў Еўропе напісана ў "Гісторыі Польшчы" літаральна наступнае: "...15 июля разгорелась великая битва на полях под Грюнвальдом. В схватке участвовали две армии, каждая из которых насчитывала около 20 тысяч закованных в доспехи воинов. После тяжёлых и кровавых боёв тевтонские рыцари были разгромлены, а великий магистр Ордена Ульрих фон Юнгинген погиб в сражении. Победа под Грюнвальдом имела огромное значение для Польши и Литвы: Орден впервые потерпел такое сокрушительное поражение, ставшее началом его постепенного упадка.

На известие о победе Ягелло раскрывались ворота укреплённых поморских городов, а их жители сдавались польскому королю. И если бы Владислав, король польский, быстрым переходом приступил к Мальборку (...), он в первый же день по прибытии овладел бы замком (...). Крестоносцы, духовные и светские и прочие защитники Мальборкского замка, как безумные, бегали по дворам, домам и горницам много дней и ночей, предаваясь плачу и скорбным жалобам", — написал не жаловавший короля Длугош".

Вось, практычна, і ўсё, што ведае пра гэтую бітву звычайны ядак бульбы.

Калі ж чытаць гісторыю гэтай найбольшай бітвы XV ст. па рускіх падручніках, якія друкаваліся ў СССР, то там з вялікай увагай і павагай сказана, апіраючыся на цытаты з Яна Длугаша, якую выдатную, вырашальную ролю ў гэтай бітве адыгралі рускія палкі. Праўда, пры гэтым нешта не ўпамінаюць, што Васіль І Дзмітрыевіч (1371–1425), вялікі князь маскоўскі ў 1389–1425 гг., зяць Вялікага Вітаўта, жанаты з Соф'яй, яго дачкой, не прыйшоў на дапамогу Беларуска-Літоўскай Дзяржаве, калі вырашаўся лёс беларускага, літоўскага і польскага народаў. Чакаў, — каб захапіць землі Беларусі, калі войска Вітаўта будзе разбіта крыжакамі. Аршанская, смаленская і мсціслаўская харугвы пад камандаваннем князя Сямёна (Лунгвана) Альгердавіча (стрыечны брат Вітаўта) не былі ні ў якім разе маскоўскімі, і тут ніяк нельга, каб да цяжкай бітвы "прымазваўся" той, хто не меў да яе ніякага дачынення.

А якое ж дачыненне да гісторыі Польшчы меў Якуб Ясінскі? У раздзеле "Выбарныя каралі", у падраздзеле "Праўленне Станіслава Аўгуста Панятоўскага" ёсць рубрыка "Паўстанне Касцюшкі (1794)". На старонцы 160 — такі радок: "Вильно захватили повстанцы под командованием полковника Якуба Ясиньского".

Чытачы "Байрама" маглі пачытаць артыкул пра Я. Ясінскага, які 11 траўня 1794 г. атрымаў ад Т. Касцюшкі вайсковае званне генерала-лейтэнанта. 20 кастрычніка 1794 г. прыбыў у Варшаву, 4 лістапада 1794 г. у прадмесці Варшавы — Празе загінуў у баі з рускім войскам А. Суворава. Паэт, якабінец, патрыёт Бацькаўшчыны быў яшчэ пры жыцці ўзнагароджаны адным з першых Ордэнам Віртуці Мілітары. У "Энцыклапедыі Варшавы" на 292-й старонцы ёсць пра яго артыкул.

Можа аўтары кнігі "Гісторыя Польшчы" маюць права не прызнаваць званне генерал-лейтэнанта, якое прысвоіў Якубу Ясінскаму Тадэвуш Касцюшка?

Вядома, у любым плоце можна знайсці дзіркі. Крыўдна толькі, што ў многіх чытачоў хораша надрукаваная кніга сваёй інфармацыяй, не зусім дакладнай, зойме нейкую прастору чалавечай памяці, а ў многіх яна такой недакладнай і застанецца.

Якуб Якубоўскі.

***

НЕВЯЛІКІ АБРАЗОК З ЖЫЦЦЯ ТАТАРСКАЙ СЯМ'І НА БЕЛАРУСІ Ў 1943 І 1944 ГАДАХ

Прыйшоў час напісаць некалькі радкоў пра тое, як жыла звычайная татарская сям'я ў час вайны. У нас у сям'і было: двое бацькоў — Раіса і Адам, Хасень і пляменнік маёй маці Азюлёк — падлеткі па 14 гадоў, я, Куба, 10 гадоў, браты Адам (6 гадоў) і апошні — Ібрагім. У нашым мястэчку, пераважна населеным беларусамі-католікамі, жыла яшчэ адна татарская сям'я — Гембіцкіх, у якой было трое дзяцей. Да вайны чамусьці у нас з імі вялікай дружбы не было, хоць і спрэчак-зварак таксама не было. У першы і другі клас ў 1938–1939 і 1939–1940 гг. я разам з Аміняй Гембіцкай хадзіў у адзін клас. У цёплую пару, калі па раскладзе ў школе ў дзяцей-католікаў быў урок па рэлігіі, мы з Аміняй былі вольныя ад лекцый, таксама як і габрэйскія дзеці. У дрэннае надвор'е ўвосень і ўзімку на лекцыях рэлігіі мы сядзелі на сваіх месцах за партамі і слухалі тлумачэнні ксяндза і адказы вучняў, хто такі Бог, дзе Ён знаходзіцца і што Ён усё бачыць, усё ведае, што чыніць чалавек. Гэта і іншыя палажэнні не пярэчыла таму, аб чым гаварылі нам нашы бацькі.

Увосень 1939 г. пачалася вайна, многія маладыя мужчыны былі мабілізаваны на фронт і ваявалі супроць немцаў. 18 верасня 1939 г. на нашу тэрыторыю прыйшла Чырвоная Армія: танкі, аўтамашыны, конніца, пяхота, абозы. У кастрычніку ў школе пачалі выкладанне па-беларуску, а лекцый па рэлігіі ўжо не было.

У чэрвені 1941 г. пачалася вайна, але гэта адбылося так хутка, што пра тое, што вайна Айчынная, мы даведаліся не адразу. Магутная армія неяк прапала, прапала і тэхніка, толькі доўга яшчэ ішла пяхота, а затым доўгія калоны ваеннапалонных пад канвоем немцаў, а пасля — страшныя расказы пра тое, што недзе каля Глыбокага, у Баразвечы, за калючым дротам галадаюць і гінуць рускія ваеннапалонныя. Некаторыя бацькі запасаліся царскімі манетамі, каб паехаць у Глыбокае і выкупіць у немцаў сваіх родных. Можа некаму і надарылася такое шчасце, але ў нашай акрузе нікому не ўдалося выйсці на волю. Хоць былі легенды і пра тое, што нечы бацька, не знайшоўшы за дротам сына, выкупіў з месца загубы юнака, які быў падобны да яго, і гэта зрабіў як ахвяру на карысць Бога.

У 1943 г., асабліва пасля таго, як у фашыстаў адбылася катастрофа пад Сталінградам, пачаліся дзеянні партызанаў на чыгунцы. У нашай мясцовасці не так ужо і многа было чыгунак, але масты цераз шашэйныя дарогі партызаны палілі. Нападалі і на невялічкія акупацыйныя фашысцкія гарнізоны. У большасці сваёй яны складаліся з беларускага насельніцтва, было па некалькі чалавек у такім гарнізоне немцаў. Чым займаўся гарнізон? Абкладалі людзей падаткамі: забіралі збожжа, бітых і жывыхі свіней, гавяду, добрых коней, добрыя кажухі, рукавіцы, часта хадзілі па хатах і бралі тое, што мела нейкую вартасць і што можна было адправіць у Германію. Не адзін раз у кожнай мясцовасці быў нямецкі "хапун": акружалі салдаты вёску, мужчын, дзяўчат хапалі і пад канвоем вывозілі на прымусовыя работы ў Германію. Адны там пад амерыканскімі і англійскімі бомбамі загінулі, другія вярнуліся ў 1945 г. да сваіх сем'яў, а былі такія, што засталіся ў заходніх зонах акупацыі — амерыканскай, англійскай, французскай.

Для нашай сям'і вельмі памятным і трагічным быў лістапад 1943 г. Гэта пасля я даведаўся, што камадзір партызанскай брыгады Маркаў Фёдар Рыгоравіч [1] і Маслоўская Ганна Іванаўна [2] са сваім штабам распрацавалі і ажыццявілі разгром варожага гарнізона ў Камаях. А ў 1943 г. партызаны падпалілі будынак былой Камайскай МТС і з другога боку мястэчка — млын. На фоне гэтага пажару фашысты нямецкага гарнізона (ён складаўся з літоўскіх салдат) перастралялі з кулямётаў некалькі дзесяткаў партызан. А што рабілі тыя партызаны, якія былі воддаль ад непасрэднага месца бою? Займаліся "нарыхтоўкамі" адзення, абутку, таго, што людзі трымаюць у скрынях. Падпальвалі саламяныя стрэхі, а тады, калі людзі выносілі з хат сваю маёмасць, ужо адбіралі, што ім трэба. Памятаю, як адзін з партызанаў казаў, выграбаючы бялізну з куфра маёй маці: "Бери, халаты сошьём". Калі адзін з гэтых "нарыхтоўшчыкаў" спытаў у мяне, што я трымаю ў руках, я адказаў: "Цукар". "Говно", — сказаў нарыхтоўшчык і стукануў у торбачку прыкладам. Пасля торбачку мы паднялі і цукар з'елі, хоць яго і абазвалі так брыдка.

Пажар быў вялікі, згарэла можа 30 жылых і гаспадарчых будынкаў. Бачылі пажар і нашы татары-супляменнікі ў маленькай татарскай вёсачцы Якавішкі. Там былі тры хаты — Базарэвічы, Ільясевічы і яшчэ адна сям'я, якую называлі Якубівіха. Жыла там жанчына з унучкай, а яе сына, бацьку ўнучкі, забілі проста так п'яныя сяляне, якія везлі з лесу будаўнічую драўніну, добра выпіўшы. А чаму б не забіць недаверка-татарына? І ніхто ў той ваенны час не цікавіўся, чаму забілі і за

што. Магчыма, Аллаг гэта злачынства не пакінуў без пакарання. Няхай забойцам гэта так і застанецца смяротным грахом на сумленні.

Не цяжка сабе ўявіць, якая была ноч тады ў Камаях у 1943 г. Снег на вуліцах растаў і высах ад гарачыні. Каля комінаў дагаралі пажарышчы, толькі тады ўбачылася, якія яны доўгія — разам з печамі і грубкамі вышынёй на 6–7 метраў.

Сям'я татар Гембіцкіх адразу запрасіла нас да сябе. Акрамя нашай сям'і з 7 чалавек, хаты і другіх людзей былі спалены. Назаўтра мы, дзеці, пайшлі на пажарышча. Бочка капусты, якую заквасілі на зіму, згарэла, але тушаную гародніну мы паелі. Старэйшыя мае браты хадзілі есці тушаную страву яшчэ некалькі дзён. Была і яшчэ праблема: карову мы з хлява выпусцілі, і яна, разумніца, некуды зышла, выратавалася ад смерці. Але дзе знайсці места паставіць яе ў хлеў, за што купіць корм скаціне на зіму? А без каровы як пракарміць дзяцей?

Мяне і малодшага брата Адама ўзялі ў Якавішкі татары. Самі не надта мелі што есці, а нас трымалі і кармілі тым, што самі елі. Амаль кожную ноч прыходзілі на гэтую вёсачку "нарыхтоўшчыкі". Відаць, хутчэй за ўсё гэта былі не партызаны, а рабаўнікі. Забіралі ўсё меўшае хоць якую гаспадарчую цікавасць. Праўда, за гэтыя зімовыя месяцы быў і такі выпадак. Увечары прыйшлі партызаны, можа каля дзесяці чалавек, хараша пелі, некалькі слоў я запомніў: як выбаўляў партызан з палону сястру, якую зняволілі немцы. Пагасцяваўшы даволі доўга, яны папрасілі, каб завялі іх у другую вёску. Праз некалькі гадзін нашы татары на двух санях адвезлі іх, як пасля аказалася, у вёску Гурніцу.

У канцы сакавіка 1944 г. нас адвезлі суседзі ў Камаі, а адтуль — у Відзы, дзе была ў нас дзедаўская сякая-такая хатка. Неяк дажылі мы да ліпеня, калі нас ад акупантаў вызваліла Чырвоная Армія.

Я, відаць, адзін з сям'і, хто ні то каб хаваў сваё мінулае, але і не хваліўся, што нашу хату спалілі. Вядома, дакладна сказаць, маўляў, спалілі нас партызаны, я не магу. Можа гэта была нямецкая правакацыя, каб спіхнуць адказ на партызан?

Яшчэ мне думаецца: а каб наша хата тады не згарэла, зусім засталася? Бо яна была крыху воддаль ад другіх дамоў і магла б не заняцца агнём. Але добра памятую, як з дома Палюляніхі выцягнулі са страхі вехаць запаленай саломы і падсунулі пад страху нашай хаты. А колькі ж разоў мне ў сне бачылася свая тая хатка, якая ж яна была родная. Пах роднай хаты я, здаецца, адчуваю і цяпер.

А што было б, каб наша хата ўцалела? Вядома, паліцыя (паліцаі) маглі падумаць, ці не спецыяльна партызаны нас узялі пад апеку. Дык

усё тое, што робіцца, робіцца ўрэшце рэшт да лепшага. Нам Аллаг даў такі лёс — мы жывём, а нашых крыўдзіцеляў ужо даўно напаткаў марны лёс.

Якуб, Адам.

Спасылкі

1. Маркаў Фёдар Рыгоравіч, Герой Савецкага Саюза (1.01.1944 г.). Нарадзіўся 24.12.1913 г. ў вёсцы Качанішкі Швянчонскага раёна Літоўскай ССР. З сялян. Рускі. Член КПСС з 1934 г. Скончыў Вышэйшую партыйную школу пры ЦК ВКП(б) (1948 г.). За рэвалюцыйную дзейнасць у Заходняй Беларусі ў 1936–1939 гг. быў пасаджаны ў Бяроза-Картузскі канцлагер, затым у Віленскую турму. У 1939–1941 гг. — старшыня Свянцянскага гарсавета, намеснік старшыні Вілейскага аблвыканкама. З 1941 г. — у партызанах, камандзір спецгрупы атрада імя Суворава. Са снежня 1942 г. — камандзір партызанскай брыгады імя К.Я. Варашылава, якая дзейнічала на Вілейшчыне і ў Швянчонскім раёне Літоўскай ССР, адначасова з красавіка 1943 г. — начальнік ваенна-аператыўнага аддзела Вілейскага партызанскага злучэння.

(З кнігі "Навечна ў сэрцы народным", 2-е выданне, дапоўненае і выпраўленае. Мн., 1977, с. 294).

2. Маслоўская Ганна Іванаўна, Герой Савецкага Саюза (15.08.1944 г.). Нарадзілася 6.01.1920 г. ў вёсцы Курсевічы Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці. З сялян. Беларуска. Член КПСС з 1949 г. Да вайны працавала старшай піянерважатай ў Лынтупскай школе Пастаўскага раёна. У чэрвені 1941 г. добраахвотна ўступіла ў Чырвоную Армію. Трапіўшы ў акружэнне, наладзіла сувязь з партызанамі і ў 1942 г. па заданні падпольнай партыйнай арганізацыі з мэтай разведкі ўладкавалася на работу ў абслугоўваючую эсэсаўцаў кравецкую майстэрню. З дапамогай Г.І. Маслоўскай падпольшчыкі знішчылі гітлераўскага генерала. Са снежня 1942 г. Г.І. Маслоўская — член Пастаўскага падпольнага райкама камсамола. З мая 1943 г. — намеснік камісара па камсамольскай рабоце атрада імя Пархоменка партызанскай брыгады імя Варашылава Вілейскай вобласці. Удзельнічала ў баявых аперацыях па разгроме варожых гарнізонаў у Залессі, Лынтупах, Камаях, у знішчэнні 3 варожых эшалонаў і ў падрыве 270 рэек.

(З кнігі "Навечна ў сэрцы народным", 2-е выданне, дапоўненае і выпраўленае. Мн., 1977, с. 299).

***

ІДЭГЕЙ — ТАТАРСКІ НАРОДНЫ ЭПАС

Кацярына ІІ, хоць па паходжанні была не руская, але на многа гадоў вызначыла ідэалогію рускага дзяржаўнага кіраўніцтва. Гвалтоўнае далучэнне сумежных тэрыторый, народы якіх мелі няшчасце жыць па суседстве з драпежнай імперыяй і пападалі ў залежнасць ці зусім страчвалі вольнасць, маёмасць, веру і мову. Захапіўшы Крымскае ханства ў канцы XVIII ст., Кацярына ІІ сказала: "Які б цудоўны быў край, калі б не было татараў". Войска, чыноўнікі, прадпрымальнікі рабілі ўсё, каб ачысціць Крым ад татараў. У 1944 г. нашчадкі Кацярыны ІІ дамагліся таго, што Крым стаў вольным ад татар. Праўда, сёння яны зноў пасяліліся на гэтых землях і яшчэ дамагаюцца права выбіраць і быць абранымі на розныя пасады.

Казанскія татары... Яны з XVI ст. ўсё за нешта змагаліся і змагаюцца. Ім далі магчымасць вызнаваць праваслаўную веру, ім, нарэшце, пераклалі на татарскую мову свяшчэннае хрысціянскае пісанне, ім замянілі іх незразумелыя арабскія літары на лацінскую графіку, а затым, у канцы 30-х гг. XX ст., замянілі на кірылічную. Няхай бы думалі па правілах, на рускай мове. Ужо палова татараў у Татарстане не ведае татарскай мовы. А хто такі Ідэгей? Ну, гэта нейкі чалавек з народнага татарскага эпасу.

За некалькі месяцаў да перамогі, беражліва захоўваючы ў сваёй памяці сюжэты і песні эпасу, татарскі народ быў ашарашаны пастановай аб тым, што для яго "шкодны" не толькі гэты "ханска-феадальны" эпас, але яму таксама след забыцца праўду аб яго сярэдневяковай гісторыі. Словы і тэкст пастановы ЦК ВКП(б) ад 9 жніўня 1944 г. "Аб стане і мерах паляпшэння масава-палітычнай і ідэалагічнай работы ў Татарскай партыйнай арганізацыі" сфармуляваны, як бачна з загалоўка, зусім навукова і карэктна.

Чаму ж пачаўся такі націск на ўсё татарскае ў Расійскай Федэрацыі? Таму што "татары пачалі прыхарошваць Залатую Арду і папулярызаваць ханска-феадальны эпас аб Ідэгеі, які арганізоўваў грабежніцкія паходы на Русь". Калі не лічыць толькі мімаходзь згаданы грабежніцкі паход "рыжабародага князя" на булгарскія гарады, рускія як такія ў эпасе не фігуруюць наогул. Названы ж выпадак, хутчэй за ўсё, належыць толькі да

аднаго са шматлікіх грабежніцкіх наездаў наўгародскіх ушкуйнікаў, з кім, дарэчы, упартую барацьбу вялі і самі рускія князі.

Якія адносіны, якое дачыненне да беларускіх татар мае Ідэгей? Непасрэднае. Тактамыш — гэта Тахтамыш, як прынята пісаць у беларускіх гісторыкаў. Год нараджэння невядомы, памёр (забіты) у 1406 ці 1407 г. Хан Залатой Арды з 1380 г. Ён і Аксак-Цімір(1336–1405; у беларускіх гісторыкаў — Цімур) спачатку былі ў прыязных адносінах. Цімур быў эмірам — найвышэйшае вайсковае званне, фактычна самы магутны чалавек у Сярэдняй Азіі. Тахтамыш — законны хан Залатой Арды, чынгізід (нашчадак Чінгісхана). Цімур даслаў ліст Тахтамышу, просячы перадаць яму славутага паляўнічага сокала, якім ганарыўся Тахтамыш. Але такая бяскрыўдная просьба мела глыбокі падтэкст: калі Тахтамыш пашле сокала, то гэтым прызнае верхавенства Цімура над ім, законным ханам. Гісторыя ведае, што ханы, эміры ці іншыя дэспаты заўсёды шукалі і знаходзілі знешніх і ўнутраных ворагаў. Асабліва лёгка было знайсці ўнутранага ворага, яго і пакараць лёгка. Тахтамыш абвінаваціў свайго сакалятніка Кутлукыя ў здрадзе свайму хану і гатоўнасці ці спробе перайсці на бок Цімура. Дэспат-хан загадаў адсекчы галаву сакалятніку, дом спаліць, а малога сынка Ідэгея забіць. Гэта чуў добры чалавек, таксама прыбліжаны Тахтамыша, які вырашыў ратаваць нявіннае дзіця — Ідэгея. Ён падмяніў у калысцы прызначанага для загубы хлопчыка, ахвяраваўшы сваім сынком. Ідэгея гадаваў у сваёй сям'і, і ніхто аб гэтым не ведаў. Хлопчык на дзіва хутка рос, разумнеў, узмужнеў. У час вайны паміж Цімурам і Тахтамышам Тахтамыш быў разбіты. Ён уцёк у Беларуска-Літоўскую Дзяржаву і прывёў сюды нашых продкаў, якія сталі пасля беларускімі татарамі. Ідэгей стаў палкаводцам у Цімура і адпомсціў Тахтамышу.

Народныя паданні пра Ідэгея сабраў, даследаваў, склаў у пэўным парадку Сямён Ліпкін. Больш за 40 гадоў гэты цудоўны літаратурны твор нельга было надрукаваць. Нарэшце ў 1990 г. выйшла кніга "Ідэгей — татарскі народны эпас". Пераклад Сямёна Ліпкіна. Вось яе змест:

Песня першая: Аб Тактамыш-хане, аб спрэчцы яго з Аксак-Цімірам, а таксама аб тым, як Тактамыш-хан прыгаварыў Кутлукыя-бія і яго сына да пакарання смерцю.

Песня другая: Аб тым, як Ідэгей рос пад імем Кубугыла і стаў суддзёю пры палацы Тактамыш-хана.

Песня трэцяя: Аб тым, як Тактамыш загадаў сваім біям выпрабаваць, хто такі ў сапраўднасці Кубугыл.

Песня чацвёртая: Аб тым, як Тактамыш-хан, выслухаўшы прадказанне Субры ў песні, выпрабоўваў Ідэгея.

Песня пятая: Аб тым, як Ідэгей уцёк да Аксак-Ціміра.

Песня шостая: Аб тым, як Ідэгей ваяваў у дарозе з Кара-Ціін-Алыпам і вызваліў Акбіляк — дачку Аксак-Ціміра, а таксама сорак нявольнікаў.

Песня сёмая: Аб тым, як Ідэгей прыбыў да Аксак-Ціміра і прывёз яму яго дачку Акбіляк.

Песня восьмая: Аб тым, як Тактамыш-хан зганьбаванага Нурадына прагнаў.

Песня дзевятая: Аб тым, як Нурадын прыбыў да бацькі, і аб паходзе Ідэгея разам з Аксак-Ціміpам на хана Тактамыша.

Песня дзесятая: Аб тым, як быў зганьбаваны Аксак-Цімір, уступіўшы ў бітву з ханам Тактамышам.

Песня адзінаццатая: Аб тым, як Ідэгей біўся з войскам хана Тактамыша.

Песня дванаццатая: Аб тым, які жаль агарнуў хана Тактамыша, калі ён уцёк з Сарая, і аб тым, як Ідэгей прыбыў у разбураны Булгар.

Песня трынаццатая: Аб тым, як Нурадын забіў Тактамыша.

Песня чатырнаццатая: Аб тым, як Нурадын сустрэў Джанбая, паспрачаўся з ім, і аб тым, як Джанбай угнявіў Ідэгея з Нурадынам.

Песня пятнаццатая: Аб тым, што сказаў Нурадыну паранены Ідэгей, і аб тым, як Нурадын пакінуў яго.

Песня шаснаццатая: Аб тым, як Нурадын, вярнуўшыся, прагнаў бацьку, і аб тым, як Ідэгей пайшоў у казакі.

Песня семнаццатая: Аб тым, як Нурадын узяў у палон Кадырберды.

Песня васемнаццатая: Аб тым, як малады султан Кадыберды сабраў войска, пайшоў на Ідэгея, і аб тым, як Ідэгей загінуў у гэтай бітве.

***

УСПАМІНАЕМ З ПАВАГАЙ І ЎДЗЯЧНАСЦЮ

Бываючы ў Навагрудку, Іўі і Смілавічах, у размове з татарамі кожны раз чуеш аб тым вялікім і добрым уражанні, якое пакінуў па сабе крымскататарскі фальклорны ансамбль "Крым", які выступаў з выдатным канцэртам у месцах, дзе пражывае значная колькасць беларускіх татар. Ведаючы, што там будуць выступаць артысты, прыехалі татары здалёк: з Менска, Маладзечна і іншых мясцін. Многія купілі аўдыёкасеты з запісам лепшых нумароў ансамбля.

Добра, што ў нас ёсць спіс артыстаў ансамбля, якія выступалі ў Беларусі. Складзены ён на рускай мове, а імёны і імёны па бацьку пазначаны толькі ініцыяламі, таму мы можам пакуль што надрукаваць іх толькі ў такім выглядзе: мастацкі кіраўнік — дырэктар Д.М. Бекиров, галоўны дырыжор С.Ш. Какура, галоўны балетмайстар Д.З. Османова, артысты балета М.Ф. Аблаев, С.С. Абдуразаков, Э.Ш. Бекбулатова, Э.М. Гафурава, А.Б. Кокаш, Р.Ф. Бекиров, М.Д. Кадырова; артысты аркестра: С.Л. Аблязизов, Р.С. Зиядинов, Э.Л. Кадыр-Али, Ю.А. Сейтабалаев, С. Сейтаблаев, Ю.Я. Сулейманов, Р.Д. Халилов, артысты-вакалісты: Г.М. Маметова, Ю.Ш. Какура, А.А. Максудова; артыст разгаворнага жанра Р. Маметов; касцюмер Л.М. Сейтаблаева; тэлежурналісты: Ш. Меметов і Р. Зекерьяев.

Да тых крымскіх татар, да каго дойдзе гэты нумар "Байрама": перадайце ансамблю "Крым" нашу шчырую падзяку. Спадзяёмся, што каму-небудзь з нашых татар пашчасціць купіць відэастужку з запісам выступлення артыстаў ансамбля "Крым", што нам удасца зманціраваць стужку беларускіх тележурналістаў з запісам гэтага цудоўнага відовішча, і мы будзем мець шчасце праглядаць іх яшчэ і яшчэ раз.

Салям алейкум, нашы добрыя крымскататарскія госці.

По даручэнні "Аль-Кітаба"
Якуб Раньковіч.

***

ТАТАРСКАЯ СПАДЧЫНА СМАРГОНШЧЫНЫ

Спадчына кожнага народа, насяляючага наш раён, мае глыбокія, трывалыя карані, якія жывяць жыццёвым сокам магутны гістарычны ствол нашай Бацькаўшчыны. Літоўцы, рускія, палякі, яўрэі і іншыя народы ў часы сівой мінуўшчыны аселі на тэрыторыі краю, захавалі сябе як этнас, з сваёй гісторыяй, культурай, традыцыямі і побытам, знайшлі тут другую Айчыну і пакінулі вялікую колькасць помнікаў дойлідства, незабыўны народны фальклор, шматлікія старадаўнія паданні…

Такімі ж старажытнымі насельнікамі краю, якія зведалі радасць стваральнай працы і горыч разбурэнняў страшэнных войнаў, зберaглі асноўныя духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, пранеслі іх праз віхуры ліхалеццяў, сталі беларускія татары.

Першыя звесткі аб з'яўленні гэтых людзей на беларускіх землях можна аднесці да пачатку XIV стагоддзя. У 1319 годзе яны прымалі ўдзел у вайне Вялікага Княства Літоўскага (тагачаснай Беларускай дзяржавы) з крыжакамі. Спакон вякоў татары славіліся сваім ваенным майстэрствам і храбрасцю, таму вялікія князі Гедымін, Кейстут, Альгерд запрашалі іх на вайсковую службу. Пасля паспяховых паходаў Вітаўта ў Крым і разгрому Залатой Арды ў 1395 годзе пачалося вялікае непрымусовае перасяленне татар на нашы землі. Выконваючы ролю абаронцаў ад крыжацкіх навал, яны шчыльным колам аселі вакол замкаў у Вільні, Троках, Медніках, Лідзе, Навагародку і Крэве.

З тых даўніх часоў вядзецца гісторыя жыцця і дзейнасці гэтага люду на Смаргончыне. Ажаніўшыся з беларускамі, яны былі надзелены зямлёй узамен на абавязак несці вайсковую службу на карысць вялікага князя і ўсёй дзяржавы.

Шматлікасць тагачаснага татарскага насельніцтва добра праглядаецца ў сучасных назвах (тапаніміцы) асобных навакольных мясцін крэўскага рэгіёну. У народнай памяці і па сённяшні дзень прылеглая да крэўскага замка вуліца ўспрымаецца як Татарская, бо такі назоў яна мела да перайменавання. Бярэ свае вытокі каля в. Цярэшкі і амаль 11 км па тэрыторыі раёна нясе свае воды рачулка Татарка.

У 1490 годзе Багдан, сын Алі Бердзея, роданачальнік роду Панарскіх, атрымаў у спадчыну вёску Панара, і ёсць падстава меркаваць, што тая частка паселішча, дзе быў закладзены панскі двор, з цягам часу стала называцца в. Татаршчынай. Утварыліся ад цюркскіх, у асноўным ад татарскіх каранёў і былі аформлены на ўзор тыпова беларускіх назвы такіх населенных пунктаў, як Ардашы, Асаны, Асманаўка, Базары, Балобаны, Гамзічы, Гайлешы, Дахны, Качаны, Касымава, Малявічы, Чаркасы і шмат іншых.

Уладзімір Прыхач.

***

З ГІСТОРЫІ НАВУКОВА - ДАСЛЕДЧАГА ІНСТЫТУТА УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ Ў ВІЛЬНІ

Навукова-даследчы інстытут Усходняй Еўропы быў найбольшай польскай пляцоўкай, дзе займаліся феноменам Савецкага Саюза і праблемамі Усходняй Еўропы. Дзейнічаў у Вільні ў 1930–1939 гг. З прычыны нарастаючай зацікаўленасці саветалагічнай праблематыкай і наогул Еўропай, Цэнтральнай і Усходняй, варта нагадаць гісторыю і дзейнасць Інстытута.

Ініцыятарам утварэння Інстытута быў апошні рэктар Універсітэта Стэфана Баторыя прафесар Стэфан Эрэнкройц (Ehrenkreutz). Інаўгурацыя прац наступіла 23 лютага 1930 г. Прэзэсам быў прафесар, доктар Ян Развадоўскі, дырэктарам — пасол Януш Енджэевіч, а рэдактарам выданняў — ініцыятар прадпрыемства (Эрэнкройц). Праца Інстытута адбывалася ў рамках секцый і спецыяльных рэфератаў. Дзейнічалі наступныя секцыі: гісторыка-прававая (пазней — гістарычная), літаратуры і мовазнаўства, этнаграфічна-геаграфічная і гаспадарчая. Вынікам дзейнасці гэтых секцый была публікацыя некалькіх кніг, а таксама палявыя даследаванні ў Літве, якія ажыццяўляліся пад кіраўніцтвам прафесара Cezarii Baudvin de Courtenay Ehrenkreutzowej, а таксама анкетаванне народных промыслаў пад кіраўніцтвам Станіслава Свяневіча ў Паўночна-Усходняй Польшчы. Дзейнічалі таксама наступныя спецыяльныя рэфераты: праблематыкі палітычна-гаспадарча-грамадскай балтыйскіх дзяржаў (дацэнт Станіслаў Свяневіч), палітычна-прававых адносін Расіі (дацэнт доктар Уладыслаў Вельгорскі), прысвечаны гаспадарчым адносінам Расіі (дацэнт Вітальд Сукекенніге-кі), а таксама прысвечаны адносінам меншасцяў (доктар Сэвэрын Высловук). Акрамя ўнутранай дзейнасці, Інстытут арганізоўваў цыклы лекцый для грамадскасці.

Другім кірункам дзейнасці Інстытута было вядзенне Вышэйшай школы палітычных навук, якая пачала працу адначасова з узнікненнем Інстытута. Абедзве ўстановы мелі таго самага дырэктара (з 1931 г. ім быў Уладыслаў Вельгорскі). Колам навучальных дысцыплін школа адпавядала ўстановам гэтага тыпу на Захадзе і ў Польшчы. Праграма была зацверджана Міністэрствам рэлігійных веравызнанняў і публічнай асветы.

Выкладанне распачалося ўжо ў сакавіку 1930 г. Памяшканні Інстытута і школы знаходзіліся ў гмаху Дзяржаўнай бібліятэкі імя Урублеўскіх (яе зборы з'яўляліся асновай бібліятэкі Інстытута). Згодна са статутам, школа мела заданне "ўкараняць навукі і ўмельства, звязаныя са станам сучасным і гісторыяй зямель і дзяржаўных фармацый, размешчаных паміж Чорным морам і Балтыкай, а таксама людзей, размешчаных на гэтай тэрыторыі". Ставіла сабе за мэту "даць навучэнцам школы асноўныя веды для самастойнага даследавання сацыялагічных з'яў у галінах: палітычнай, гаспадарчай, прававой, нарэшце агульнакультуральнай". Навучанне ў школе павінна было доўжыцца тры гады і завяршыцца дыпломнай працай і дыпломным экзаменам. Сярод асноўных дысцыплін выкладаліся правазнаўства, гаспадарчыя навукі, гістарычныя, фізіка-геаграфічныя, этнаграфічныя, сацыялагічныя. Спецыяльны аддзел складаўся з манаграфічных лекцый, прысвечаных розным аспектам Савецкага Саюза і Прыбалтыйскіх краін. Абавязковымі былі вывучэнне славянскіх і неславянскіх моў. Лекцыі чыталіся па-польску. Выкладалі галоўным чынам прафесары і габілітаваныя дацэнты з універсітэта Стэфана Баторыя, якія ў большасці былі і навуковымі супрацоўнікамі Інстытута. Колькасць студэнтаў на кожным годзе навучання не перавышала 500 чалавек. Па нацыянальнасці пераважалі палякі.

Інстытуту належалі два перыядычныя выданні. Першае, рэдагаванае Эрвінам Кошмідэнам (Koschmieden), гэта "Baltico-slavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" (выйшлі тры тамы: 1933, 1936, 1938). Ва ўступным артыкуле рэдакцыя вызначыла выданне як "справаздачны бюлетэнь у галіне археалогіі, старажытнай гісторыі, этнаграфіі і філалогіі на Прыбалтыйскай тэрыторыі, гэта значыць у літоўскім, латвійскім, эстонскім і фінскім, а таксама ў суседніх славянскіх — польскім, украінскім, беларускім і рускім — краях". Паводле планаў рэдакцыі, выданне мела быць асяродкам навук аб розных народах, якія стыкуюцца на тэрыторыях паўночных і ўсходніх каля граніц Рэчы Паспалітай, і такім чынам дачыніцца да ўмацавання навукова-культурных кантактаў паміж Польшчай і суседнімі краінамі, адмежаванымі ад яе і пераважна ад сябе "кітайскай сцяной моўных цяжкасцей і палітычных непаразуменняў".

Цікавым быў артыкул П. Савіцкага, апублікаваны ў першым томе "Balticoslavica" пад назвай "Еўраз'янізм як навуковая канцэпцыя". Пастаўлены ў загалоўку тэрмін быў ідэалагічна-палітычным напрамкам, які ўзнік на пачатку 20-х гадоў нашага стагоддзя. У яго аснове было вылучэнне Еўразіі як часткі "старога свету" паміж уласна Еўропай і Азіяй (не блытаць з кантынентам, які з'яўляецца сумай Еўропы і Азіі). Аўтар прыводзіў розныя доказы з розных галін навукі для пацвярджэння тэзіса, што "Расія з'яўляецца сама сабой кантынентам, з пункту гледжання свайго абшару і геаграфічнага характару, аднак з многіх бакоў і цэлай прасторы адначасова адрозніваючыся па геаграфічным характары ад суседніх краін". Профіль дзейнасці Інстытута адпавядаў асновам еўраз'янізму.

Другім перыядычным выданнем быў "Rocznik Wschodniej" (выйшлі два тамы: 1933 і 1934). Рэдактарам быў Стэфан Эрэнкройц. Аўтары імкнуліся да максімальнай аб'ектыўнасці сваіх тэкстаў.

Нягледзячы на аб'ектыўнасць даследаванняў Інстытута, не было поўнай згоды да яго ацэнкі. У верасні 1939 г. перапынілася дзейнасць Інстытута і школы. Галоўныя дзеячы раней ці пазней былі арыштаваны НКУС і знаходзіліся ў няволі. Уладыслаў Вельгорскі, Віктар Сукенніцкі і Станіслаў Свяневіч змаглі пазней пакінуць Савецкі Саюз і рознымі шляхамі падаліся ў эміграцыю, між іншым у Лондан, дзе працягвалі навуковую дзейнасць. Толькі Стэфан Эрэнкройц быў замардаваны ў 1945 г.

Інстытут не аднавіў сваёй дзейнасці. Засталося аднак шмат каштоўных прац, напісаных яго членамі. З 1964 г. Беластоцкае навуковае таварыства выдае перыядычнае выданне пад назвай "Acta Baltico-Slavika", па назве і праблематыцы якое мае нешта агульнае з выданнямі Інстытута. Таксама дзеючы ўжо некалькі гадоў Інстытут Сярэдне-Усходняй Еўропы ў Любліне пад кіраўніцтвам прафесара Ежы Клачоўскага з'яўляецца да пэўнай ступені наследнікам Навукова-даследчага інстытута Усходняй Еўропы ў Вільні.

Бэата Анна Цэссак.

***

ГЭТА ТРЭБА ВЕДАЦЬ КОЖНАМУ АДУКАВАНАМУ ТАТАРЫНУ

(З артыкула Валерыя Захарава, надрукаванага ў "Учительской газете" № 29, 11 жніўня 1992 г.)

"...Всем нам с детства вдалбливалось в голову, что татаро-монгольское иго лет на 200–300 отбросило Русь в культурном развитии по сравнению с Европой. Что иго помешало правильному развитию нашей государственности, превратив Русь в деспотическую монархию азиатского типа.

Но вот мы опомнились и спросили себя: а почему же сейчас русская иконопись XIV века считается вершиной в истории мировой живописи? И почему именно с XIV века русский народ начинает создавать великое государство, 600 лет шедшее от победы к победе? Где же было иго? Отчего оно ничему этому не препятствовало?

Если применить к истории диахроническую сравнительную схему развития этносов Гумилёва, то евроцентристская концепция истории превращается в смешной обывательский анахронизм. Так, традиционное деление человечества на Восток и Запад — лишь предрассудок, искусственно порождённый западноевропейской философией истории для противопоставления романо-германского суперэтноса всему остальному миру. Российский суперэтнос — самостоятельная этническая целостность, возникшая в XIII–XIV вв., а не во время Киевской Руси. Возникшая при благодатном влиянии Золотой Орды, охранявшей зарождавшуюся Русь от имперских щупальцев пап-ской Европы. Не Русь как щит заслоняла Европу от монголов, а монгольский улус спасал молодую Русь от поглощения Европой.

Чем была Орда для Руси, прекрасно понял Александр Невский, обратившийся к Европе с мечом, а к хану — с миром и союзом. Спросят: а с кем же воевала потом Русь на Куликовом поле? Ну, разумеется, не с Ордой, если лучшие ордынские конные лучники — наиболее профессиональные воины того времени — сражались на стороне Дмитрия Донского и практически обеспечили русским победу против Мамая. Смешно? Да, смешно, если осознать, до какой степени можно было нас одурачить постоянным извращением великорусской истории. Подлинная же история не укладывается в прокрустово ложе, приготовленное ей евроцентризмом."

***

ОТРЕЗАННАЯ ГОЛОВА КАК СИМВОЛ КУЛЬТУРЫ?

Представьте себе голову, скажем, фельдмаршала Кутузова или генерала Ермолова в кунсткамере врага. Абсурд? Возможно. Такое невероятно себе представить даже при условии военного времени России. Но как же назвать факт содержания в кунсткамере героя кавказской войны Хаджи Мурата — того самого, который вдохновил Льва Толстого на создание известного произведения? Проявлением цивилизованного отношения к поверженному врагу, голову которого выставляют в кунсткамере (Санкт-Перербург, Университетская набережная, 3), как морду какого-нибудь редкого зверя или физиономию ужасного урода?

Русская официозная историография не устаёт повторять о “благообразующем” воздействии русских на “присоединённые” народы. Монгольские и ордынские ханы владели землями и поболее, однако умели уважать сильного противника и вообще не порабощали народы в тотальном отношении.

Мне могут напомнить судьбу имама Шамиля, или последнего казанского хана Едигера, которые, капитулировав, сохранили жизнь и даже почести. Однако они были побеждены и в военном, и в моральном плане. Более того, Едигер даже принял православие и долго служил царю-победителю. Хаджи Мурат не был побеждён, он был “лишь” убит.

Возможно, именно это обстоятельство так бесило русских полководцев, перед которыми трепетала вся Европа, но не испытывали ни малейшего трепета гордые сыны Кавказа. Ладно, Бог с ней, с историей. Но почему так упорно не хотят отдать голову Хаджи Мурата его потомкам? Более того, своё упорство российские власти мотивируют... необходимостью сохранения наследия культуры (?!).

В это с трудом верится, но факт есть факт: в ответ на неоднократные просьбы председателя Союза мусульман России, депутата Госдумы РФ от Дагестана Надира Хачилаева о вызволении из кунсткамеры головы Хаджи Мурата Минис-

терство культуры (!) РФ ответило, что "это неотторжимое наследие культуры народов России" (!!!).

Надир Хачилаев справедливо задаётся вопросом: "Если Минкульт считает, что голова человека — наследие культуры, то о культуре какого народа идёт речь?" (Бюллетень реферативно-аналитической информации РАН РФ "Россия и мусульманский мир", № 8 (62), Москва, 1997, с. 61 со ссылкой на "Эксперт" от 2 июня 1997 г., с. 19).

Если следовать этой, мягко говоря, странной логике, следовало бы "во имя сохранения культуры" воздвигнуть на границах стран частоколы из голов непримиримых врагов? Кто знает, что случилось бы с головой Дудаева, попади его труп в руки убийцы? В каком веке мы живём, господа? Когда же в России научатся достойно хоронить не только врагов, но даже больные мозги и телесную оболочку собственного кумира, ещё недавно боготворимого?

Вспомним одну из любимых горских песен Хаджи Мурата в пересказе Льва Толстого:

"Горяча ты, пуля, и несёшь ты смерть, но не ты ли была моей верной рабой? Земля чёрная, ты покроешь меня, но не я ли тебя конём топтал? Холодна ты, смерть, но я был твоим господином. Моё тело возьмёт земля, но мою душу примет небо".

Увы, не по песне и не по обычаям погребён Хаджи Мурат, и душе его, обезглавленного, видимо, ещё долго суждено маяться. И ещё долго будут проклятьем звучать слова простой русской женщины Марьи Дмитриевны, одной из персонажей повести "Хаджи Мурат":

"Какая война? Живорезы, вот и всё. Мёртвое тело земле предать надо, а они зубоскалят. Живорезы, право..."

Фаяз Фаизов.

***

НАРАДЗІЎСЯ Ў БАШКОРТАСТАНЕ, ПАВАГУ І ПАШАНУ ЗАСЛУЖЫЎ НА БЕЛАРУСІ

10 чэрвеня споўніўся год, як няма з намі нашага бацькі — Ахмета Сафа Фатыхавіча Фатыхава. Усё сваё пасляваеннае жыццё ён пражыў у Крупскім раёне. Як з далёкай Башкірыі апынуўся тут ён? Нарадзіў тут траіх дзяцей, дачакаўся пяцёра ўнукаў (аднаго ўжо няма). Вельмі любіў ён свайго старэйшага ўнука Васілька. Не вытрымала сэрца старога…

Вялікую Айчынную вайну сустрэў Ахмет Фатыхаў ужо прызваны ў Чырвоную Армію. Усю вайну і нават крыху больш — з мая 1941-га па май 1945-га — праслужыў на 2-м Ленінградскім фронце, у 14-й паветранай арміі. Не маючы вялікіх чыноў, ідучы разам з перадавымі нашымі часцямі, рамантаваў тэхніку, робячы неверагоднае, збіраючы пакалечаныя машыны — нашы і трафейныя. Бывала, з трох рабілі адну і за кароткі тэрмін адпраўлялі зноў, каб біць ворага, набліжаць доўгачаканую перамогу.

Успамінаў стары воін, як трапілі ў акружэнне каля Ладагі. 12 сутак нічога не елі, з 27 чалавек выжылі 7, і тых арыштавалі супрацоўнікі НКУС, бо думалі, што гэтыя сямёра здрадзілі, невядома дзе блукалі. Але калі ўпэўніўшыся, што з імі здарылася, адправілі ўсіх на папраўку ў Балагое. Быў гэта 1942 г., цяжкі для ўсіх нас. Сярод тых сямі быў і малады Ахмет Сафа. Выжыў. Дапамог яму, відаць, Аллаг.

Пасля вайны перавялі Фатыхава ў 1-ю паветраную армію. Тут ён і сустрэў чарнявую Вольгу Гвоздзік, што з вёскі Ігрушка Крупскага раёна. Толькі што вярнулася яна на радзіму з палону. Зусім юнай дзяўчынай пагналі яе з моладдзю ў далёкую Нямеччыну. Там цудам яна ўцалела, і вызвалілі яе войскі 1-га Украінскага фронту. Ахмет і Вольга пакахалі адзін аднаго. Так і застаўся служыць далей у Беларусі хлопец з Башкірыі.

У 1950-я дэмабілізаваўся, і паколькі быў спецыялістам па тэхніцы (а пасля вайны іх было вельмі мала), то пачаў дапамагаць раёнам рамантаваць сельскагаспадарчую тэхніку. Падрыхтаваў Ахмет Фатыхавіч шмат вучняў, перадаў ім свой

вялікі вопыт — слесара, механіка, электразваршчыка. А таму ведае яго ў раёне і стары, і малады. Былі яго рацпрапановы на ВДНГ у Маскве. Так і не атрымаўшы спецыяльнай вышэйшай адукацыі, але маючы прыродны дар, дапамагаў ён усім. За дапамогай да яго ішлі і ішлі: хто з просьбай штосьці адрамантаваць, хто за запчасткай, хто параіцца.

А ў вольны час сядаў Ахмет Фатыхавіч на мапед і ехаў у лес. Збіраў усё ядомае, што расце ў лесе, а калі прыхінаўся адпачыць, перакусіць, то карміў заадно і птушачак з рукі. Лес у Крупскім раёне багаты, і таму да позняй восені работы ў Ахмета хапала. Працавітасць і лёс далі яму моц, каб выжыць пасля цяжкай аперацыі, якую, магчыма, "падараваў" Чарнобыль. Дзесяць гадоў пражыў ён пасля гэтай хваробы, даглядаючы сваю паралізаваную на працягу 25 гадоў жонку. Відаць, не прайшлі гады палону яго Вользе незаўважанымі, адбіліся на яе здароўі. Успаміны цяжкахворай Вольгі можна слухаць доўга і думаць, што можа вынесці адзін чалавек за такі кароткі час, які адводзіць нам Бог на зямлі.

Хавалі Ахмета Фатыхава, была музыка. Кветкі прынеслі, здаецца, з усяго нашага мікрараёна "Сельгастэхніка". Добрыя словы былі сказаны на магіле Валерыем Дубманом, старшынёй ветэранаў вайны, працы, Узброеных сіл і праваахоўных органаў Уладзімірам Браніслававічам Матусевічам. Трэба адзначыць, што У.Б. Матусевіч шмат дапамагаў і пры жыцці бацькі нашым бацькам. І цяпер, калі маці зусім хворая засталася адна, прыходзяць з райвыканкама, дапамагаюць ёй.

Маёр райваенкамата Уладзімір Міхайлавіч Барсукоў сказаў на развітанне цёплыя словы пра ветэрана вайны Ахмета Сафа Фатыхавіча Фатыхава. Добра, што ёсць такая традыцыя: хаваць былых воінаў з пашанай.

Сям'я Фатыхавых.

***

ТАТАРСКАЯ МОВА ЛЕРМАНТАВА

У канцы 1837 г. М.Ю. Лермантаў пісаў С.А. Раеўскаму з Тыфліса: "Пачаў вучыцца па-татарску, мова, якая тут, і наогул у Азіі, неабходна, як французскі ў Еўропе, — на жаль, цяпер не давучыўся, а ў будучыні магло бы прыдасца". У тыя гады "татарамі" называлі на Каўказе ўсіх мусульман, а пад "татарскай" мовай разумелі, акрамя ўласна татарскай, усе цюркскія мовы Каўказа — азербайджанскую, нагайскую, кумыкскую, карачаева-балкарскую. Лермантаў, відавочна, разумеў "татарскую" мову яшчэ шырэй ці, ва ўсякім выпадку, меў перабольшанае ўяўленне аб яе пашырэнні. Так, у аповесці "Бэла" чаркес Казбіч часта ўжывае "татарскія" словы ("Йок, не хачу", "Не! Урус яман, яман!"). Максім Максімавіч расказвае, што "не адзін кабардзінец", умільна паглядваючы на яго каня, прыгаворваў: "Якшы тхе, чэк якшы". Тут толькі слова "тхе" (конь) — кабардзінскае, астатняе — цюркізмы. Нарэшце, Пячорын мяркуе, што нанятая ім духаншчыца, паколькі яна "ведае па-татарску", зможа дамовіцца з Бэлай (чаркешанкай). Між тым ні чаркеская, ні кабардзінская не належаць да групы цюркскіх моў.

Па меркаванні І. Андроннікава і М. Рафілі, Лермантаў, гаворачы аб сваіх занятках "татарскай" мовай, меў на ўвазе азербайджанскую, якую ён вывучаў у Тыфлісе. Магчыма, яму дапамагаў Мірза Фаталі Ахундаў — азербайджанскі паэт-асветнік, аўтар паэмы на смерць Пушкіна. Ахундаў ("вучоны татарын Алі" — не выключана, што гэты запіс Лермантава адносіцца да яго) з 1834 г. жыў у Тыфлісе і быў талмачом з усходніх моў пры канцэлярыі галоўнакамандуючага на Каўказе барона Розена. Словы Лермантава "шкада, цяпер не давучыўся..." тлумачацца тым, што яму даводзілася пакінуць Тыфліс (11 кастрычніка 1837 г. ён быў пераведзены ў лейб-гвардзейскі Гродзенскі гусарскі полк).

Ступень валодання Лермантавым "татарскай" мовай наўрад ці выходзіла за рамкі разумення агульнаўжывальнай бытавой лексікі, але для яго мастацкіх задач — стварэння мясцовага каларыту, моўных характарыстык — гэтага было дастаткова. Акрамя аповесці "Бэла", Лермантаў шырока выка-

рыстоўвае цюркізмы ў "турэцкай казцы" "Ашык-Керыб" (ага, ана, бек, паша), уключаючы цюркскія запазычанні з арабскай (аллаг, ашык, маўля, сялям алейкум) і персідскай (караван-сарай, намаз) моў. Трапляюцца ў яго таксама словы, якія належаць да глыбінных слаёў цюркскай лексікі і рэдка скарыстоўваюцца пры стварэнні ўсходняга каларыту: чауш (вартавы, ахоўнік), чапра (завеса), шындзі гёрусез (хутка даведаецеся). Цюркская лексіка, хоць і ў зменены выглядзе, прадстаўлена і ў чатырохрадкоўі "Лилейной рукой поправляя": капгар (брунет) і туксус (безбароды юнак). Лермантаў, з яго вострым паэтычным успрыманнем гукавога боку мовы, з задавальненнем услухваўся ў "татарскую" мову; у вершы "Валерык", апісваючы "татар", якія сядзелі кружком, ён зазначае: "Люблю и цвет их жёлтых лиц.../ Их тёмный и лукавый взор / И их гортанный разговор".

Л. Афонін.

***

СЛАВУТЫ ЎСХОДАЗНАВЕЦ З НАВАГРУДЧЫНЫ

Нарадзіўся Антон Восіпавіч Мухлінскі ў маёнтку Саснова пад Навагрудкам, у сям'і шляхціца. Пачатковую адукацыю атрымаў у Маладзечне ў дваранскай школе. Потым займаўся на факультэце маральна-палітычных навук (юрыдычным) і факультэце літаратуры Віленскага універсітэта, які паспяхова скончыў у 1826 г.

Захапленне таямнічым Усходам падштурхнула маладога чалавека да вывучэння моў і культуры гэтага краю. У 1828 г. Мухлінскі адпраўляецца ў Пецярбург для падрыхтоўкі да пасады прафесара ўсходніх моў. З Пецярбургскім універсітэтам звязана амаль 30 гадоў жыцця Мухлінскага. Там ім напісаны яго асноўныя працы: "Асманская хрэстаматыя...", "Словарь выражений, пришедших к нам в язык из восточных языков", "Исследование о происхождении и положении литовских татар" — і шматлікія артыкулы да "Библиотеки для чтения", "Энцыклапедычнага слоўніка", польскіх часопісаў.

Мухлінскі ў 1832–1834 гг. як стыпендыят Міністэрства асветы здзейсніў падарожжа па Турцыі, Бліжнім Усходзе і Егіпце. У Стамбуле браў урокі ў вядомага турэцкага пісьменніка Хаджы Айні і арабскага паэта Абдула Філіпаса. У Яфе гасцяваў у рускага віцэ-консула Шпіцнагеля, у Егіпце любаваўся пірамідамі і іншымі помнікамі старажытнай архітэктуры. Праз 30 гадоў, у 1868 г., ён яшчэ раз пабываў у Палесціне. А ў 1869 г. Мухлінскі быў запрошаны ганаровым госцем на адкрыццё Суэцкага канала.

Вучоны ніколі не забываў родныя мясціны. Яго першай друкаванай працай быў артыкул "Святы, забавы, прымхі і забабонныя абрады простага народа ў Навагрудскім павеце Літоўска-Гродзенскай губерні". Ён з'яўляецца ініцыятарам вывучэння культуры ўсходніх нацыянальных меншасцей у Літве і Беларусі. З яго працы "Исследование о происхождении и положении литовских татар" пачалося вывучэнне беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом.

Апошнія гады свайго жыцця Антон Восіпавіч Мухлінскі правёў у Варшаве, дзе і памёр.

Андрэй Болатаў.

***

ПРА ЦУДОЎНАГА СЯБРА, ЧАЛАВЕКА, СПЕЦЫЯЛІСТА І СПАРТСМЕНА РАШЫДА ГАРЫФАВІЧА АБЯЗАВА

Напісаць пра чалавека, з якім сябраваў і працаваў разам, быццам бы і проста. Пішы, што ён рабіў, як ставіўся да працы, да калег. А з другога боку — складана. Бо чытаць будуць яго родныя, блізкія і сын з унукамі. Тут трэба паказаць, які след пакінуў Рашыд у жыцці. Ён варты таго, каб аб ім памяталі, ганарыліся і каб ён быў для іншых прыкладам.

Рашыд вучыўся ў Ленінградскім электратэхнічным інстытуце імя У.І. Ульянава (Леніна). Сімпатычны хлопец з добрай спартыўнай паставай, заўсёды старанна апрануты, звяртаў на сябе ўвагу навакольных — ці гэта дзяўчына, ці хлопец, або нават выкладчык. Пры больш блізкім знаёмстве прыемна было ўпэўніцца, што ўнутраны змест, яго інтэлект адпавядаюць знешняму элегантнаму выгляду.

Ён лёгка вучыўся, меў вялікія поспехі ў спорце, захапляўся шахматамі, быў таварыскім і ўважлівым да навакольных, калі мог, аказваў ім дапамогу. У сувязі з тым, што ён часта ўдзельнічаў у спаборніцтвах па плаванні, якія праходзілі ў іншых гарадах краіны, яму, як выключэнне, дазвалялі здачу залікаў і экзаменаў датэрмінова, што ён з поспехам рабіў. А датэрміновая здача заўсёды была больш складанай, чым разам з групай.

За вялікія поспехі ў спорце (у спаборніцтвах Рашыд займаў першыя месцы) яму было прысвоена званне майстра спорту СССР. Ён таксама меў 1-ы разрад па шахматах.

Паспяховыя заняткі ў інстытуце, вялікія поспехі ў спорце, сур'ёзнае захапленне шахматамі і, нарэшце, вялікія поспехі ў гісторыі (дзіўлюся, як толькі хапала часу) — усё гэта магло даць станоўчы вынік пры самадысцыпліне, абавязковасці ва ўсім і, зразумела, шматгранным таленце.

Пасля паспяховага завяршэння вучобы ў інстытуце Рашыд доўгі час працаваў не па атрыманай спецыяльнасці, а трэнерам па плаванні — па просьбе ДСТ "Дынама", дзе падрыхтаваў многіх плыўцоў. Вучыў не толькі выдатна плаваць, але і быць годнымі грамадзянамі сваёй краіны.

Пасля завяршэння трэнерскай работы Рашыд перайшоў на пасаду інжынера-гіраскапіста ў цэнтральны навукова-даследчы інстытут "Электрапрыбор". І стаў паспяхова працаваць, за кароткі час аднавіўшы свае інжынерныя веды. А на грамадскіх пачатках вучыў дзяцей супрацоўнікаў "Электрапрыбора" плаванню і трэніраваў дарослых. Сам удзельнічаў у спаборніцтвах па плаванні, а таксама іграў у шахматы.

За час работы на прадпрыемстве Рашыд прайшоў шлях інжынера, старшага інжынера, вядучага інжынера. Прымаў актыўны ўдзел у праектна-даследчых работах для ваенна-марскога флоту. Праектную работу Рашыд завяршыў у якасці кіраўніка распрацоўкі складанай сістэмы (у ёй больш за 100 прыбораў!). Здаваў яе на прадпрыемстве і на караблі, уключаючы плаванне. За паспяховае выкананне гэтай работы Рашыд адзначаны ўрадавай узнагародай. Сярод супрацоўнікаў прадпрыемства Рашыд карыстаўся вялікім аўтарытэтам, а блізкія таварышы яго проста любілі.

Я не прыпомню выпадку, каб Рашыд быў адзін. Заўсёды каля яго былі сябры і таварышы. Тым больш, што ў дадатак да ўсіх прыемных, прыцягальных якасцей яму ўласціва была сціпласць. Разам з тым ён быў катэгарычны, не цярпеў махляроў. Для яго махляр (не важна, якога рангу) адразу станавіўся нецікавым.

У пытаннях гісторыі Рашыд быў "хадзячай энцыклапедыяй". Маючы выдатную памяць, ён часта расказваў пра якія-небудзь гістарычныя факты і абавязкова называў дакладныя даты.

Я не мог усё ахапіць, апавядаючы пра Рашыда, але і тое, пра што расказаў, сведчыць: быў ён не радавым чалавекам.

Абаяльны, высокаадукаваны, культурны, надзвычай чэсны, любячы людзей, у асаблівасці сваю сям'ю, родных. Ён ніколі не забываў сваіх сясцёр.

Вось такім Рашыд застаецца ў маёй памяці.

Л.С. Кузьмінскі
(Санкт-Пецярбург)

***

БЕЛАРУСКА - РУСКІ СЛОЎНІК ТАТАРСКІХ ІМЁНАЎ

(Працяг, пачатак у № 1, 1998 г.)

Мужчынскія імёны

На беларускай мове	На рускай мове
З	
Забір, Забіравіч, Забіраўна	**Забир**
Завіль, Завілевіч, Завілеўна	**Завиль**
Загід, Загідавіч, Загідаўна	**Загид**
Загідула, Загідулаевіч, Загідулаеўна	**Загидулла**
Загір, Загіравіч, Загіраўна	**Загир**
Загіт, Загітавіч, Загітаўна	**Загит**
Зайні, Зайніевіч, Зайніеўна	**Зайни**
Закарыя, Закарыяевіч, Закарыяеўна	**Закария**
Закі, Закіевіч, Закіеўна	**Заки**
Закір, Закіравіч, Закіраўна	**Закир**
Закір'ян, Закір'янавіч, Закір'янаўна	**Закирьян**
Заман, Заманавіч, Заманаўна	**Заман**
Замані, Заманіевіч, Заманіеўна	**Замани**
Замір, Заміравіч, Заміраўна	**Замир**
Зарып, Зарыпавіч, Зарыпаўна	**Зарип**
Зарыф, Зарыфавіч, Зарыфаўна	**Зариф**
Зарэтдзін, Зарэтдзінавіч, Зарэтдзінаўна	**Заретдин**
Захаб, Захабавіч, Захабаўна	**Захаб**
Захарыяш, Захарыяшавіч, Захарыяшаўна	**Захарияш**
Захарый, Захарыевіч, Захарыеўна	**Захарий**
Зінат, Зінатавіч, Зінатаўна	**Зиннат**
Зінатула, Зінатулаевіч, Зінатулаеўна	**Зиннатулла**
Зінур, Зінуравіч, Зінураўна	**Зиннур**
Зірак, Зіракавіч, Зіракаўна	**Зиряк**

Зія, Зіяевіч, Зіяеўна	**Зия**
Зулькабір, Зулькабіравіч, Зулькабіраўна	**Зулькабир**
Зулькар, Зулькаравіч, Зулькараўна	**Зулькар**
Зулькарнай, Зулькарнаевіч, Зулькарнаеўна	**Зулькарнай**
Зульфат, Зульфатавіч, Зульфатаўна	**Зульфат**
Зуфар, Зуфаравіч, Зуфараўна	**Зуфар**
Зухра, Зухраевіч, Зухраеўна	**Зухра**
Зыя, Зыяевіч, Зыяеўна	**Зыя**
Зыятдзін, Зыятдзінавіч, Зыятдзінаўна	**Зыятдин**

І

Ібад, Ібадавіч, Ібадаўна	**Ибад**
Ібадула, Ібадулаевіч, Ібадулаеўна	**Ибадулла**
Ібрай, Ібраевіч, Ібраеўна	**Ибрай**
Ібрагім, Ібрагімавіч, Ібрагімаўна	**Ибрагим**
Ібрахім, Ібрахімавіч, Ібрахімаўна	**Ибрахим**
Івашќа, Івашкаевіч, Івашкаеўна	**Ивашка**
Ідрыс, Ідрысавіч, Ідрысаўна	**Идрис**
Ідэль, Ідэлевіч, Ідэлеўна	**Идель**
Ізмаэль, Ізмаэлевіч, Ізмаэлеўна	**Измаель**
Ілізат, Ілізатавіч, Ілізатаўна	**Илизат**
Іліяс, Іліясавіч, Іліясаўна	**Илиас**
Ільдар, Ільдаравіч, Ільдараўна	**Ильдар**
Ільмір, Ільміравіч, Ільміраўна	**Ильмир**
Ільназ, Ільназавіч, Ільназаўна	**Ильназ**
Ільяс, Ільясавіч, Ільясаўна	**Ильяс**
Ілюзяк, Ілюзякавіч, Ілюзякаўна	**Илюзяк**
Імай, Імаевіч, Імаеўна	**Имай**
Імам, Імамавіч, Імамаўна	**Имам**
Імамі, Імаміевіч, Імаміеўна	**Имами**
Імамутдзін, Імамутдзінавіч, Імамутдзінаўна	**Имамутдин**
Імані, Іманіевіч, Іманіеўна	**Имани**
Імяні, Імяніевіч, Імяніеўна	**Имяни**
Інзар, Інзаравіч, Інзараўна	**Инзар**
Інсар, Інсаравіч, Інсараўна	**Инсар**
Ірат, Іратавіч, Іратаўна	**Ират**

Ірзай, Ірзаевіч, Ірзаеўна	**Ирзай**
Ірсай, Ірсаевіч, Ірсаеўна	**Ирсай**
Ірэк, Ірэкавіч, Ірэкаўна	**Ирек**
Ісанбай, Ісанбаевіч, Ісанбаеўна	**Исанбай**
Іскандар, Іскандаравіч, Іскандараўна	**Искандар**
Іскандэр, Іскандэравіч, Іскандэраўна	**Искандер**
Іслам, Ісламавіч, Ісламаўна	**Ислам**
Ісламгалі, Ісламгаліевіч, Ісламгаліеўна	**Исламгали**
Ісламгарэй, Ісламгарэевіч, Ісламгарэеўна	**Исламгарей**
Ісмаіл, Ісмаілавіч, Ісмаілаўна	**Исмаил**
Ісраіл, Ісраілавіч, Ісраілаўна	**Исраил**
Ісуп, Ісупавіч, Ісупаўна	**Иссуп**
Ісхак, Ісхакавіч, Ісхакаўна	**Исхак**
Іхлас, Іхласавіч, Іхласаўна	**Ихлас**
Іх'я, Іх'яевіч, Іх'яеўна	**Ихья**
Іх'ятдзін, Іх'ятдзінавіч, Іх'ятдзінаўна	**Ихьятдин**
Ігімей, Ігімеевіч, Ігімееўна	**Игимей**
Ішмухамет, Ішмухаметавіч, Ішмухаметаўна	**Ишмухаммет**

К

Кабір, Кабіравіч, Кабіраўна	**Кабир**
Каві, Кавіевіч, Кавіеўна	**Кави**
Каджэль, Каджэлевіч, Каджэлеўна	**Каджель**
Кадым, Кадымавіч, Кадымаўна	**Кадым**
Кадыр, Кадыравіч, Кадыраўна	**Кадыр**
Калімула, Калімулаевіч, Калімулаеўна	**Калимулла**
Камал, Камалавіч, Камалаўна	**Камал**
Каміль, Камілевіч, Камілеўна	**Камиль**
Канстанцін, Канстанцінавіч, Канстанцінаўна	**Константин**
Карам, Карамавіч, Карамаўна	**Карам**
Карым, Карымавіч, Карымаўна	**Карим**
Карымджан, Карымджанавіч, Карымджанаўна	**Каримджан**
Карымула, Карымулаевіч, Карымулаеўна	**Каримулла**
Касым, Касымавіч, Касымаўна	**Касым**
Катлыбай, Катлыбаевіч, Катлыбаеўна	**Катлыбай**

Каўсар, Каўсаравіч, Каўсараўна	**Каусар**
Кашбі, Кашбіевіч, Кашбіеўна	**Кашби**
Кашбіль, Кашбілевіч, Кашбілеўна	**Кашбиль**
Кашбула, Кашбулаевіч, Кашбулаеўна	**Кашбулла**
Каюм, Каюмавіч, Каюмаўна	**Каюм**
Келім, Келімавіч, Келімаўна	**Келим**
Керым, Керымавіч, Керымаўна	**Керим**
Кільмухамет, Кільмухаметавіч, Кільмухаметаўна	**Кильмухаммет**
Кільчура, Кільчураевіч, Кільчураеўна	**Кильчура**
Кінджагул, Кінджагулавіч, Кінджагулаўна	**Кинджагул**
Кірам, Кірамавіч, Кірамаўна	**Кирам**
Кірэй, Кірэевіч, Кірэеўна	**Кирей**
Кудэяр, Кудэяравіч, Кудэяраўна	**Кудеяр**
Кузей, Кузеевіч, Кузееўна	**Кузей**
Кулібай, Кулібаевіч, Кулібаеўна	**Кулибай**
Кулібек, Кулібекавіч, Кулібекаўна	**Кулибек**
Кульзіман, Кульзіманавіч, Кульзіманаўна	**Кульзиман**
Курбангалі, Курбангаліевіч, Курбангаліеўна	**Курбангали**
Курбат, Курбатавіч, Курбатаўна	**Курбат**
Кутлы, Кутлыевіч, Кутлыеўна	**Кутлы**
Кутлыахмет, Кутлыахметавіч, Кутлыахметаўна	**Кутлыахмет**
Кутлыяр, Кутлыяравіч, Кутлыяраўна	**Кутлыяр**
Кучарбай, Кучарбаевіч, Кучарбаеўна	**Кучарбай**
Кыям, Кыямавіч, Кыямаўна	**Кыям**

Л

Латып, Латыпавіч, Латыпаўна	**Латып**
Латыф, Латыфавіч, Латыфаўна	**Латыф**
Лаціб, Лацібавіч, Лацібаўна	**Латиб**
Лацібула, Лацібулаевіч, Лацібулаеўна	**Латибулла**
Легуш, Легушавіч, Легушаўна	**Легуш**
Лемаз, Лемазавіч, Лемазаўна	**Лемаз**
Лемар, Лемаравіч, Лемараўна	**Лемар**
Лензі, Лензіевіч, Лензіеўна	**Лензи**

Леніз, Ленізавіч, Ленізаўна	**Лениз**
Лінар, Лінаравіч, Лінараўна	**Линар**
Лукман, Лукманавіч, Лукманаўна	**Лукман**
Лутфі, Лутфіевіч, Лутфіеўна	**Лутфи**
Лутфула, Лутфулаевіч, Лутфулаеўна	**Лутфулла**
Люман, Люманавіч, Люманаўна	**Люман**
Лютфі, Лютфіевіч, Лютфіеўна	**Лютфи**
Люцыяр, Люцыяравіч, Люцыяраўна	**Люцияр**
Лябіб, Лябібавіч, Лябібаўна	**Лябиб**
Лябіп, Лябіпавіч, Лябіпаўна	**Лябип**
Лявон, Лявонавіч, Лявонаўна	**Леон**
Лязат, Лязатавіч, Лязатаўна	**Ляззат**

М

Магдзі, Магдзіевіч, Магдзіеўна	**Магди**
Магір, Магіравіч, Магіраўна	**Магир**
Магрэш, Магрэшавіч, Магрэшаўна	**Магреш**
Магсуд, Магсудавіч, Магсудаўна	**Магсуд**
Магсут, Магсутавіч, Магсутаўна	**Магсут**
Макарым, Макарымавіч, Макарымаўна	**Макарим**
Малік, Малікавіч, Малікаўна	**Малик**
Мамет, Маметавіч, Маметаўна	**Мамет**
Мамлі, Мамліевіч, Мамліеўна	**Мамли**
Мансур, Мансуравіч, Мансураўна	**Мансур**
Марс, Марсавіч. Марсаўна	**Марс**
Марсель, Марселевіч, Марселеўна	**Марсель**
Марцін, Марцінавіч, Марцінаўна	**Мартин**
Маўлет, Маўлетавіч, Маўлетаўна	**Мавлет**
Маўліт, Маўлітавіч, Маўлітаўна	**Мавлит**
Маўлюд, Маўлюдавіч, Маўлюдаўна	**Мавлюд**
Маўлют, Маўлютавіч, Маўлютаўна	**Мавлют**
Махіян, Махіянавіч, Махіянаўна	**Махиян**
Махмет, Махметавіч, Махметаўна	**Махмет**
Махмуд, Махмудавіч, Махмудаўна	**Махмуд**
Махмут, Махмутавіч, Махмутаўна	**Махмут**
Мацей, Мацеевіч, Мацееўна	**Матей**

Менглі, Менгліевіч, Менгліеўна	**Менгли**
Міклаш, Міклашавіч, Міклашаўна	**Миклаш**
Мілкуман, Мілкуманавіч, Мілкуманаўна	**Милкуман**
Міна́, Мінаевіч, Мінаеўна	**Мина**
Мінвалі, Мінваліевіч, Мінваліеўна	**Минвали**
Мінгазі, Мінгазіевіч, Мінгазіеўна	**Мингази**
Мінгалі, Мінгаліевіч, Мінгаліеўна	**Мингали**
Міндар, Міндаравіч, Міндараўна	**Миндар**
Мірас, Мірасавіч, Мірасаўна	**Мирас**
Мірвалі, Мірваліевіч, Мірваліеўна	**Мирвали**
Міргалі, Міргаліевіч, Міргаліеўна	**Миргали**
Мірза, Мірзаевіч, Мірзаеўна	**Мирза**
Мірзагіт, Мірзагітавіч, Мірзагітаўна	**Мирзагит**
Міркасым, Міркасымавіч, Міркасымаўна	**Миркасым**
Мірсаіт, Мірсаітавіч, Мірсаітаўна	**Мирсаит**
Міхал, Міхалавіч, Міхалаўна	**Михал**
Міясар, Міясаравіч, Міясараўна	**Мияссар**
Мубарак, Мубаракавіч, Мубаракаўна	**Мубарак**
Мубаракша́, Мубаракшаевіч, Мубаракшаеўна	**Мубаракша**
Музафар, Музафаравіч, Музафараўна	**Музафар**
Мукамал, Мукамалавіч, Мукамалаўна	**Мукамал**
Муксім, Муксімавіч, Муксімаўна	**Муксим**
Муландур, Муландуравіч, Муландураўна	**Мулландур**
Мунір, Муніравіч, Муніраўна	**Мунир**
Муніс, Мунісавіч, Мунісаўна	**Мунис**
Мурат, Муратавіч, Муратаўна	**Мурат**
Мурза, Мурзаевіч, Мурзаеўна	**Мурза**
Муртаза, Муртазаевіч, Муртазаеўна	**Муртаза**
Муса, Мусаевіч, Мусаеўна	**Муса**
Муслім, Муслімавіч, Муслімаўна	**Муслим**
Мустай, Мустаевіч, Мустаеўна	**Мустай**
Мустафа, Мустафавіч, Мустафаўна	**Мустафа**
Мусюль, Мусюлевіч, Мусюлеўна	**Мусюль**
Муфазал, Муфазалавіч, Муфазалаўна	**Муфаззал**
Мухамед, Мухамедавіч, Мухамедаўна	**Мухаммед**
Мухамет, Мухаметавіч, Мухаметаўна	**Мухаммет**
Мухарэм, Мухарэмавіч, Мухарэмаўна	**Мухаррем**

Мухасін, Мухасінавіч, Мухасінаўна	**Мухасин**
Мухтар, Мухтаравіч, Мухтараўна	**Мухтар**
Муэмін, Муэмінавіч, Муэмінаўна	**Муэмин**
Муясар, Муясаравіч, Муясараўна	**Муяссар**
Мысак, Мысакавіч, Мысакаўна	**Мысак**

Н

Набі, Набіевіч, Набіеўна	**Наби**
Навіль, Навілевіч, Навілеўна	**Навиль**
Наджымула, Наджымулаевіч, Наджымулаеўна	**Наджымулла**
Наджып, Наджыпавіч, Наджыпаўна	**Наджып**
Наджыўла, Наджыўлаевіч, Наджыўлаеўна	**Наджиулла**
Надзір, Надзіравіч, Надзіраўна	**Надир**
Назар, Назаравіч, Назараўна	**Назар**
Назіль, Назілевіч, Назілеўна	**Назиль**
Назіф, Назіфавіч, Назіфаўна	**Назиф**
Назлы, Назлыевіч, Назлыеўна	**Назлы**
Назым, Назымавіч, Назымаўна	**Назым**
Наіль, Наілевіч, Наілеўна	**Наиль**
Накі, Накіевіч, Накіеўна	**Наки**
Нарыман, Нарыманавіч, Нарыманаўна	**Нарыман**
Насіб, Насібавіч, Насібаўна	**Насиб**
Насібула, Насібулаевіч, Насібулаеўна	**Насибулла**
Насімула, Насімулаевіч, Насімулаеўна	**Насимулла**
Насіп, Насіпавіч, Насіпаўна	**Насип**
Насір, Насіравіч, Насіраўна	**Насир**
Насрэтдзін, Насрэтдзінавіч, Насрэтдзінаўна	**Насретдин**
Насыр, Насыравіч, Насыраўна	**Насыр**
Нафіз, Нафізавіч, Нафізаўна	**Нафиз**
Нафік, Нафікавіч, Нафікаўна	**Нафик**
Нафіс, Нафісавіч, Нафісаўна	**Нафис**
Нізам, Нізамавіч, Нізамаўна	**Низам**
Нізаметдзін, Нізаметдзінавіч, Нізаметдзінаўна	**Низаметдин**
Нізамі, Нізаміевіч, Нізаміеўна	**Низами**
Ніль, Нілевіч, Нілеўна	**Ниль**
Ніяз, Ніязавіч, Ніязаўна	**Нияз**

Нуралі, Нураліевіч, Нураліеўна	**Нурали**
Нурані, Нураніевіч, Нураніеўна	**Нурани**
Нурбаян, Нурбаянавіч, Нурбаянаўна	**Нурбаян**
Нургалі, Нургаліевіч, Нургаліеўна	**Нургали**
Нурзірак, Нурзіракавіч, Нурзіракаўна	**Нурзиряк**
Нурмухамет, Нурмухаметавіч, Нурмухаметаўна	**Нурмухаммет**
Нурула, Нурулаевіч, Нурулаеўна	**Нурулла**
Нурум, Нурумавіч, Нурумаўна	**Нурум**
Нуры, Нурыевіч, Нурыеўна	**Нури**
Нурыахмет, Нурыахметавіч, Нурыахметаўна	**Нуриахмет**
Нурыдзін, Нурыдзінавіч, Нурыдзінаўна	**Нуридин**
Нурыман, Нурыманавіч, Нурыманаўна	**Нуриман**
Нурыхан, Нурыханавіч, Нурыханаўна	**Нурихан**
Нурэтдзін, Нурэтдзінавіч, Нурэтдзінаўна	**Нуретдин**

***

Па старонках татарскіх перыядычных выданняў

БЕЗУПРЕЧНЫЙ ГЕНЕРАЛ ИСКАНДЕР ТАЛЬКОВСКИЙ

Тальковский Александр (Искандер) Османович родился 14 мая 1858 г. в Виленской губернии. Его родители носили дворянский титул и были выходцами из деревни Сорок Татар Вымянского уезда Волынской губернии. Воспитывался будущий генерал в частном реальном училище Цербовского. После его окончания Александр решил связать свою жизнь с армией.

Летом 1873 г. он в качестве вольноопределяющегося зачисляется в 107-й пехотный Троицкий полк, а через три месяца ему было присвоено звание унтерофицера. Дальнейшая военная карьера Тальковского, вплоть до начала Первой мировой войны, а также сведения о награждениях, семейном положении подробно отразились в послужном списке, фрагмент которого представлен вниманию читателя.

Биография этого человека богата на события различного рода. Перелистаем же её некоторые страницы.

Итак, молодой офицер зачислен в пехотный полк. Командование, оценив способности Тальковского, направляет его в августе 1874 г. в Виленское пехотное юнкерское училище,

Семья Тальковских. 1897 г.

окончив которое, Александр прибывает в родной полк портупей-юнкером. Через год, в сентябре 1877 г., "Высочайшим приказом" он был произведён в прапорщики и командирован в распоряжение 9-го Гренадерского Сибирского полка, который прошёл славный боевой путь в период русско-турецкой войны 1877-1878 гг.

В ходе войны у Тальковского произошло два важных события: "за отличие в деле при взятии Плевны" 16 февраля

1878 г. он был награждён первой наградой — орденом Святой Анны 4-й степени с надписью “за храбрость”, который носился на эфесе холодного оружия, а в апреле этого же года ему присвоили очередное воинское звание подпоручика.

После войны Тальковский был направлен обратно в свой полк, где и прослужил в течение 7 лет в качестве командира роты и в звании поручика и был отмечен Румынским крестом в память войны с Турцией.

За время службы в полку происходят изменения и в личной жизни. Он женится на дочери ротмистра-татарина Елизавете Степановне Сулькевич. В их семье родилось две дочери и два сына (один из которых — Александр — в своё время станет генералом Красной Армии).

Летом 1885 г. Тальковский подал прошение о переводе его в пограничную стражу, которое было удовлетворено. Здесь его служба протекала весьма успешно, а репутация была настолько безупречна, что Тальковский в течение ряда лет неоднократно избирался кассиром офицерского заёмного капитала, членом суда общества офицеров и бригадного суда.

Его усердие и старание были не только замечены, но и отмечены в этот период тремя наградами: орденами Святого Станислава 3 степени, Святой Анны 3 степени и серебрянной медалью в память царствования императора Александра III.

36-летнего ротмистра ценили не только за человеческие качества, но и деловые. Свидетельством этого является его командирование в штаб Отдельного корпуса пограничной стражи в состав комиссии по разработке положения об управлении корпусом. После завершения работы Тальковского оставляют в штабе корпуса.

1897 г. приносит ему новые награды: орден Святого Станислава 2 степени и серебрянную медаль в память Святого коронования императора Николая II.

Со следующего года у Тальковского начинается новая жизнь. Приказом шефа пограничной стражи от 1 января 1898 г. он назначается “помощником старшего адьютанта штаба Корпуса Пограничной Стражи” и исключается из списков бригады, которой он отдал свои лучшие годы. Через три месяца ему присваивают очередное звание подполковника.

В апреле 1901 г. он был произведён в полковники, а 25-летняя служба отмечена орденом Святого Владимира 4 степени.

В конце 1902 г. Тальковский получает новую должность — командира Особого керченского отдела. На место службы он прибывает в марте 1903 г.

Его знания, высокая квалификация и безупречность снискали у окружения и вышестоящего начальства уважение и доверие. Тальковскому поручают вести секретные дознания. Одним из них он занимается в Карсской бригаде (ноябрь-декабрь 1904 г.), другим — в Черноморской (июнь–июль 1905 г.). Очевидно, эти командировки способствовали тому, что в апреле 1905 г. ему жалуется орден Святого Владимира 3 степени, а в июне 1906 г. — должность командира Черноморской бригады.

На этом посту Тальковский прослужил 6 лет. За это время в его жизни происходят новые события. И одно из главных — присвоение звания генерал-майора "за отличие по службе" (декабрь 1910 г.). Как говорится, свой жезл он носил в ранце 37 лет, став генералом в 52 года.

31 мая 1912 г. "Высочайшим приказом" А.О. Тальковский назначается командиром 4-й пограничной Рижской бригады. При этом его службу в Закавказье засчитали четыре дня за пять. По случаю 300-летия дома Романовых генералу вручают серебрянную памятную медаль.

С начала Первой мировой войны, по объявлении общей мобилизации, Рижская бригада входит в состав Риго-Шавельского отряда и в подчинение командира XX армейского корпуса. 18 июля 1914 г. началась мобилизация бригады, которая вскоре переходит в распоряжение коменданта Усть-Двинской крепости.

В конце января 1915 г. генерала назначают начальником гарнизона города Виндавы и Виндавского отряда, а затем начальником Виндавского района охраны Балтийского побережья. В это время он принимает участие "в делах против неприятеля, при бомбардировках германским флотом".

С 18 февраля 1916 г. Тальковский зачисляется в резерв чинов при штабе Петроградского военного округа с коман-

дированием в распоряжение командующего 5-й армией. 14 мая 1916 г. "за отличную службу и труды, понесённые во время военных действий, пожалован орденом Святого Станислава 1 степени".

В резерве генерал находился до лета 1918 г. С июня этого года до января 1919 г. вновь командовал бригадой, а затем заведовал Казанскими военными курсами. В августе 1920 г. Тальковский уезжает в Баку. Можно сделать предположение, что Александр Османович направился заведовать Азербайджанской сводной военной школой. Это подтверждает сам Тальковский в анкете, заполненной 31 января 1921 г. Но если судить по найденной нами в архивах кандидатской карточке генерала (тоже от 31 января 1921 г.), то в Казани была его последняя военная должность, с которой он ушёл в отставку по болезни. Можно преположить, что в Баку он заведовал военной школой, ожидая приказа об увольнении из армии либо будучи уже отставным генералом.

Длительная, 47-летняя военная служба сказалась на его здоровье. Уйдя из военной школы, Искандер Османович с 27 января 1921 г. работал начальником архива Штарма XI. В этом же году генерал Тальковский А.О. скончался в возрасте 62 лет.

... Скупые страницы послужного списка, анкета и кандидатская карточка не могут рассказать о его повседневной жизни — военной и семейной, его окружении, интересах, встречах, что является чрезвычайно интересным. Но думается, что дальнейший поиск позволит раскрыть и названные стороны жизни безупречного генерала — литовского татарина.

Яков Гришин, Дамир Шарафутдинов.

ПОСЛУЖНОЙ СПИСОК
(фрагменты)
Командира 4-й пограничной Рижской бригады Отдельного Корпуса Пограничной Стражи Генерал-майора Тальковского
(составлен 29 февраля 1914 г.)

1. Чин, имя, отчество и фамилия	Генерал-майор Александр Османович Тальковский.
2. Должность по службе	Командир 4-й пограничной Рижской бригады.
3. Ордена и знаки отличия	Кавалер орденов: Св. Владимира 3 и 4 степеней, Св. Станислава 2 и 3 ст., Св. Анны 3 и 4 ст. с надписью: "за храбрость". Кроме того имеет светлобронзовую медаль и Румынский крест в память войны с Турцией в 1877–1878 гг. и серебрянные медали: в память царствования в Бозе почившего императора Александра III и в память Святого коронования императора Николая II и светлобронзовую в память 300-летия царствования дома Романовых.
4. Когда родился	14 мая 1858 г.
5. Из какого звания происходит и какой губернии уроженец	Из дворян Виленской губернии.
6. Какого вероисповедания	Магометанского.
7. Где воспитывался	В частном учебном заведении Цербовского и в Виленском пехотном юнкерском училище окончил курс по 2-му разряду.
8. Получаемое по службе содержание	Жалованья .... 1500 руб. Столовых .... 2700 руб.

	Разъездных .... 500 руб. Квартирных .... 1257 руб. Итого .... 5957 руб. Кроме того, фуражных денег на одну лошадь по справочным ценам.
11. Холост или женат, на ком, имеет ли детей; год, месяц и число рождения детей; какого они и жена вероисповедания	Женат на дочери ротмистра, девице Елизавете Степановне Сулькевич, род. 29 августа 1860 г.; имеет дочь Елену, род. 26 октября 1883 г., сына Михаила, род. 28 марта 1885 г., дочь Зинаиду, род. 4 мая 1890 г. и сына Александра, род. 18 сентября 1894 г.; жена и дети вероисповедания магометанского.
12. Есть ли за ним, родителями его или, когда женат, за женою, недвижимое имущество, родовое или благоприобретённое	Не имеет.
13. Подвергался ли наказаниям или взысканиям, соединённым с ограничениями в преимуществах по службе, когда и за что именно: по судебным приговорам или в дисциплинарном порядке	Не подвергался.
14. Бытность в походах и делах против неприятеля, с объяснениями, где именно, с какого и	В войну с Турцией в 1877 и 1878 г. находился в действующей армии с 9-м Гренадерским Сибирским Его Императорского Высочества Великого Князя Николая Николаевича Старшего полком со

по какое время; оказанные отличия и полученные в сражениях раны или контузии; особые поручения, сверх прямых обязанностей, по Высочайшим повелениям или от начальства.	2 окт. 1877 по 26 сен. 1878 г. **В походах и делах против неприятеля:** **Во втором периоде кампании:** 2 октября перешёл Дунай и направился в деревню Домогилу, где и поступил в Рущукский Его Императорского Высочества Наследника Цесаревича отряд. За назначением 3 Гренадёрской дивизии в составе отряда обложения г. Плевны 14 октября выступил с полком из Домогилы к Плевне, куда прибыл 23 октября и поступил в западный отряд обложения Плевны, состоявший под начальством князя Карла Румынского, 28 ноября участвовал в Плевенском бою и взятии армии Османа-паши в Высочайшем Государя Императора присутствии, с 28 ноября по 19 декабря оставался под Плевной. **В третьем периоде кампании:** В 1877 г. с 19 по 21 декабря оставался под Плевною, с 27 декабря 1877 г. по 4 января 1878 г. находился в походе Гренадёрского корпуса от Плевны к Горбову, с 4 по 12 января переходил Балканские горы, с 12 по 25 января в движении к г. Хаскиоя, с 6 по 16 февраля в движении к г. Черлу через Германлы Мустафа-паша, Адрианополь и Люли-Бургас, с 16 по 19 февраля при Черлу.

	В четвёртом периоде кампании: С 19 февраля по 15 мая у Черлу, с 15 по 23 мая в движении от Черлу через Родосто и Айнарджик к Кешану, с 23 мая по 17 августа на бивак у Кешан, с 17 по 22 августа в движении от г. Кешан до г. Родосто, 3 сентября в посадке на суда для отправления в пределы России по Мраморному и Чёрному морям, 8 сентября высадился в Николаеве (Херсонской губернии), с 14 по 25 сентября в движении с полком от Николаева через Тамбов на постоянные квартиры. Ранен и контужен не был. Особых поручений по Высочайшим повелениям не имел. По распоряжению высшего начальства командирован в штаб Отдельного Корпуса Пограничной Стражи в состав комиссии по разработке Положения об управлении Корпусом с 11 февраля по 29 мая 1897 г. В м. Казыгмань Карсской области для производства дознания, в каковой командировке находился с 30 июля 1909 г. по 1 сентября того же года. /Секретные предписания начальника VI Пограничного Округа 1909 г. за №№ 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 216 и 222 и рапорт полковника Тальковского от 3 сентября 1909 г. за № 6254./ В службе сего генерала не было обстоя-

	тельств, лишающих его права на получение знака отличия беспорочной службы или отдаляющих срок выслуги к сему знаку. Подлинный подписал: Вр. командующий округом, генерал-лейтенант Мокасей-Шибинский. Скрепил: начальник штаба, полковник Преображенский. Верно: старший адъютант, ротмистр Михайлов. Итого в сем послужном списке пронумерованных 6 (шесть) листов... **С подлинным верно:** старший адъютант штаба Отдельного Корпуса Пограничной Стражи, полковник (подпись). **Сверял:** помощник старшего адъютанта, ротмистр (подпись).

(Из журнала “Гасырлар Авазы” (“Эхо веков”), №№ 1–2, 1997, с. 147–153.)

***

ТАТАРСКИЙ СЛЕД БЕЛАРУСИ

Литовские татары оставили после себя оригинальную культуру, за что, видимо, и были определены ЮНЕСКО как "реликтовый народ". Дело в том, что удаление и оторванность от традиционных тюрко-мусульманских центров и проживание внутри славяно-балтского населения явились причиной постепенной утраты литовскими татарами родного языка и перехода в общении между собой на славянские языки, частично — на литовский. Однако, стремясь сохранить своё национальное лицо и самобытность, они не растворились в море славянства, главным образом из-за верности вере предков — Исламу. Более того, литовские татары начали возрождать свои культуру и традиции, а также сохранили "китабы". Белорусоведы начали изучать эти "китабы", в затейливой арабской вязи которых сохранился почти в первозданной красоте старобелорусский разговорный язык.

Кроме "китабов", литовские татары изготовляли "мугиры" и "хамаилы" (молитвенники и коранические тексты), издавали и недавно возобновили издание своих журналов и газет. В предлагаемой статье речь пойдёт о памятниках письменной культуры татар, хранящихся в фонде Белорусского государственного музея истории религии. Кстати, среди этих памятников есть экспонаты из Казани.

В 1977 г. по решению тогдашнего Совета Министров Белорусской ССР в Гродно был открыт Республиканский музей атеизма и истории религии (ныне — Белорусский государственный музей истории религии). Ему был передан архитектурный комплекс бывшего базыльянского монастыря XVIII века, в котором и разместилась экспозиция. Обстоятельства сложились так, что музей вынужден переехать в новое помещение, и главная задача на сегодняшний день — создание новой экспозиции.

В соответствии с тематико-экспозиционным планом, особое место займёт показ темы "Мусульманство на Беларуси". Как известно, носителем мусульманства на белорусских землях было татарское население, поэтому в экспозиции будут отражены в основном история и культура белорусских татар-мусульман.

Наибольшее количество документов относится к жизни Некрашунской мусульманской общины. Самой ранней является выписка из метрических книг Некрашунской мечети. В ней говорится о том, что 22 января 1888 г. мулла мечети Сулейман Радецкий благословил и зафиксировал брак дворян Ивана Мустафы Вильчинского и Розалии Самуиловны Ясинской. Значительное количество материалов связано с хозяйственной жизнью общины в период 1921–1939 гг. Среди них, например, список магометан,

пожерт-вовавших средства на ремонт мечети (всего 11 фамилий, сумма указана в долларах), подшивка с протоколами заседаний правления мусульманского прихода (1927–1938 гг.). Около 200 различных документов относится к строительству новой Некрашунской мечети, которая открылась 8 октября 1926 г. в 12 часов дня.

В коллекции музея находится свидетельство об окончании 1-го курса медресе в городе Сараево. Выдано оно Исмаилу Ассановичу, который в возрасте 13 лет в 1936 г. был отправлен на учёбу в Сараевское медресе на средства Польского муфтията. Из свидетельства можно узнать, какие предметы там изучались. Так, за 1-й курс нужно было сдать 11 (!) экзаменов. По окончании медресе, в 1939 г. Исмаил вернулся в Беларусь. Теперь проживает в США.

Коллекция фотодокументов немногочисленная, но и среди них есть интересные экспонаты. В первую очередь это фотоснимки Айши Шинкевич в татарском национальном костюме (1926 г.), Софии и Ибрагима Богдановичей (1988 г.), группы прихожан襬ежанской мечети (1958 г.). Уникальными являются фотографии членов Польского муфтията во главе с доктором ориенталистики Шинкевичем (1930 г.). В коллекции находятся также почтовые открытки и фотографии с изображением мечетей в Минске, Довбучках, Новогрудке, Клецке, Некрашунцах (1920–1930-е гг.). Кроме того, имеются почтовые открытки с видами мечетей в Крушинянах и Богониках (Польша), мусульманских святынь в Мекке, Аксе, Узбекистане (мечеть Улугбека), мусульманских мест Сараево.

В фондах музея насчитывается 68 экземпляров журналов, которые касаются истории Ислама вообще и истории Ислама в Беларуси, в частности. Литература охватывает период с 1-й половины XIX века по 1991 г.

В состав коллекции входят рукописные хамаилы (молитвенники), которые были распространены в Беларуси в первой половине XIX века. Один из них издан и напечатан в Казани в 1910 г.

В коллекции собрано 14 Коранов, изданных в Варшаве и Лейпциге во второй половине XIX века, в Москве и Лондоне в начале XX века, в России, Беларуси, Польше, арабских странах в 80–90-х годах XIX века. Интересным является и Коран, изданный в Варшаве в 1858 г.: перевод с арабского на польский выполнил татарин из Подлесья Ян Мурза Таран-Бучацкий, а пояснения написал Владислав Костюшко.

Отдельную группу составляют книги, изданные в Казани в XIX — начале XX века. "Рисали и газиза" (1911 г.) содержит предания о жизни некоторых исламских пророков и святых. Книга написана на старотатарском языке.

А "Книга чудес" является одним из первых изданий типографии Казанского университета. Она рассказывает о чудесах, явленных мусульманскими пророками.

В музее есть книга на арабском языке с комментариями на полях на тюркском. В ней говорится об исламских пророках, их жизни, о пророке Мухаммеде. Имеются иллюстрации с изображением святых мусульманских мест, личных вещей Мухаммеда. Вероятно, книга была издана в одной из восточных мусульманских стран.

В Вильно в 1929 г. была напечатана книга на польском языке "Практический учебник начального чтения по-арабски", который и теперь помогает при чтении арабских текстов.

Однако часть книг на арабском языке (алфавите) ещё ждёт своих исследователей.

В музее собрана интересная коллекция "мусульманских образов" (мугиров).

Мугир — в переводе "печать" (печать пророка Мухаммеда). Клецкий мугир, например, выполнен в технике ручной вышивки по картону. Арабские изречения: "Во имя Аллаха Милостивого, Милосердного!", "Нет бога, кроме Аллаха, Мухаммед — пророк Его!", "О Аллах, о Владыка!" — повторяются 22 раза. Мугир украшен красивым растительным орнаментом, двумя стилизованными изображениями Клецкой мечети. Это произведение выполнено в 1912 г. и считается искусствоведами уникальным памятником культуры белорусских татар.

Кроме мугиров, вызывает интерес несколько картин с изображениями мечетей и корабля, который несёт текст с исламским лозунгом по-арабски: "Я верую в Аллаха" (конец XIX — начало XX в.). В коллекции имеются также рукописные плакаты с молитвами и один изданный типографским способом в 1901 г. в Санкт-Петербурге.

К предметам культа относится несколько подсвечников из бронзы и дерева.

Все вещи и предметы находились в мечетях или в личном пользовании татарских семей и переданы (или проданы) в музей с целью их сохранения.

(Из газеты "Бердэмлек" ("Содружество") —
татарской газеты Самарской области,
№ 16, 21–27 апреля 1998 г.)

***

ТРИЖДЫ ПРИГОВОРЕННЫЙ

В одной из папок партийного архива Татарского обкома КПСС — полуистлевшая от времени фотография. На ней видный революционер Мулланур Вахитов, а рядом — человек, даже упоминание имени которого до недавнего времени считалось небезопасным. Это Мирсаид Султан-Галиев, чья жизнь трагически оборвалась в январе 1940 г.

Личность М. Султан-Галиева и сегодня вызывает немало противоположных суждений.

Он был одним из первых татарских большевиков, активно участвовавших в укреплении Советской власти в Поволжье, подавлении националистических мятежей, организации обороны Казани в августе 1918 г. и ликвидации последствий её захвата белочехами. Прекрасные организаторские данные, личное мужество, дар пропагандиста, умеющего убеждать людей в экстремальных ситуациях, — эти качества сделали Султан-Галиева крупнейшей фигурой среди тех, кто участвовал в национальном движении молодой Советской республики.

Простое перечисление должностей, занимаемых Султан-Галиевым, характеризует степень доверия, которое оказывали ему партия и правительство. Член Казанского Совнаркома и комиссар просвещения, председатель Центральной мусульманской военной коллегии и председатель Губернского мусульманского комиссариата, губернский комиссар продовольствия, член коллегии Наркомата по национальным делам, начальник Восточного отдела Политуправления Красной Армии...

Заметна его роль и в общественно-политических событиях периода гражданской войны. Султан-Галиев активно участвовал в подготовке проекта создания Татаро-Башкирской республики и в работе по её организации, в подготовке и проведении I и II съездов коммунистов-мусульман и коммунистических организаций народов Востока. Он выполнял весьма сложные и деликатные поручения правительства и ЦК партии. Так, например, организовал переговоры о переходе на сторону Советской власти башкирских войск во главе с Валидовым, что серьёзно ударило по военному потенциалу армии адмирала Колчака. Полезной была и его работа по привлечению к сотрудничеству с новой властью колеблющихся слоёв национальной интеллигенции, представителей мелкобуржуазных партий.

Особое место в его биографии занимает период с мая по июль 1919 г., когда по решению оргбюро ЦК РКП(б) он стал членом Реввоенсовета Второй армии Восточного фронта. На этом посту он проявил большие организаторские способности и личное мужество при ведении военных действий против колчаковцев. Затем Султан-Галиева отзывают в Москву для работы в Наркомнаце и руководящих органах, объединяющих коммунистов восточных регионов. Правда, московский период длился немногим более трёх лет.

... В большинстве исследований история созыва в 1923 г. совещания в ЦК РКП(б) по национальному вопросу и его значение в основном освещаются с позиции разоблачения "султангалиевщины". До недавнего времени было не принято упоминать, что в его работе участвовали виднейшие деятели партии и государства: Сталин, Троцкий, Зиновьев, Микоян, Фрунзе, Каганович, Куйбышев, Бубнов, Радек и другие. Практически это был пленум ЦК по национальному вопросу. Совещание проходило сразу же после XII съезда партии, в отсутствие Ленина. Незадолго до этого на фракции X съезда Советов РСФСР и на секции по национальному вопросу XII съезда партии прозвучали выступления Султан-Галиева, в которых он требовал повысить права и статус автономных республик, приблизить их к статусу союзных республик. На заседании коллегии Наркомнаца он, не находя поддержки у Сталина, обратился к Троцкому, а в одном из личных писем сослался на мнение Ленина, не совпадающее с практическими действиями Сталина. На совещании по национальному вопросу, проходившем с 9 по 12 июля 1923 г., Султан-Галиев сам не присутствовал: он уже подвергался интенсивным допросам в НКВД.

Судя по выступлениям на совещании Куйбышева, сделавшего сообщение по делу Султан-Галиева, и Сталина, обвинение в основном строилось на примитивно зашифрованных записках, направленных Султан-Галиевым некоторым руководителям республики. В записке, адресованной народному комиссару просвещения Башкирии Адигамову, содержалась просьба помочь установить связь с известным башкирским деятелем Валидовым, который в то время участвовал в басмаческом движении в Средней Азии.

Давая показания в НКВД, а также в письме, направленном в Политбюро, Султан-Галиев опровергал обвинение в предательстве. Попытка установления связи предпринималась с единственной целью — воздействовать на Валидова так же, как в 1919 г., во вре-

мя переговоров о переходе башкирских формирований на сторону Советской власти. Кстати, Валидов, судя по газетным сообщениям, в 1923 г. предпринимал шаги для легализации своего положения и примирения с Советской властью. Да и на самом совещании по национальному вопросу говорилось, что Среднеазиатское бюро ЦК РКП(б), по сообщению Рудзутака, было готово амнистировать Валидова, если тот публично признает свои ошибки.

Надо сказать, что вскоре после совещания Султан-Галиев был выпущен на свободу и даже принят Сталиным, но ему было отказано в восстановлении в партии. Через год не стало Ленина, вмешательство которого не раз помогало решать самые запутанные и конфликтные проблемы в архисложном процессе создания структуры многонационального государства. После июльского совещания 1923 г. Султан-Галиеву предстояло прожить ещё почти 17 лет, но это уже была жизнь изгоя, а в 1928 г. начинает фабриковаться огромное дело о "султангалиевщине" как агентуре международного империализма. К "султангалиевцам" отнесли многих видных деятелей татарской партийной организации и активных участников гражданской войны. Сам Султан-Галиев 28 июня 1930 г. был приговорён к расстрелу. После шестимесячного ожидания в камере смертников он узнал, что высшая мера ему заменена 10 годами лишения свободы.

Однако в 1934 г. его освобождают и даже дают разрешение на проживание в Саратовской области. В начале 1937 г. следует новый арест, допросы с пристрастием, суд. В декабре 1939 г., спустя девять с небольшим лет, приговор — высшая мера наказания — роковым бумерангом вернулся к нему. Сейчас рассматривается юридическая обоснованность всех этих обви-нений и приговоров.

Личность и судьба Султан-Галиева, его взгляды на роль и место национального вопроса в развитии общества активно обсуждались за рубежом и в Советском Союзе. Очевидно, что взвешенная (учитывающая сложность времени и многофакторность путей развития) оценка, даваемая сегодня Зиновьеву, Бухарину, Каменеву и другим деятелям революции, может быть отнесена и к Мирсаиду Султан-Галиеву.

Булат Султанбеков
(Из газеты "Советская Татария").

***

ЗАВЕЩАНИЕ ПЕТРА ПЕРВОГО, НАПИСАННОЕ В 1725 ГОДУ

Всё наше племя, объединившись, в будущем будет властвовать в странах Европы, так как европейское государственное устройство устарело и изношено. Только Русское царство в своём развитии. Мы этого добились своим умом.

ОСТАВЛЯЮ ПОТОМКАМ ЗАВЕЩАНИЕ в виде следующих пожеланий:

1. Русское государство сознательно постоянно готовит условия для возникновения войн. И ведёт эту подготовку в интересах продвижения России вперёд.

2. По возможности в период войн привлекать к России из Европы военачальников, в мирное время — учёных.

3. Когда начнутся раздоры между европейскими странами и загорится пламя столкновений, необходимо дружить с одной из них. Особенно активно держаться определённой политики в конфликте между немцами, потому что они с нами граничат, соприкасаются с нашим государством.

4. В Польше устраивать скандалы-драку, ослабить её силы, навредить делам государственным. Разместить там московские войска. Если другие государства проявят при этом недовольство, "успокоить" их, отдав часть Польши. По окончании компании эту часть отобрать обратно, усилить Русское царство.

5. Швецию и Норвегию превратить в нашу опору. Это облегчит сеять семена вражды этих стран против Дании.

6. Пусть привилегированное сословие России продолжает брать невесток из круга вельмож, правителей и влиятельных особ Германии. Такое родство принесёт нам всегда пользу.

7. Укрепить связь с английским правительством, это даст нам большую пользу в торговле и государственных делах. У них можно получить всё необходимое для строительства, что важно в делах вооружения и кораблестроения.

8. ГРАНИЦЫ РОССИИ: На севере Европы — Балтика, на юге — до Чёрного моря. Беречь эти владения и расширять границы России — задача моих потомков.

9. Для превращения России в мировую державу нужно перенести её столицу в Стамбул — ключ к богатствам Европы и Азии. Необходимо овладеть безотлагательно землями западнее Стамбула. Несомненно, царь Стамбула — это царь земли. Для достижения этой цели постоянно интриговать Иран с Турцией, сеять между ними вражду, провоцировать войну. Для этого решающее и необходимое оружие — противоречия между суннитами и шиитами. Согласие между Ираном и Турцией нарушить так, чтобы они никогда не смогли объясниться друг с другом. Не давать возможности Ирану и Турции общаться с народами Европы. Если мусульмане этих стран откроют глаза и поймут свои права и задачи, — будет для нас беда. Необходимо держать в поле зрения религиозных деятелей Турции и Ирана и через них обострять противоборство суннитов и шиитов. Нужно устранить в Азии Ислам и распространить там христианскую веру и культуру.

ХРАНИТЬ В ТАЙНЕ

Участие наших учёных в делах государственных до сегодняшнего дня препятствовало движению России вперёд. Пользуясь своими способностями и независимостью, я их держал далеко от государственных дел. Остановил вмешательство духовных отцов в государственные дела. Пока они связаны по рукам и ногам. Я это сделал с большим риском. Я ограничил их деятельность действиями только в церквах.

Дополнительно ко всему, принимать такие меры, чтобы Иран с каждым днём становился без денег, без торговли, короче, Россия должна держать Иран в зависимости и отсталости, но не советую уничтожить Иран раньше Турции...

Грузия — центральный корень Кавказа, то есть Ирана. Если твёрдая рука России отрубит этот корень, жалкий Иран истечёт кровью, обессилится и никогда больше не встанет на ноги. Тогда Иран, подобно верблюду, будет на поводу у России, и уж после Турции вовсе погаснет у него жизнь. После уничтожения Турции можно отрубить голову Ирану. Для этого не теряйте времени. Подчинив себе Грузию и Кавказ, сделайте

зависимыми и послушными правителей Ирана. Затем обратите взоры на Индию. Эта страна великая, большое, широкое поле для торговли. Дотянувшись рукой до Индии, можно получить товаров больше, чем прибыль Англии от торговли с Индией…

Ключ к Индии — столица Турции. Но если продолжить путь через пустыню Киргизии и Бухары, приблизитесь к цели. Не теряйте времени попусту, но в то же время остерегайтесь излишней торопливости.

С Австрией внешне дружить, только учесть одно: чтобы Германия и Австрия постепенно теряли свою мощь.

Отделить Турцию от Европы, чтобы от этого была польза Австрии. В этом деле есть два пути: один — занять Австрию в другом месте, второй — отдать Австрии какую-то долю от турецких владений так, чтобы её можно было потом вернуть обратно.

10. Будьте в мирных, дружественных отношениях с греками. В период войн они вам окажут помощь, потому что они постоянно терпели вред от Турции.

11. После захвата Швеции, Норвегии, Турции, Ирана и Польши установите тесные связи с Италией и Францией. Если они не примут дружбы, тогда в благоприятный момент захватите их земли, ликвидируйте их государственность. С захватом этих земель вы станете правителем мира.

12. Если одна из вышеназванных стран не примет войны, тогда надо будет добиться конфликта между Италией и Францией. Тогда одна из них погибнет.

В таком случае, грабя побеждённые страны и промышляя там, вы установите власть над Европой. Дальше — больше, присоединяя к себе все остальные государства, станете владыкой мира.

Это завещание стало известно правителям соперничающих государств ещё в 1738 г. Они уже тогда принимали защитные меры. Неспроста Сталин требовал в 1945 г. от Турции отдать Босфор и Дарданеллы.

(Из журнала “Turk Kыltьгь” (Анкара), № 323, 1990 г.).

***

МОВА ЛІТОЎСКІХ (БЕЛАРУСКІХ) ТАТАРАЎ

Татараў, што жывуць на землях трох суседніх краін: Беларусі, Літвы і Польшчы, — здаўна называюць літоўскімі — ад назвы Вялікага княства Літоўскага — Беларуска-Літоўскай дзяржавы, якая займала тэрыторыю Беларусі і Літвы (у XIII–XVIII стст.), Жэмайціі (з 1450-х гг.), часткі "ўкраінных" (ускраінных) зямель (Кіеўская, Чарнігаўская землі і Валынь, з 1360-х гг.), часткі вялікарасійскіх зямель (у XIV — пач. XVI ст.). Асаблівасць фарміравання супольнасці літоўскіх татараў заключаецца ў тым, што тэрыторыя, дзе гістарычна сканцэнтравалася гэта народнасць, — беларускія землі Верхняга і Сярэдняга Панямоння, так званая Чорная Русь, ці гістарычная Літва са сталіцай у г. Навагародку, і землі па верхнім цячэнні р. Віліі. Традыцыйныя, старыя паселішчы татараў на тэрыторыі сучаснай Польшчы ўзніклі ў выніку перасялення іх з Вялікага княства Літоўскага. І яшчэ адно важнае ўдакладненне. Ужо ў XIX стагоддзі, хутка пасля захопу зямель Вялікага княства Літоўскага Расійскай імперыяй, на гэтай тэрыторыі сталі дзе-нідзе пасяляцца прадстаўнікі цюркскіх народаў Крыма, Паволжа, Каўказа. Большасць з іх таксама называлі татарамі. Зразумела, працэс той працягваўся і ў XX ст. Сёння з 12,5 тыс. татараў, якія насяляюць Беларусь, 3,2 тыс. назвалі сваёй роднай мовай татарскую. Гэта акалічнасць бясспрэчна сведчыць, што ўсе яны не належаць да нашчадкаў літоўскіх татараў.

Літоўскія татары складаюць асаблівую, спецыфічную народнасць. Адна з характэрных рысаў прыналежнасці да памянёнай групы — славянамоўнасць (хоць у апошнія дзесяцігоддзі адзначаецца літуанізацыя часткі літоўскіх татар, якія жывуць у наваколлях Коўна і ў Вільні). Яшчэ С. Крычынскі ў кнізе "Tatarzy Litewscy. Proba monografii historyczno-etnograficznej" (Warszawa, 1938) адзначаў, што "дома і ў грамадстве літоўскія татары карыстаюцца мовай тых краін, дзе яны жывуць: у Польшчы — беларускай або польскай, або на характэрнай для Віленшчыны сумесі абедзвюх моў, у Савецкай Беларусі — беларускай альбо рускай, у Літве — польскай, беларускай альбо літоўскай".

Сваю родную мову татары страцілі вельмі рана. Звесткі пра гэта знаходзім у крыніцах XVI–XVII стст. Так, у лісце да турэцкага султана Сюлеймана Пышлівага (1558 г.), які атрымаў у гістарычнай літаратуры назву "Risale-i-Tatar-i-Lech" ("Аповяд пра татараў Польшчы"), невядомы татарын з Літвы, выказваючы пажаданне, каб дзеці літоўскіх татараў маглі вывучаць арабскую і асманскую мовы, заўважае: "Пад час падарожжа нам давялося сустрэць мусульман, якія ведаюць не больш чым мы, нават у тых краінах, якія падуладны вялікаму падзішаху; а калі нашы не ўмеюць гаварыць па-арабску і па-турэцку, то яны ведаюць іншыя мовы: кожны ў нашай краіне паслугоўваецца дзвюма распаўсюджанымі тут мовамі". А ў іншым месцы трактата сказана, што татары, якія жывуць у розных раёнах горада, "на сваё гора, страцілі сваю мову і карыстаюцца мясцовай, але... да гэтага часу захавалі сваю веру... Сёння большая частка мусульман, якая гаворыць там па-турэцку, гэта тыя, што... самі нядаўна пасяліліся на гэтых землях". Зразумела, згадваючы "асманскую мову", якой карыстаюцца літоўскія татары, аўтар трактата меў на ўвазе турэцкую мову наогул. Ананімны аўтар ліста Давыду Хітраэсу за 1581 г. сцвярджаў, што літоўскія татары карыстаюцца мясцовымі мовамі: "Tartari in Polonia et Lithuania et utrague Russia longe lategue dispersi sunt, plerumgue hominum, guibuscum degent linguam addisunt et callent". Няма ніякага сумніву, што на пачатку XVII ст. дзе-нідзе ў татарскіх паселішчах гаварылі па-турэцку, таму М. Чыжэўскі ў кнізе "Аль-Коран татарскі" (пасквіль на татараў, 1616 г.) падкрэслівае: літоўскія татары маюць асобую і незвычайную мову. На працягу XVII ст. літоўскія татары цалкам адмовіліся ад турэцкай мовы, захавалі яе толькі адзінкі. Пра гэта ж сведчыць і турэцкі гісторык XVII ст. Ібрагім Паша. Тым, хто ўжо не разумеў па-татарску, у Кітабе 1-й паловы XVIII ст. прапаноўвалася: "Калі хто па-татарску не ўмее, то па-руску няхай абракайецца (гаворыць)".

Разнастайныя прычыны, па якіх татары страцілі сваю родную мову. Акадэмік Я. Карскі ў "Працах па беларускай і іншых славянскіх мовах" наступным чынам тлумачыць гэтыя прычыны: "Пасяліўшыся ў Літоўскай дзяржаве, яны (татары. — *Аўт.*) хутка абеларусіліся; часткова гэта залежыла ад таго, што яны

бралі шлюб з беларускамі, бо сваіх жанчын з імі часта не было". "З прычыны таго, — дадае крымска-татарскі асветнік Ісмаіл Гаспрынскі ў рабоце "Рускае мусульманства", — што жонкі пасяленцаў-татараў не разумелі зусім па-татарску, ужо першае пакаленне літоўскіх татараў гаварыла больш мовай маці, г.зн. па-літоўску, чым па-татарску, так што праз некалькі пакаленняў татарская мова знікла з ужытку, і мова літоўская (г.зн. беларуская. — ***Аўт.***) стала нацыянальнай мовай тамтэйшых татараў". Безумоўна, шлюбы з хрысціянкамі (беларускамі і полькамі), якія вельмі часта заключаліся літоўскімі татарамі ў XVI ст., што відаць з крыніц таго часу, адмоўна ўплывалі на працэс захавання татарамі сваёй мовы. Пасля шлюбу з беларускай альбо з полькай татарыну не было з кім гаварыць дома "па-свойму". У яго доме гучалі беларуская альбо польская мова, таму што жонка яго і слугі-хрысціяне не валодалі іншымі. І дзеці, хоць іх выхоўвалі ў мусульманскай веры, чуючы з вуснаў маці, нянек і слуг беларускую альбо польскую мовы, гаварылі з бацькам менавіта на іх. Грамадскае жыццё таксама не спрыяла захаванню роднай мовы. Як адзначае С. Крычынскі, "узаемаадносіны памешчыкаў-татараў з суседзямі былі вельмі цеснымі. Польскія дваране, будучы сведкамі, вельмі часта падпісваліся і ставілі свае пячаткі на дакументах "гаспадарскіх" татараў, а часам і самі звярталіся да татараў з просьбай прыкласці пячаткі да кантрактаў, асабліва калі ўдзельнікам дамовы быў татарын. Здаралася і так, што шляхціц-хрысціянін давяраў суседу-татарыну апекавацца над сваёй маёмасцю. Часам апекуном татарскіх сірот-малалетак быў земскі або казённы чыноўнік. Неаднаразова шляхціц-хрысціянін пазычаў грошы ў багатага суседа-татарына, пакідаючы яму пад заклад сваю маёмасць".

Другой прычынай, якая прывяла да страты татарамі роднай мовы, як лічыць Дж. Александровіч (Насыфі), была ваенная служба, выпаўшая на іх долю. Пад час выканання вайсковай службы татары таксама мелі зносіны са слугамі-хрысціянамі або з салдатамі не з татарскіх харугваў. У мячэці татары чулі толькі арабскую мову. Такім чынам, не маючы магчымасцей развіваць родную мову ні дома, ні ў грамадскім жыцці, ні ў арміі, ні ў мячэцях, — яны хутка яе забывалі. Цікавую думку аб прычынах страты татарамі роднай мовы выказаў польскі пра-

фесар Ч. Лапіч. У кнізе "Kitab tatarow lietewsko-polskich (Paleografia, grafia, jezyk)" (Toruń, 1986) ён лічыць, што татары, якія перасяліліся на землі ВКЛ, былі выхадцамі са шматлікіх кіргізскіх плямёнаў Садзір і Найма, Кара-Керыс і Багамалаў, Серкеч, Балталу, Кірэз, Джалаір, Кірэй, крымскіх кланаў Даўлет Бердэя і Даўлет Гірэя, Сірынаў і Аргунаў, Ячлай, нагайцаў з Дольнай Арды. Для таго, каб несці вайсковую службу на новых землях, падтрымліваць між сабою зносіны, яны павінны былі хутка засвоіць і карыстацца дзяржаўнай мовай Вялікага княства Літоўскага — беларускай.

Татары, якія прыйшлі ў Вялікае княства Літоўскае з Кыпчака і Крыма на рубяжы XIV і XV стст., размаўлялі на чагатайскай мове (гэта адзін з усходніх дыялектаў турэцкай мовы, які адносіцца да куманска-кыпчацкай групы). Яна была і афіцыйнай літаратурнай мовай Залатой Арды. У хамаілах (малітоўніках) літоўскіх татар маецца шмат тэкстаў на чагатайскай мове, якія адносяцца да найбольш ранняга перыяду гісторыі літоўскіх татараў. Зразумела, што асобныя плямёны, якія ўваходзілі ў склад Залатой Арды, мелі дыялектныя адрозненні ў мове, але рашаючай у развіцці пісьменства і афіцыйнай мовай яе вышэйшых слаёў была чагатайская. Сляды яе, як адзначае С. Крычынскі, захаваліся таксама ў помніках старажытнай пісьменнасці літоўскіх татар, у некаторых прозвішчах, назвах гербаў, а таксама ў назвах некаторых татарскіх страў.

З пачатку XVI ст., г.зн. з моманту ўстанаўлення ў Стамбуле халіфата, моцнае ўздзеянне на літоўскіх татараў пачала аказваць асманская культура, з якой яны знаёміліся, калі наведвалі Турцыю пад час паломніцтва ў Меку і Медыну. Яркія сведчанні гэтага ўплыву змешчаны ў трактаце "Risale-i-Tatar-i-Lech" (1558 г.). Ужо тады сярод літоўскіх татараў стала адміраць чагатайская мова, сувязі з Казанню і яшчэ больш аддаленым Туркестанам былі страчаны, а ў параўнальна блізкім Крыме адбылася асманізацыя ў сферы культуры і мовы. Тыя татары, што вандравалі ў Турцыю, разам з напісанымі стамбульскімі каліграфамі рэлігійнымі кнігамі прывозілі з гэтай краіны і асманскую мову. І калі, пачынаючы прыкладна з сярэдзіны XVI ст., нехта з іх умеў размаўляць "па-турэцку", г.зн. што ён гаварыў на асманскай мове. У рэлігійных кнігах літоўскіх та-

тар XVIII ст., а таксама і ў пазнейшых выданнях вельмі часта сустракаюцца тэксты на асманскай мове.

Дакументы XVI, XVII і XVIII стст., напісаныя землеўладальнікамі і татарамі-ваеннымі, вельмі часта падпісаны "татарскім пісьмом", г.зн. па-беларуску альбо па-польску арабска-турэцкімі літарамі, але сустракаюцца подпісы і на турэцкай мове. Адзін з такіх дакументаў прыводзіць С. Крычынскі. Гэта распіска 1689 г. Яна мае подпісы двух літоўскіх татар на асманска-турэцкай мове, транскрыбаваныя ў тагачаснай канцылярскай кнізе лацінскімі літарамі: "Muysia ibni Dziahaniu giedin elim iazdum. Melach ibni Mustafa giendin elim iazdum". Гэта азначае: "Муса сын Дзяхню ўласнаручна падпісаў. Мелех сын Мустафы ўласнаручна падпісаў". Уяўляе тут цікавасць слова "giendin" ("сам", "уласны") як адно з нешматлікіх доказаў таго, што гэта слова, якое сёння ў турэцкай мове чытаецца як "kändü", у стараасманскай мове мела гучанне "gändü".

У гаворцы літоўскіх татараў дагэтуль захавалася пэўная колькасць слоў татарскага і арабска-персідскага паходжання. Як адзначае С. Крычынскі, "гэтыя словы не пачуеш у хаце татарына за простай бяседай, у полі за работай альбо ў іншых звычайных абставінах. Трэба паслухаць літоўскіх татар тады, калі зойдзе гаворка аб сваіх малітвах, рэлігійных абрадах, вяселлі, хаўтурах, духах і варажбе, аб традыцыйных татарскіх стравах. У такія хвіліны іх беларуская мова становіцца багатай дзіўнымі словамі і набывае рысы своеасаблівай гаворкі, у якой арабскія і турэцкія словы цесна і амаль непрыкметна перапле-цены з беларускімі. Беларус, які не добра знаёмы з татарамі, не зразумее беларускага сказа: "Мална ў джубею і чалме да мячэці праз зірэць пайшоў і ясень пеў" (г.зн.: мулла ў рытуальнай вопратцы джубе (від плашча) і чалме (галоўны ўбор) праз могілкі да мячэці пайшоў і пры гэтым чытаў верш з свяшчэннай кнігі мусульман — Кур'ана (Сура № 36 — "Я-Сін").

Першы вопыт збірання лексікі з рэштках старажытнай мовы літоўскіх татараў (з улікам не толькі жывой мовы, але таксама матэрыялаў рэлігійных кніг і надмагільных надпісаў) належыць Алі Варановічу, варшаўскаму імаму, ураджэнцу Беларусі, рэпрэсаванаму НКУС БССР у 1941 г. З сабраных ім ма-

тэрыялаў відаць, што пераважную большасць гэтых слоў складаюць арабскія, а турэцкія і персідскія вельмі нешматлікія. І гэта натуральна, бо арабская мова была і з'яўляецца мовай літургіі Ісламу, а літоўскія татары захавалі менавіта тыя словы з сваёй роднай мовы (а таксама з рэлігійнай літаратуры), без якіх не можа абысціся мусульманская рэлігійная тэрміналогія. Але таму, што арабскія тэрміны ўвайшлі ў мову літоўскіх татараў праз турэцкую (асманскую), іх вымаўляюць часцей за ўсё па-турэцку, г.зн. ставячы націск на апошнім складзе, змякчаючы цвёрдыя галосныя і прыстасоўваючы іх да правілаў вакальнай гармоніі. Пад уплывам жа беларускай мовы змякчаюцца таксама і зычныя гукі.

Прыклады: ар. - islam, літ.-тат. - ісьлям; ар. - masdzid = мячэць, асм. - masczit , літ.-тат. - мячэць (ж.р.); ар. - muazzin = муэззін, асм. - muazzin, літ.-тат. - мязім; ар. - rasul = прарок, асм. - rasul, літ.-тат. - рэсюль; ар. - salam = мір (прывітанне), асм. - salam, літ.-тат. - селям; ар. - tawba = жалоба, траур, асм. - tawba, літ.-тат. - тэвбе; ар. - zakat = частка прыбытку, якая аддаецца на рэлігійныя справы, асм. - zakat, літ.-тат. - зэкят, зекят.

Такія ж змены адбываюцца і ў вымаўленні літоўскімі татарамі нешматлікіх персідскіх слоў: перс. abdast - малое рытуальнае абмыванне, асм. - abdas, apdas, літ. тат. - абдэсь.

Уплыў беларускай мовы прасочваецца ў пераходзе -і, -ы ў канцы слова ў -ей, -ій, эй. Напрыклад: ар. hadzi = паломнік у Мекку, літ.-тат. - хаджэй; ар. kadi = суддзя, літ.-тат. - кадзей; ар. mufti, літ.-тат. - муфцій, муфтэй; ар.-асм. mutawalli - кіраўнік вакуфа (фондавых сродкаў мячэці), літ.-тат. - мутывілей = апякун мячэці; асм. faldzi = гадальшчык, літ.-тат. - фалджэй; асм. sunnatdzi = той, хто робіць абрад абразання, літ.-тат. - суннэтджэй.

Некаторыя арабскія словы ў гаворцы літоўскіх татараў носяць турэцкія рысы і з фанетычнага і семантычнага бакоў. Напрыклад: ар. zijarat = наведванне (прынамсі магіл) у турэцкіх дыялектах кыпчацкай групы азначае могілкі; у казанскіх татараў зіярат = наведванне магілы, могілкі; у літоўскіх караімаў зіярат = магіла, могілкі; таксама і ў літоўскіх татараў

зірэць, зерэць = могілкі. Ар. awlija = святыя (у адзіночным ліку wali - святы) у турэцкіх дыялектах набывае значэнне адзіночнага ліку: асм. awlija, кірг. - аулія = святы, а не святыя. Для некаторых турэцкіх дыялектаў характэрна дысіміляцыя групы -ллу, -лн, -нл, якая выступае ў слове "малла": ар. mewla (у дыялектах моула, молла, мула), у турэцкай - малла, мулла, у літоўскіх татар - малла, мулла альбо мална (уплыў беларускага), радзей - мунла. У асманскім разам з molla, mulla з'яўляецца форма monla.

У пэўных сітуацыях літоўскія татары выкарыстоўваюць цэлыя арабскія звароты, якіх звычайна не разумеюць. У мячэці, на могілках, перад богаслужэннем і пасля яго, у час абрадаў і рэлігійных абходаў яны вітаюцца традыцыйным мусульманскім "Селям алейкюм" (ар. 'as-salam'a-lajkum, асм. salam-alajkum) = "Мір вам", — на што трэба адказваць "Алейкюму с-селям" (ар. 'alajkum'as-salam, асм. - alajkum-salam). Пачуўшы вестку пра смерць чалавека, яны кажуць: "Аллах рахмет" = "Божа, змілуйся". Выказваючы захапленне, кажуць: "Аллах вахіду-ль-каххар" (ар. allach wahidu-l-gahhar).

Калі хто-небудзь чхне, яму жадаюць: "Chajrullach" (ар. hajru'lach) = "Будзь здароў!" Калі ікае, то кажуць: "Estegfirullach" (ар. 'astaggiru' llach, асм. ystagfurulach або estafurullach) = "З вамі Бог!"

Некаторыя арабскія словы ўжываюцца як пракляцці альбо мянушкі. Аднаго могуць назваць "даджалам" — антыхрыстам (ар. dadzdzal), другому крыкнуць "ідзі джахілін" — дурань (ар. dzahil), а іншы раз, раззлаваўшыся, пракляне: "Ах ты, фярэй, каб цябе халера!" (Фярэй (ар. Farrijjun) = злы дух.) Або: "Каб цябе дуда ела!" (ар. duda = вош).

Святочныя віншаванні — гэта таксама турэцкія звароты, якія гавораць, не разумеючы добра сэнсу гэтых слоў, літоўскія татары. На Рамазан-байрам звычайна кажуць: "Байрам шэрыфлеры мубарэк олсун" (асм. з арабскімі словамі = Са святам!).

Слоўнікавы запас літоўскіх татараў цікавіў многіх даследчыкаў. Гэтай праблемай займаліся А. Варановіч, С. Крычынскі, А. Самайловіч, А. Шлюбскі, А. Заянчкоўскі, А. Дубінскі, А. Антановіч, Шырын Акінэр (Акінэ), В. Несцяровіч і іншыя.

Але найбольш значную работу ў гэтай галіне правёў А. Варановіч. У 1935 г. ён падрыхтаваў слоўнік, які змяшчае каля 400 арабскіх, персідскіх і турэцкіх слоў, што ўжываліся сярод літоўскіх татараў на той дзень. Ён сабраў свой матэрыял з тэфсіраў (каментараў да Кур'ана), хамаілаў (малітоўнікаў) і кітабаў. С. Крычынскі ў кнізе "Tatarzy Litewscy. Proba monografii historiczno-etnograficznej" (Warszawa, 1938) прапануе складзены ім невялічкі слоўнік тых турэцкіх, а таксама арабскіх і персідскіх з турэцкімі суфіксамі слоў, якія можна было пачуць на той час у гутарковай мове літоўскіх татараў. Ён налічыў 32 такія словы (прычым у слоўнік не ўвайшлі тыя турэцкія словы, якія ўжываюцца ў беларускіх альбо польскіх тэкстах рэлігійных кніг, пісаных арабскім пісьмом).

Гэта:

Ахшам — вячэрняя малітва; асм. akscham — вечар.

Аджык — у выказванні "вучыцца аджыкам" = чытаць па складах (пад час навучання чытанню Кур'ана); асм.-анат. adzyk - недаспелы (плод); жалоба, туга ; асм. ачык = адкрыты, ясны, выразны (пра почырк); адкрыта, ясна, выразна. Відаць, утварылася ад іншага слова — чытанне па складах маруднае, але выразнае.

Акіднэ — малітва, якую чытаюць пасля паловы дня; "ісці да акіднэю"; асм. ikindi = 1) пара́ паміж поўднем і заходам сонца; 2) малітва, якую чытаюць у гэтую пару дня.

Асрэ — гл. эсрэ.

Ауле — паўдзённая малітва; асм. oghle, oghlen = палавіна (час) сутак.

Аўле — гл. ауле; "ісці да аўлею".

Байрам — свята; асм. bajram.

Бей — тытул, які ўжываецца некаторымі родамі літоўскіх татараў; асм. bej.

Беш — пяць, у выказванні "беш вахт намаз" — пяцікратная малітва; асм. besz = пяць; араб. wakt = час, пара; перс. namaz = малітва.

Біскіч — указанне пры чытанні; вучань, які стаў вучыцца чытаць па-арабску; асм. і казах. backiч = лесвіца.

Буайда — верш, які пачынаецца ў турэцкай мове са слоў bu ajda = гэтага месяца, што чытаецца ў час дадатковай вячэрняй малітвы Таравіх на працягу рамазана (дзевятага месяца мусульманскага календара); "пець буайды".

Бура — вецер, бура; "ідзі да буры!"; асм. bora (ад грэч.).

Бялюш — від піражка з мясной начынкай; казах. balisz = круглы святочны пірог з начынкай з мяса (курынага, гусінага, цялячага) або яблыкаў; магчыма, ад дзяеслова balamak (кірг.) - заварочваць у пялёнкі; параўн. з казах. pelman - від піражкоў.

Гіун — дзень, ужываецца ў выказванні "арэф'е гіун" = дзявяты дзень месяца зільхіджа (дванаццаты месяц мусульманскага календара); "Ах, прыйдзе арэф'е гіун, гэта пятніца цёмная, глухая, невясёлая", — піша ў звароце да сваіх прыхажан у 1881 г. слонімскі імам Мустафа Багушэвіч. Араб. arafa, асм. arafa, arifa = куцця; асм. gun - дзень.

Далавары — сувой з малітвамі; асм. dualar = малітвы, ад арабск. dua = малітва з дабаўленнем турэцкага суфікса множнага ліку -лар; характэрная метатэза дуалар - далавар(ы) узнікла на мясцовай глебе.

Дуалары — см. далавары.

Дваралы — гл. далавары.

Джайма — абрадавая ляпёшка, якая раздаецца на пахаванні нябожчыка; кірг. джайма = ляпёшка, ад джаймак - рассціланне, заварочваць ляпёшку; караім. яйма = ляпёшка, макароны, ад яймак - разгортваць. Аналагічна ўтвораны назвы іншых страў: караім. катлама - слóены пірог з сырам; караім. кыйма - кішка, фаршыраваная цёртым сырам з бульбай; асм. dondurta = марожанае, kavurma - смажаніна, кірг., казах. салма - макароны; асм. pastyrma - вяндліна (вэнджанае мяса).

Ібрык — пасудзіна для вады, збан ; асм. ibrik - медны збан, пасудзіна для вады; нар. польск. imbryk (з турэц.).

Кіскіч — той, хто чытае па складах, вучань, які пачынае вучыцца чытаць у школах літоўскіх татараў; асм. kyskacz = 1) шчыпцы, абцугі; 2) складаная лесвіца; параўн. kickicz (ад baskycz); у гэтым жа сэнсе і ў іншых цюркскіх дыялектах.

Кумхан, кумган — пасудзіна для вады, збан, які выкарыстоўваюць пры абмыванні рук удзельнікаў пахавальнага абраду; асм. kumgan - у гэтым жа значэнні.

Кунтусь — уласнае імя "святога" з Лоўчыц; асм. kadusz (народнае кундуш) — вар'ят, шалёны.

Куранджэй — вучань, які умее добра чытаць Кур'ан; ад араб. kur'an = каран. У слоўніках цюркскіх дыялектаў няма такога слова, такім чынам, яно новае, утворанае літоўскімі татарамі па аналогіі з такімі словамі, як азанджэй (у хамаілах) — той, хто заве на малітву, чытае азан (араб.), фалджэй, сюннеджэй (гл. ніжэй).

Кутлу — шчаслівы, у святочным прывітанні "кутлум байрам"; асм. kutlu bajram - шчаслівае, радаснае свята.

Намазлык — дыванок, на якім моляцца; ад перс. namaz - абрадавая малітва, з турэц. суфіксам -лык.

Олсун — "няхай будзе", у святочным віншаванні "байрам шэрыфлеры мубарэк олсун" = "няхай будзе блаславенным свята шчырых нашчадкаў Прарока" (гэта выслоўе ўжо незразумела літоўскім татарам); асм. olsun ag olmak = адбыцца.

Сюннеджэй — той, хто робіць абразанне; асм. sunnatczi у тым жа сэнсе, ад араб. sunnatun = звычайнае права; абразанне (у турэцкім вымаўленні sunnat), з турэцкім суфіксам -чы, -джы, які азначае прафесію.

Шэрыфлер — толькі ў прыведзенным вышэй сказе (гл. "олсун"); араб. szarif (асм. szarif) = цудоўны, слаўны, святы, шчыры нашчадак Прарока Мухаммеда, з турэц. суфіксам мн. ліку -лер.

Улан — 1) воін на кані; 2) тытул некаторых радоў літоўскіх татар; кірг. - кум. ulan - юнак, паж, прынц крыві; асм. oghlan = юнак.

Усцюн — дыякрытычны знак, які азначае ў арабскім алфавіце гукі -а або -е; араб. fatha, асм. ustun.

Утрунь — дыякрытычны знак, які азначае ў арабскім алфавіце гукі -о, -у (у турэцкім таксама -о, -u); асм. otru, ар. damma.

Фалджэй, фалджыей — вяшчун, знахар; асм. faldzy - вяшчун, ад ар. fa'l = вядзьмарства, прадказанне, з турэц. суфіксам -джы, які азначае прафесію.

Хаджы — настаўнік Закона Божага (чытання Кур'ана); асм. hodza - настаўнік, святар, ад перс. chwadza; замена апошняй галоснай ("ы" замест "а") адбылася пад уплывам вымаўлення падобнага слова: хаджы - паломнік; пэўную ролю магло таксама адыграць жаданне прыстасаваць гэтыя словы да імёнаў, якія заканчваюцца турэцкім суфіксам з вызначэннем заняткаў, прафесіі, напр. faldzy, sunnatczi, karandzy, azandzy і г.д. (гл. вышэй).

Хан — пануючы.

Чалма — цюрбан, гэта слова сустракаецца яшчэ ў куманскім дыялекце, а сёння амаль ва ўсіх цюркскіх, ад чалмак - абгарнуць, загарнуць.

Эсрэ — дыякрытычны знак у арабскім алфавіце, які азначае гук -і, -ы; ар. kesra; асм. asra.

Яццы, еццы — малітва пасля заходу сонца; "перад еццам"; асм. jatsy = 1) час сну; 2) малітва, якую чытаюць адразу пасля заходу сонца.

Ястык — падушка; асм. jastyk.

Большасць гэтых слоў мае вымаўленне, якое адпавядае літаратурнай асманскай мове, — гэта след асманскага ўплыву на мову і культуру літоўскіх татараў, пачынаючы з XVI ст. Толькі некалькі слоў (бялюш, хан, чалма, джайма, кунтусь, улан) можна было б разглядаць як астаткавыя з'явы чагатайскага дыялекту.

Ад арабскіх, турэцкіх і персідскіх слоў у мове літоўскіх татараў утварыліся вытворныя, прыстасаваныя да беларускай альбо польскай граматыкі і фанетыкі. Прыклады: ахрэць (ар. ahirat, асм. ahirat) — пабрацім, ахрэцька (аб жанчыне), ахратацца, ахратанне, ахрэтны; араф'е — арафейны, ашурэ — ашурэйны; азан (ар. azan) — заклік да малітвы, абрад надання імя — азаніць, паазаніць; байрам — байрамчык (памяншальнае), байрамаваць (святкаваць), байрамны, байрамавы; харам (ар. haram) = забарона — харамідца (рабіць нешта забароненае), харамны (забаронены); гусель (ар. gusl, асм. gusul) = рытуаль-

нае абмыванне — гусляваціца, пагусляваціца, гусляванне; гарэм (ар. haram) = накідка на твары нявесты пад час вяселля — загарэміць (закрыць твар "гарэмам"); малла, мална, мулна = святар — маллянка (жонка малны), малнюк (сын малны), малнінскі, малноўскі; сюннэт = абразанне — сюннэціць, пасюннэціць (абрэзаць); тэўбэ — тэўбэйнік (мучанік), тэўбэйны.

Літоўскія татары, чэрпаючы запас з літургічнай лексікі, узбагацілі беларускую і польскую фразеалогію ўласцівымі толькі ім зваротамі. Напрыклад "байрамавым генералам" жартаўліва называюць такога адслужыўшага афіцэра, які дазваляе тытулаваць сябе больш высокім званнем, чым ён мае ў сапраўднасці. Запозненую ранішнюю малітву называюць "уланскім сабахам" (ар. sabach - раніца), таму што чытаць малітву са спазненнем дазволена толькі салдату. Звычайна сярод татараў не было жабракоў, але здаралася, што ў час свята бедны татарын ходзіць па дамах супляменнікаў, разлічваючы на тое, што яму не адмовяць у пачастунку; у такім выпадку пра яго кажуць, што ён ходзіць "па садазе" (па міласціне; садага — ад ар. sadaka - міласціна) або "па селяме" (з прывітаннем; селям — ад ар. salam; павітаць — "даць селям"). Татары, будучы ўпэўненымі, што псіхічная хвароба з'яўляецца вынікам знаходжання ў целе чалавека злога духа, фярэя (ад араб. feraj), называюць прыдуркаватасць "фярэйскай хваробай". Акрамя шэрагу слоў, утвораных ад арабскіх і турэцкіх асноў, у слоўніку літоўскіх татараў сустракаюцца беларускія тэрміны, утвораныя самімі ж татарамі, напрыклад: "сюфкач" = татарскі знахар, "сюфканне" — ад гука "сюф", які выдаюць знахары пад час лячэння (з дапамогай так званага абдування); "граматка" — талісман, які складаецца з сувоя малітваў, што носяць пры сабе; "пахадуры" = (перад вайной) катэгорыя людзей, якія хадзілі з навінамі па татарскіх паселішчах (у некаторых мясцовасцях іх называлі яшчэ словам "пахадзінка").

Побач з асобнымі словамі ўсходняга паходжання ў мове літоўскіх татараў сустракаюцца і камбінаваныя выразы, якія складаюцца з двух слоў — беларускага і цюркскага ці арабскага. Напрыклад: даць салям (сказаць прывітанне), ісці ў хадж (вандраваць у Мекку), рабіць курбан (прыносіць ахвяру Богу),

даваць азан (абрад імянарачэння), узяць абдэсь (абмыцца перад малітвай), даць садагу (даць міласціну) і г.д.

Беларускі пісьменнік Віталь Вольскі ў артыкуле "Цюркататарскія элементы ў беларускай мове" (час. "Узвышша", 1929, № 6) спрабуе правесці класіфікацыю літоўскататарскіх слоў у залежнасці ад сферы іх ужывання. Напрыклад: а) словы, звязаныя з рэлігіяй: абдэсь (малое абмыванне), адам (чалавек), азан (заклік на малітву), Аллаг (Бог), Ібліс (д'ябал), мізар (могілкі), міхраб (ніша ў мячэці), намаз (маленне), харам (забарона), халял (дазвол), хамаіл (малітоўнік), уммет (група людзей у мусульманскай абшчыне) і г.д.; б) словы, звязаныя з бытам: ахрэць (пабрацім), джума (пятніца), рамазан (назва месяца), нікях (вяселле), бялюш (пірог), гальма (салодкая страва), джайма (блінчыкі ў масле), душман (вораг), сыта (назва салодкага напою) і г.д.

Асаблівай ўвагі заслугоўваюць "нацыяналізаваныя" словы, г.зн. такія, у якіх захаваны арабскі ці цюркскі корань, злучаны з чыста беларускім канчаткам, прычым усё слова вымаўляецца на беларускі лад. Цікавымі прыкладамі гэтых беларуска-татарскіх словатвораў могуць служыць: адамны — чалавечы (ад слова "адам", якое на арабскай, а таксама ўсіх цюркскіх мовах азначае "чалавек"); харамны — забаронены (ад арабскага слова "харам" — забарона); халяльны — дазволены (ад арабскага "халял" — дазвол); рахманы — ужываецца ў агульнавядомым сэнсе (ад арабскага "рахман" — міласцівы); неаўзюбілляг — той, які не шукае боской дапамогі (бязбожнік); суннэдджэй — той, хто ўчыняе абрад абразання; фалдзей — астролаг (ад слова "фал" — гараскоп і беларускага "дзей" — дзея, дзеянне).

Нямала ўсходніх слоў атрымліваюць пад уплывам беларускай мовы іншыя формы. Слова "дуа" (малітва, просьба, заклік) прыняло памяншальна-ласкальную форму — "дуайка". Арабскае слова "кяфір" дала вытворныя — "кяфіры", "кяфірскі", "кяфіране". Як лічаць арабісты, напрыклад, прафесар У.П. Дзямідчык, такія словы не маглі перакладацца. Яны інтэрнацыянальныя ў мусульман, бо маюць больш чым канкрэтнае значэнне — прызнанне веры ў адзінага Бога. Выкарыстанне іх

рытуальнае. Яны хоць і адчулі ўплыў беларускай мовы, але трапіць у яе не маглі, таму што пісьменства беларускіх татараў мела замкнёны характар, беларусы не разумелі яго і не маглі, паводле мусульманскіх канонаў, быць дапушчаны да яго.

Безупынныя зносіны татараў з беларусамі пакінулі адметны след і ў беларускай мове. На думку акадэміка Я. Карскага, у мове беларусаў налічваецца каля 50 слоў цюркскага (татарскага) паходжання, якія ўспрымаюцца сучаснымі беларусамі як звыклыя і не патрабуюць спецыяльнага тлумачэння, напрыклад: база, бакалея, буран, гарбуз, кабан, шалаш, чай, курган, кінжал, кафтан, каракуль, каўпак, таракан, сабака, сарафан, халат, халва, дуда, баран, бусел, туман, тавар, торба, харч, хамут, шапка, кайданы, кавун, тытунь, дыван, калач, багатыр, біклага, базар, андарак, бачыць, балавацца, баламут, гойдацца ды інш. У мастацкай, гістарычнай, навукова-папулярнай літаратуры знаходзім шэраг цюркізмаў (армяк, аршын, ашуг, казна, кісцень, сагайдак, бунчук, есаул, хан, тамга ды інш.), якія выйшлі з актыўнага складу лексікі і зрэдку ўжываюцца ў сучаснай мове, але выкарыстоўваюцца ў творах на гістарычную тэматыку для ўзнаўлення абставін пэўнай эпохі, мовы герояў альбо з мэтамі стылістычнай афарбоўкі.

Упершыню ў лексікаграфічнай практыцы ў якасці вучэбнага дапаможніка выдадзены "Слоўнік іншамоўных слоў" А.М. Булыкі. Аснову слоўніка склала агульнаўжывальная лексіка з 5600 адзінак, у тым ліку каля 200 слоўнікавых артыкулаў тлумачаць паходжанне і сэнс цюркскіх і асобна крымска-татарскіх запазычанняў. А.А. Жалуновіч для высвятлення лексіка-семантычнага фонду паспрабавала зрабіць класіфікацыю гэтых слоў па належнасці ці аднесенасці да пэўнай лексіка-семантычнай групы (ЛСГ). Першую групу склалі словы з ваеннай, культурнай, грамадскай і рэлігійнай сферы: булат, бунчук, джыгіт, есаул, каган, кабура, калчан, ашуг, майдан, казак, каравул, кінжал, сагайдак, мула, ясак, ятага. У другую групу ўвайшлі назвы бытавога і гаспадарчага жыцця: базар, аршын, бакалея, башлык, бурдзюк, кайданы, кайма, каракуль, капкан, каўпак, кафтан, кішлак, кумыс, наждак, харч, халва, хабар, ча-

ба, чалма, чай, чадра, шалаш, таўро, торба, саф'ян, аркан, арба, сургуч, юрта, юхт, ярлык, чарга, магарыч, барыш ды інш.

Колькаснае параўнанне складу трох ЛСГ, праведзенае А.А. Жалуновіч, паказала адносна раўназначны лік запазычанняў, якія называюць з'явы жывой і нежывой прыроды і рэаліі культурнай, ваеннай і грамадскай сферы. Пераважная большасць слоў цюркскага паходжання склала 2-ю ЛСГ, у якую ўключаліся назвы паняццяў і рэчаў бытавога і гаспадарчага жыцця. Безумоўна, такое размеркаванне невыпадковае. Таму што пэўная частка татар замацоўвалася на землях Беларусі, наладжвала ўласную гаспадарку, побыт, што бясспрэчна, спрыяла больш цесным і, галоўнае, працяглым моўна-бытавым зносінам з мясцовымі жыхарамі.

Многія цюрка-татарскія словы ўжываюцца ўсім беларускім насельніцтвам і даўно ўжо атрымалі "права грамадзянства" ў беларускай мове. Але ў дачыненні да іх неабходна зрабіць заўвагу: некаторыя з гэтых слоў, мажліва, запазычаны беларусамі не непасрэдна ў татараў, а, можа, праз рускіх ці ўкраінцаў, у мовах якіх доля татарскіх слоў наогул вельмі значная. У "Словаре тюркизмов в русском языке" Е.Н. Шыпавай, выдадзеным у 1976 г. ў Алма-Аце, на аснове навуковага доказнага матэрыялу паказана больш за дзве тысячы запазычанняў з цюркскіх моў, якімі ў той ці іншай ступені карыстаецца рускамоўны чалавек. Паводле падлікаў Я. Якубоўскага, больш за 500 гэтых цюркізмаў у той ці іншай меры ўжываецца ў беларускай мове.

Татары пакінулі свой след і ў тапаніміцы тых мясцовасцей, дзе яны здаўна жывуць. Цікавае сведчанне дае Б. Дашдэжыд, выхавацель мангольскіх навучэнцаў ПТВ № 7 г. Гродна ў артыкуле "Ад мангольскага кораня" (Гродзенская праўда, 17 лютага 1989 г.). Ён піша: "Я прыехаў у Гродна з далёкай Манголіі і жыву тут ужо чацвёрты год. Аднойчы, паглядзеўшы на карту Беларусі, са здзіўленнем заўважыў, што перада мной нямала знаёмых слоў, якія маюць мангольскае паходжанне. Раскажу аб некаторых з іх — назвах рэк. Уса — ад слова, што азначае "вада". Сула — ад слова "сул" (слабы, вялы), Гаўе — азначае "заслуга", Шчара — "жоўтая", Жыжма — імя манголь-

скай жанчыны і г.д". Памяць пра татарскія асады захавалася ў назвах шмат якіх паселішчаў Беларусі: Апчак, Арда, Агдамер, Койданава, Мамаі, Пагост, Татарка, Татаршчызна, Турэц, Узда, Якшыцы ды многія іншыя.

Наколькі моцна ўвайшлі цюрка-татарскія запазычанні ў беларускую мову сведчаць наступныя прыклады. Так, слова "бархан" (barchan) — наносны пясчаны ўзгорак дугападобнай формы ў пустынях, стэпах — атрымала сталую прапіску ў вёсцы Стары Свержань Стаўбцоўскага раёна. Земляны насып, на якім раней стаяла драўляная царква, да гэтага часу называюць барханам або барканам. Тут жа часцей пачуеш слова "башлык" (цюрк. baslyh) як абазначэнне капюшона ва ўсіх відах адзення; слова "харч" (тат. chara, тур. harc, араб. - hard) ва ўсіх азначаных слоўнікам значэннях: 1. — тое, што ядуць; 2. — прыпасы ежы; 3. — корм для жывёлы. Цікавы сэнс набыло слова "чарга" (цюрк. carga), акрамя дадзеных у слоўніку А.М. Булыкі значэнняў: 1. — пэўны парадак следавання руху чаго-небудзь. Выклікаць па чарзе; 2. — месца ў парадку следавання. Чакаць сваёй чаргі; 3. — група людзей, якія стаяць адзін за адным для атрымання чаго-небудзь. Заняць чаргу; 4. — адзін з участкаў будоўлі, якая ўводзіцца ў строй па частках. Першая чарга метрапалітэна; 5. — рад выстралаў з аўтамата, кулямёта, зроблены за адзін прыём. Выпусціць чаргу.

Нельга не пагадзіцца з А.А. Жалуновіч, што "праблема цюркізмаў у беларускай мове яшчэ як след не даследаваная. Вывучэнне цюркскіх запазычанняў у беларускай мове карысна не толькі як лінгвістычная з'ява. Гістарычны змест слоў, час іх замацавання ў пісьмовых крыніцах, ужыванне ў народных гаворках могуць высветліць многія старонкі жыцця грамадства".

Пасяліўшыся на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, літоўскія татары прынеслі з сабой арабскі алфавіт, прыстасаваны да фанетыкі той мовы, якой яны тады карысталіся, г.зн. чагатайскай. У працэсе засваення беларускай і польскай моў, складання на іх рэлігійных і свецкіх тэкстаў узнікла неабходнасць увесці ў арабска-чагатайскую графіку дадатковыя дыякрытычныя значкі, перадаваўшыя гукі, якіх няма ні ў арабскай, ні ў чагатайскай мовах. Так узнікла

мова кітабаў літоўскіх татараў, напісаных на беларускай і часткова польскай мовах (аль-кітаб — ад араб. al-kitab - кніга). Як адзначае даследчык кітабаў віцебскі вучоны-філолаг В. Несцяровіч: "У гэтых тэкстах больш поўна, чым у рукапісах, створаных кірыліцай, адлюстраваліся фанетычныя асаблівасці беларускай мовы. Мова кітабаў адрозніваецца ад мовы старажытных беларускіх пісьмовых помнікаў, яна блізкая да беларускай народнай мовы. У тэкстах адлюстравалася беларуская лексіка (спрэчка, заранак, прысмакі, згода, гадаваць), фразеалогія (як вокам мігнуць, шлюб браць), беларускі сінтаксіс (пайшоў па прароцкую душу, дзякаваць таварышу). З дапамогай арабскай графікі, дастасаванай да беларускай фанетыкі, больш дакладна, у параўнанні з кірылаўскімі пісьмовымі помнікамі, перадаюцца некаторыя гукавыя асаблівасці беларускай мовы, у першую чаргу дзеканне і цеканне, разнастайныя асіміляцыйныя змяненні, паколькі ў арабскай графіцы былі розныя літары для абазначэння парных гукаў".

В. Вольскі ў артыкуле "Аб асаблівасцях жывой мовы беларускіх татар ў арабскай транскрыпцыі "Аль-Кітабаў" падкрэсліваў, што "вывучэнне тэкстаў Аль-Кітабаў мае выключнае значэнне як для беларусазнаўства, гэтак і для ўсходазнаўства. Для ўсходазнаўства кітабы з'яўляюцца багатым матэрыялам па выяўленні тых пакрыжаваных і ўзаемадзеючых культурных уплываў Усходу і Захаду, аб'ектам якіх на працягу доўгага часу былі беларускія татары".

Літоўскія татары, якія атрымалі рэлігійную адукацыю, шырока карысталіся арабска-турэцкім алфавітам. Яны звярталіся да яго не толькі пад час пісьма і перапісвання сваіх рэлігійных кніг, але і ў паўсядзённым жыцці, калі стаўлялі подпісы, афармлялі завяшчанні, робячы розныя паметкі, а таксама пры напісанні прыватных лістоў, адрасаваных іншым татарам. Гэтай жа графікай карысталіся татары, складаючы эпітафіі на беларускай альбо польскай мовах.

У алфавіце арабскай мовы 28 знакаў, а ў алфавіце літоўскіх татараў — 34. Толькі яму ўласцівы знакі, якія адпавядаюць гукам -дз, -дз' (арабская літара дал (ࢮ) з трыма кропкамі ўнізе), -ц, -ц' (арабская літара сад (ࢯ) з трыма кропкамі ўнізе).

З чагатайскай графікі літоўскія татары запазычылі знакі, якія адзначаюць гукі: -п (па, знак, які пабудаваны на аснове арабскай літары ба (پ), але з той розніцай, што ў яго не ад-на, а тры кропкі ўнізе), -ч (чым, знак па ўзору джым (چ), але з трыма кропкамі ўнізе замест адной), насавыя -о, -е (галосны -о, -і або -а, -е з наступным сагыр нун'ем). Ужываемы імі знак для абазначэння гука -ж (ژ) — арабскага -зі з трыма кропкамі ўверсе выступае таксама ў арабскай і асманскай графіцы (пры транскрыбаванні іншамоўных слоў). Для абазначэння мяккіх -ц', -дз', -з', -л', -н' і цвёрдых -ц, -дз, -з, -л, -н служаць адны і тыя ж знакі. Гук -с' перадаюць пры дапамозе арабскага тса (س). У сувязі з тым, што транскрыбаванне насавых гукаў даволі складаная справа, іх часта перадаюць як -о, -е. Для абазначэння галосных -а, -е, -ы, -і, -о ў графіцы літоўскіх татар выкарыстоўваюцца тыя ж знакі, што і ў арабска-турэцкім алфавіце.

Назвы асобных літар гэтага алфавіта татары вымаўляюць па-турэцку, але з характэрным змякчэннем, тыповым для беларускай мовы: аліф (эліф), бэ (бэй), рэ (рэй), шэ (шэй), се, джым, чым, хы, ха, зал, рэ, зе, сін, шым, сад, дад, шы, зы, айн, гайн, фэ, каф, кеф, лям, мім, нюнь, хэ, воў, е. Дыякрытычныя знакі носяць наступныя назвы: усцюн (асм. ustun, ар. fatha, знак для галоснай а або ä), утрунь (асм. otru, араб. damma, знак для галосных u, ü, o, ö), асрэ, эсрэ (асм. asra, араб. kesra, знак для галосных і, ы). Назвы для арфаграфічных значкоў: тэнвін (араб. tenuin, знак для падваення кароткіх галосных), джэзім (араб. dzedm) або секюнь (араб. cykyn, асм. sukun, знак, які паказвае на тое, што зычны гук трэба вымаўляць самастойна, без наступнага галоснага), тэшдзід, тэшдыд, тэшчыт, тэшчыц (араб. taszdid, знак падваення зычнага гука), васаля, васля (араб. uasala, знак, які ставяць у некаторых словах над пачатковым аліфам, каб паказаць, што аліф не трэба вымаўляць), мэд, мед (араб. uadda, асм. uad, знак, які ўказвае даўжыню галоснай -а).

Наогул, як адзначае С. Крычынскі, "арабская графіка для літоўскага татарына з'яўляецца не толькі адным з спосабаў абазначэння гукаў яго мовы ў кнігах, дакументах, пісьмах і на

надмагільных плітах. Гэта свяшчэннае пісьмо Кур'ана, кнігі яго веры, і таму да самага маленькага кавалачка паперы, напісанага арабскімі літарамі, ён ставіцца з найвялікшай павагай. Вера ў святасць і цудадзейную сілу пісьма выражаецца ў магічных дзеяннях татарскіх ведзьмароў і чараўнікоў".

Такім чынам, аналіз гістарычных і пісьмовых крыніц, і перш за ўсё гістарычнае сачыненне "Рысале-і-татар-і-лех" (1558), паказвае, што, верагодна, к канцу XVI ст. камунікатыўная функцыя гутарковай роднай мовы літоўскіх татараў вычэрпваецца, і на змену ёй прыходзяць беларуская і польская. Становішча гэта захавалася да сённяшняга часу. На долю актыўнага валодання роднай цюркскай мовай прыпадае прыкладна 200 гадоў. І роўна 400, як яна забытая. Забытая, але ці знікла бясследна? Не, не знікла, нішто не прападае, не пакінуўшы сваіх слядоў. Перш за ўсё трэба нагадаць пра існаваўшыя ў літоўскіх татараў арабапісьмовыя старыя цюркскія літаратурныя мовы XVI–XVIII стст. (харэзмска-цюркская, чагатайская і стараасманская), якія абслугоўвалі пісьмовую сферу зносін літоўскіх татараў. Акрамя моў пісьмовых зносін, літоўскія татары мелі, безумоўна, мову вусных зносін, якая была для іх роднай. Польскі вучоны прафесар А. Дубінскі, спасылаючыся на гістарычныя даныя, даводзіць, што "мова літоўскіх татараў, у асноўнай сваей масе перасяленцаў з Залатой Арды, належала да кыпчацкай групы цюркскіх моў". Гэта сцвярджэнне можна лічыць справядлівым. Але ці ёсць доказы гэтага? Так, яны існуюць, і шлях да іх указаны А. Мухлінскім. Спасылаючыся на больш ранняе ўпамінанне, А. Мухлінскі сцвярджае, што ў той час, калі тэрыторыя Падоліі была вернута туркамі, — тады шмат татарскіх сем'яў, спрадвеку жыўшых на гэтых землях, пакінулі Турцыю. З гэтых выхадцаў утварыліся там тры калоніі, якія і сёння адрозніваюцца ад турэцкіх тыпам і касцюмам і называюцца татарскімі: адна на раўніне Дабруджа ў Балгарыі, другая — у наваколлях Брусы, трэцяя — над ракой Кызыл-Ырмак (Halis) у Малой Азіі; колькасць татар у гэтых трох калоніях налічвала па афіцыйнай статыстыцы 1853 г. каля 36 тыс. душ. Тут, у гэтым асяродку, як лічыць маскоўскі прафесар Э.Р. Ценішаў, "можна думаць без ваганняў, і захавалася вусная

мова польска-літоўска-беларускіх татараў". Мовай татараў Дабруджы, якія адносяцца цяпер да Рэспублікі Румынія, займаліся А. Заянчкоўскі, В. Заянчкоўскі, Х. Янкоўскі, Е. Мандокі, Э. Махмут, В. Дрымба, Э. Ценішаў. Найбольш поўныя на сённяшні дзень сведчанні ёй змешчаны ў кнізе В. Заянчкоўскага "Мова і фальклор татараў з румынскай Дабруджы" (Вроцлаў, 1975; гісторыя вывучэння мовы: с. 8–9; граматыка: с. 10–25; тэксты: с. 26–98; слоўнік: с. 189–197). Як сцвярджае прафесар Э.Р. Ценішаў, гэтага матэрыялу зусім дастаткова для яснага ўяўлення аб ладзе мовы дабруджынскіх татараў, яе слоўнікавым складзе, дыялектычным дзяленні і сувязі з іншымі мовамі. На яго думку, мова татараў Дабруджы, бясспрэчна, належыць да кыпчацкай групы цюркскіх моў. Гэта татарская мова, але нагайскага тыпу з прыкметнай дамешкай турэцкіх (альбо крымскататарскіх) элементаў. Параўнанне з дыялектамі нагайскай мовы, праведзенае Э. Ценішавым, дазволіла яму зрабіць вывад, што мова цюркскага насельніцтва Дабруджы блізка стаіць да акнагайскага дыялекту, але па дадатковых прыкметах (крымска-турэцкіх элементаў) яна бліжэй знаходзіцца да крымсканагайскага дыялекту, па тэрміналогіі Ю.І. Каракаева. Гістарычныя ўмовы фарміравання мовы татараў Дабруджы і паўночнага дыялекту крымскататарскай мовы ў многім былі блізкімі, што і спарадзіла падобныя рысы гэтых моў. В. Дрымба, які ўважліва даследаваў мову татар Дабруджы, прыйшоў да высновы, што яна складаецца з трох груп тэрытарыяльных дыялектаў (паўночная, паўднёвая і паўднёва-заходняя), наўмысна пазбягаючы ўжываць тэрмін "дыялект" у адносінах да гаворкі татараў усёй Дабруджы, паказваючы пры гэтым дэфініцыі Ю. Немета "ўсходнерумелійская гаворка" або Т. Кавальскага "турэцкі дыялект Дыліёрмана" (які складае з гагаузскай мовай "дунайскі дыялект"). В. Дрымба, не пагаджаючыся з існуючымі думкамі, лічыць, што пытанне канчаткова будзе вырашана толькі пасля таго, як будуць складзены лінгвістычныя атласы Балгарыі і Турцыі.

Але, як справядліва даводзіць прафесар Э. Ценішаў, "як бы сёння не называлі мову татараў Дабруджы: гаворка, дыялект, жаргон, — у сацыяльным плане ні адзін з гэтых тэрмінаў не адлюстроўвае сапраўднага становішча. І лінгвістычна, і са-

цыяльна цюркскае насельніцтва Дабруджы валодае мовай. Гістарычна яна была ў становішчы дыялекту ў адносінах да ўсёй мовы літоўскіх татар XV–XVI стст., г.зн. пакуль яна існавала ў вуснах народа". Э. Ценішаў не пагаджаецца з В. Садурам, які сцвярджае, што ў літоўскіх татар ніколі не было моналінгвізму. "Полілінгвізм, — лічыць Э. Ценішаў, — наступіў пасля XVI ст. Калі гэта мова была страчана на сваёй радзіме, то яе носьбіты, якія перасяляліся ў Дабруджу, Брусу і Кызыл-Ырмак, апынуліся ў становішчы адзіных носьбітаў-спадкаемцаў роднай мовы. Сёння "ізаляваны дыялект" у Дабруджы вырас да статуса самастойнай мовы. Дыялекты ж Брусы і Кызыл-Ырмака, верагодна, падпалі пад моцны турэцкі ўплыў. Усё гэта наводзіць на думку, што менавіта мова татараў Дабруджы можа быць засвоена літоўскімі татарамі. Перасаджаная на старую глебу, яна паступова набудзе мясцовы каларыт і наблізіцца да страчанага становішча, але, верагодна, яго цалкам не дасягаючы, таму што мясцовыя ўмовы за чатыры сотні гадоў таксама моцна змяніліся. Тым не менш, гэты працэс немагчыма параўнаць з сухім эксперыментам, хутчэй за ўсё гэта вяртанне дамоў даўно пайшоўшага, амаль прапаўшага дарагога сына".

Прыклад вяртання сваёй мовы дае нешматлікі народ Латвіі — лівы. Зусім мала засталося тых ліваў, якія валодаюць роднай мовай. У некаторых школах Латвійскай Рэспублікі ўведзена выкладанне роднай мовы лівам, пачынаючы з першых класаў.

Ужо сёння, лічыць Э. Ценішаў, існуе дастаткова матэрыялаў, каб скласці буквары і падручнікі роднай мовы для дзяцей польска-літоўска-беларускіх татараў. Для дарослых можна адкрыць курсы, дзе б на першым часе выкладалі настаўнікі-татары Дабруджы, пакуль не будуць падрыхтаваны свае. У далейшым неабходны вялікія і паўнакроўныя граматыкі і слоўнікі. Родную мову можна вярнуць і пры гарачым жаданні зрабіць гэта хутка!

І. Канапацкі,
кандыдат гістарычных навук,
член-карэспандэнт Міжнароднай Акадэміі
вывучэння нацыянальных меншасцей.

***

САРМАЦКІ ПАРТРЭТ БЕЛАРУСКАГА ТАНЦА

Карункавая бель "замятае" сцэну. Залацістыя плеценыя гарсэцікі на артыстках высвечваюцца з-пад празрыстых карацеек-палярынаў, што імітуюць танюткую, амаль няўлоўную тканіну з ільну, якую ўмелі выраблець у Старажытным Егіпце і праз 20 столак якой было відаць жаночае цела. Доўгія, падбітыя багатым футрам кунтушы ўказваюць на высакароднасць, на прыналежнасць да шляхецкага саслоўя. Касцюм, які "падае" вобраз танца ці песні з першых жа акордаў музыкі, — гэта ад Айшы Александровіч, якая напярэдадні Новага года ветліва пагадзілася завітаць у рэдакцыю і падзяліцца ўражаннямі ад года мінулага. Адметнага для мастачкі: яна адзначыла свой залаты юбілей, 20-годдзе працы ў Політэхнічнай акадэміі, зрабіла асабістую выставу. Ёсць імя — званні ж і рэгаліі спазняюцца, ёсць цэлы раскапаны пласт "мастацкага радовішча" і работа, якая спусташае дазвання (халтурыць не можа), — афіцыйнае ж прызнанне ледзь-ледзь узгараецца на жыццёвым небасхіле. Як у паэта: "Зняверу дзядоўе і красак сузор'е падаюць знічкамі ў студню яе душы".

— Сапраўды год быў адметны. Яшчэ і таму, што культурна-асветнае згуртаванне беларускіх татараў "Аль-Кітаб", да якога належу і я, святкавала 600-годдзе пасялення на гэтай зямлі прыхільнікаў хана Тахтамыша, якіх прыняў князь Вітаўт і якія служылі сваёй новай бацькаўшчыне верай і праўдай. Майму далёкаму продку былі дараваны землі на княжанне ў Ашмянскім павеце. Род Александровічаў меў свой герб з 1586 года. Без усведамлення сваіх каранёў нельга да канца спазнаць сябе. Захапленне гісторыяй, без ведання якой немагчыма ўвасабляць нацыянальны касцюм у сцэнічнам вобразе, перарасло ў даследаванне такой з'явы ў жывапісе, як беларускі сармацкі партрэт. Вынік пошуку — эсэ, выдадзенае таксама ў гэтым годзе. Сарматы — носьбіты ўсходняй культуры, народнасць, якая асімілявалася з іншымі, зрабіўшы пэўны ўплыў на нашу культуру. Для гэтага віду партрэтаў XVI-XVIII стст., як правіла, знатных вяльможаў, уласцівыя пышнасць убрання, па баках —

фамільныя гербы, сімвалы, падобныя на татарскую тамгу. Чаму? Мне хацелася разгадаць гэты гістарычны след.

Я так захапілася, што да чарговай пастаноўкі Дзяржаўнага ансамбля танца хацелася стварыць штосьці пышнае, багата аздобленае, як на старажытных партрэтах. Мастацкі кіраўнік калектыву Валянцын Дудкевіч не прымаў ідэй, навеяных зусім іншай атмасферай мінулага. Тут жа — матыў развітання з Радзімай, матыў цудоўнага паланеза Агінскага, матыў паражэння рамантычнай ідэі паўстання Касцюшкі.

— Дудкевіч вельмі патрабавальны "заказчык"?

— У нас адразу ж з'явілася дамоўленасць, што я працую толькі на яго калектыў. І можна сказаць, у нас хутчэй творчая закаханасць, спадзяюся, узаемная. Калі-нікалі проста на рэпетыцыі ён дае мне чысты аркуш паперы, прапануючы папрацаваць. Бывае, мой эскіз нараджае яго вобраз. Я ўдзячная лёсу, што маю творчы прастор, працую на ўзроўні сааўтарства. Гэта чалавек, які сілкуе мяне энергетычна, акрыляе маю фантазію, дзякуючы яму я знайшла ўласны напрамак у творчасці.

— Гісторыя мастацтваў ёсць гісторыя шматкратнага іх адраджэння. Мне здаецца, зараз гэта адбываецца з народнымі рамёствамі. Вы звярнуліся да нацыянальнага касцюма. Праўда, атрымліваецца не адзін да аднаго, а з аўтарскімі варыяцыямі.

— Маё палатно — сцэна. Не важна, што мундзір жаўнераў часоў Касцюшкі не таго колеру. Паверце, я перарыла стосы кніжак пра паўстанне. Усё прачытанае прапусціла праз свой тэмперамент, у эскізы ўнесла пэўны змест, без якога форма — як званок, які не зазвоніць.

Яшчэ з самога пачатку супрацоўніцтва паставіла перад сабой мэту — кожны створаны для ансамбля касцюм павінен быць творам дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Таго ж патрабую і ад майстрых, якія шыюць уборы. Часам яны нават злуюцца: "Чаго вы носіцеся з адною кашуляю?!"

— Што Вам дапамагае вырашаць своеасаблівую звышзадачу?

— Перш за ўсё — мая інтуіцыя мастака. Вось папрасілі выканаць эскізы касцюмаў для Волжскага народнага хору. Атрымалася трапна, недзе — гратэскава. Увогуле, самарцам

спадабалася. Трэба заўсёды больш верыць сабе, удасканальваць душу і пачуцці, тады часцей будзе сыходзіць азарэнне.

Назаўсёды запомніла сон, што ўбачыла пасля смерці матулі, якая была чалавекам неабсяжнай душы. Яна сялянскай мудрасцю адчула дарогу, наканаваную дачцэ. Пасля яе пахавання я ўсвядоміла, што мала аддзячыла ёй пры жыцці. Пакутліва перажывала і ў думках прасіла прабачэння. У сне прыйшла яна да мяне, лагодная і спакойная, і на адчайнае пытанне: "Што мне рабіць, мама?" — выразна пачула яе голас, нібы благаслаўляючы: "А ты ідзі".

— Магчыма, гэта і ёсць спрадвечны імператыў лёсу: якім бы цярністым ні быў твой шлях, яго трэба адолець... Што б Вы пажадалі чытачам?

— Аптымізму і веры ў свае сілы, якія дадзены нам Усявышнім на добрыя справы, святла і духоўнасці.

На заканчэнне хацелася б прывесці словы Нэлі Шчаснай з кнігі водгукаў аб персанальнай выставе Айшы Александровіч: "Я назаўсёды стала прыхільніцай гэтага каскада радасці, святла, тэмпераменту, бясконцай разнастайнасці выдумак, а Ваша персанальная выстава паказала, што нараджэнне вобраза праходзіць праз церні, але ў выніку здабываецца тое, што адназначна называецца творам мастацтва". Сапраўды, лепш не скажаш.

Алена Клімовіч
(З газеты "Мінская праўда",
31 снежня 1997 г.)

***

ЛЮДЗІ, ЯК КОЛЕРЫ

Мастак Айша Александровіч — вельмі цікавы чалавек, сапраўдная творчая натура, адметная не толькі сваёй працай, што цалкам натуральна, але і неардынарным светапоглядам. Заўважаць прыгажосць нават у паўсядзённых, будзённых з'явах — для яе вельмі характэрна. Таксама, як і цікавіцца глыбіннымі праявамі чалавечай душы. Яна любіць жыццё і людзей, можа таму і творчасць яе такая яркая, іскрыстая, па-сапраўднаму жывая. Айша Александровіч — выдатны мастак па сцэнічным касцюме, ужо не першы год працуе з Дзяржаўным ансамблем танца Валянціна Дудкевіча, дзе яе талент раскрыўся найбольш ярка і поўна. Мы з задавальненнем знаёмім чытачоў з мастачкай і даём ёй слова.

Пра тое, як усё пачыналася

— Мой першы асэнсаваны малюнак — малюнак балерыны. Убачыла яе ў пачцы, у класічнай позе, у каляндарыку — больш не было дзе, бо нарадзілася і вырасла ў невялікім беларускім гарадку Узда: там не тое што тэатра — мастацкага гуртка не было.

Балярына мяне літаральна зачаравала. Здарылася так, што бацькі аднымі з першых на нашай вуліцы купілі тэлевізар, вось тады і пачаўся ўвесь гэты, як сказала маці, "кардэбалет". Смешна, але я лічыла "кардэбалет" словам, спецыяльна ёю прыдуманым, каб выказаць усё неадабрэнне, якое магла адчуваць жанчына-мусульманка да напаўраспранутых танцоўшчыц.

А ўва мне ўвесь час жыла цікавасць да сцэны. Я ў дзяцінстве і юнацтве нават крыху пела і танцавала. І ўборы мы самі майстравалі. І па сёння захоўваю падзячны ліст за лепшы касцюм на школьным балі-маскарадзе. Мне здаецца, нейкая вышэйшая сіла вяла мяне па жыцці да маёй прафесіі. І хаця бацькі былі вельмі простымі, недзе ў радні траплялiся людзі мастацтва, больш, праўда, музыканты. Дзякуй, сем'і ва ўсіх былі вялікімі. І калі я паступала ў мастацкае вучылішча, першае, куды пайшла, — оперны тэатр: памятаю, балет называўся "Блакітны Дунай".

Пасля вучылішча год працавала ў школе настаўніцай, а потым зноў вучоба — у мастацкім інстытуце на прыкладным аддзяленні. У кватэры і зараз на сцяне вісіць мой дыплом, праўда, не ў рамачцы, — дыван пад назвай "Папараць-кветка".

Аднак, калі я яго рыхтавала, асабліва моцнага захаплення фальклорам, народнай творчасцю яшчэ не было, хаця наш выкладчык Міхась Раманюк браў нас у фальклорныя паездкі, дзе рабіліся адпаведныя замалёўкі. Тэму дыпломнай выбрала хутчэй інтуітыўна. Вельмі ўжо вобразна ўявілася мне цёмная ноч і кветка, якая гарыць агеньчыкамі сярод прыгожых, амаль ажурных сілуэтаў лістоў папараці... Эскіз доўга не выходзіў такім, як мне хацелася. І нават калі ўжо прыехала на камбінат у Віцебску выконваць саму работу, не адчувала задавальнення. Здавалася, і малюнак сам па сабе нядрэнны, але не атрымліваўся задуманы каларыт... Дырэктар камбіната ўвогуле быў супраць мяне: навошта яму лішнія клопаты са студэнткай? Дыван трэба ж было запусціць у вытворчасць, а потым адправіць у гандаль. Карацей, не падабалася яму ўсё.

І вось апошняя ноч — сядзела ўсю напралёт і спаць не хацела, нібыта нехта ці нешта трымала мяне... Не ведаю, колькі пластоў фарбаў перапэцкала, але перад ранкам гляджу, нешта стала вымалёўвацца. Калі паказала вынікі "бяссонніцы" свайму мастацкаму кіраўніку, убачыла — атрымалася! Пазней той дыванок пабываў на некалькіх выставах і меў нядрэнныя водгукі.

Пра работу

Валянцін Дудкевіч заўважыў мяне пасля майго ўдзелу ў падрыхтоўцы святочнага канцэрта да 40-годдзя перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Запрасіў да сябе ў ансамбль, за што я яму на ўсё жыццё ўдзячная. Дудкевіч для мяне сапраўдны прыклад, як трэба адносіцца да справы і паводзіць сябе з людзьмі. Ён валодае надзвычайным адчуваннем такту, меры, далікатнасці. І хаця Дудкевіч вельмі раўніва ставіцца да таго, калі я працую з кім-небудзь яшчэ (я, дарэчы, імкнуся гэтага пазбягаць), мне прыйшлося супрацоўнічаць з іншымі цікавымі калектывамі, напрыклад, ансамблем "Сябры". Гэта адбылося пад час свята славянскага пісьменства. Касцюмы рабіліся літаральна для аднаго нумара — песні пра Янку Купалу. Мелодыя мяне прос-

та зачаравала, і я стала шукаць адпаведны вобраз. Хацелася пракласці нейкі масточак да Скарыны. Урэшце, спынілася на іканапісных, царкоўных матывах. Увяла элементы "шляхетнасці", і ўсё на аснове сучасных канструктыўных форм. Зрабілі касцюмы за тыдзень. Прыйшлося нават дапамагаць закройшчыкам. Але, лічу, атрымалася няблага.

Акрамя Дзяржаўнага ансамбля танца, у мяне былі работы для камернага аркестра народных інструментаў радыё і тэлебачання — музыкантаў і асобна салістаў. Напрыклад, для Тамары Пячынскай. Калі памятаеце, яна пела: "Чорна галка, чорна галка..." Вось у мяне і выйшаў крыху стылізаваны ўбор... А для аркестра... Тады якраз пайшла такая плынь — шляхетнасць. Я гэта і выкарыстала.

Пра стаўленне да народнага касцюма

Мне здаецца, ужо надакучыла наша вечная "мужыцкасць", сялянскасць ва ўсім і заўсёды. Між іншым, вопратка вельмі моцна ўздзейнічае на псіхіку чалавека, стварае эмацыянальны настрой. Калі ўвесь час хадзіць выключна ў лапцях, то і сапраўды зробішся прыгнечаным і прыніжаным. Доўгі час гэта было нават палітыкай — паказаць чалавека занадта простым — забітым, шэрым, ніверліраваным. Згадаем рускі касцюм. Колькі дзесяцігоддзяў артысты выходзілі на сцэну ў кароценькіх кашульках, лапаточках і картузіках з прышпіленай кветачкай — усе аднолькавыя. Хіба ж толькі такі сапраўдны рускі касцюм, які на самой справе — з'ява багацейшая і шматпланавая?! Тое ж і з беларускім. Вельмі цікавай была вопратка шляхты, дзе адчуваліся ўсходнія матывы і традыцыі — кантушы, багатыя тканіны, парча... Ды што далёка хадзіць. Вазьміце тыя ж слуцкія паясы. Я пра гэта нават артыкул напісала. Калі ж заўсёды выглядаць беднымі і няшчаснымі, то і жыць так будзеш. Я як мастак лічу: трэба бачыць лепшае і тым самым узнімаць чалавека. І без мастакоўскай фантазіі тут не абысціся.

Такая ўжо, мабыць, мая душа — не магу спыніцца на аўтэнтыцы, проста яе капіраваць. Нецікава. Гэта ўжо ёсць, гэта ўжо само па сабе твор мастацтва. Тыя людзі, што са мной працуюць, ведаюць мае погляды. Прынамсі, Валянцін Дудкевіч, кіраўнік ансамбля танца, мяне разумее. Нашы творчыя пады-

ходы ў нечым падобныя. Яго харэаграфічныя творы таксама нельга назваць чыста аўтэнтычнымі, яны больш класічныя, нават акадэмічныя, але аснова — так, народны танец.

Пра ўзаемаадносіны з калегамі

Калі яшчэ толькі пачынала працаваць, было шмат спрэчак, асабліва на разнастайных мастацкіх саветах (зараз іх, дзякуй Богу, няма). Засядалі там нярэдка непрафесіяналы, але пачыналі выдаваць табе парады і рэкамендацыі. А яшчэ намёкі на тое, што я не беларуска, а татарка, і касцюмы ў мяне — літоўскія, татарскія, а не беларускія. Чаго толькі не наслухалася. Хаця, урэшце, маё перакананне: усе мы ад адной прамаці, і трэба не раз'ядноўвацца, а аб'ядноўвацца і, як розныя колеры на адной палітры, складаць агульную гармонію.

Пра сям'ю

Сям'я мая невялікая. Замуж выйшла яшчэ студэнткай, таксама за мастака. У 1971-м нарадзілася дачка Галія. Мы не мелі на той час сталага жылля, таму некалькі год яна выхоўвалася ва Уздзе ў бабулі, за што зараз, здараецца, мне і выгаворвае.

Дачка ў дзяцінстве таксама вельмі захаплялася творчасцю, балет любіла, дарэчы, як і муж, у якога ў майстэрні стаяла вялікае палатно, падрыхтаванае "для балета".

У дзяцінстве, памятаю, сядзела на печцы і марыла: як добра было б мець піяніна. Атрымалася, што толькі ўнука аддалі вучыцца музыцы, але я сапраўды шчаслівая: няхай так, але мара рэалізуецца. Галія засталася жыць ва Уздзе, хаця скончыла тэатральна-мастацкі інстытут, яна — мастацтвазнаўца. На жаль, пакуль работы па спецыяльнасці не знайшла, вядзе заняткі аэробікі, бо скончыла таксама і культасветвучылішча — па танцах. Праца цяжкая і ненадоўга — пакуль маладая.

Муж вельмі хацеў, каб я, акрамя творчасці, яшчэ і выкладала. І калі здарылася няшчасце — ён вельмі рана памёр, — я занесла свае дакументы на архітэктурны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута, дзе вучу студэнтаў малюнку і сёння. Мне вельмі падабаецца праца з маладымі, я іх люблю, чэрпаю ад іх моцную станоўчую энергетыку.

Пасля нечаканай смерці мужа апынулася ў вельмі цяжкай дэпрэсіі, амаль не працавала, хаця творчасць для мяне — усё,

сэнс існавання. Аднак трэба было неяк вяртацца да жыцця. Пачала выконваць асобныя заказы. Запомнілася прапанова аформіць кнігу Янкі Хвораста "Зборнік беларускіх народных танцаў". Работа зацікавіла, я зрабіла замалёўкі, у якіх імкнулася адлюстраваць касцюмы "ў руху", як апісваў танец Янка Хворост (дарэчы, так раблю цяпер заўсёды). Аўтару спадабалася. Падрыхтавала эскізы для двух тамоў. Матэрыял збірала вельмі скрупулёзна, шмат працавала ў фондах Акадэміі навук. Але памёр Янка Хворост, выданне кнігі адклалі. Пазней яна выйшла, але ўжо без ілюстрацый. І што вельмі крыўдна: ілюстрацыі ўвогуле згубіліся. На мае прэтэнзіі атрымала адказ: "Мы вам грошы заплацілі..." Захаваліся толькі некаторыя чарнавікі. Пасля таго прыйшла да высновы: ніхто, акрамя самога аўтара, не захавае яго работы лепей. Таму амаль усе малюнкі цяпер трымаю дома.

Пра Бога і рэлігію

У жыцці мне давялося спазнаць нямала. Былі не толькі творчае натхненне і перамогі. Хапала страт, ды і памылак нарабіла нямала. Але ўрэшце рэшт зразумела: без веры, без духоўнасці жыць чалавеку нельга. Я ўжо казала, што паходжу з беларускіх татар, шасцісотгоддзе асадніцтва якіх нядаўна святкавалася. Я не лічу сябе рэлігійнай фанаткай, я чалавек увогуле вельмі зямны, але мяне цікавіць мусульманская рэлігія, чым магу, дапамагаю ў рабоце татарскай абшчыне ў Мінску. З задавальненнем вывучаю Каран. Некаторыя людзі лічаць мусульманскую рэлігію жорсткай. Але яны памыляюцца. Бог адзіны і вучыць усіх людзей аднаму і таму ж — дабру, цярплівасці, працавітасці. Іншая справа, як самі людзі трактуюць і выконваюць Божыя запаведзі.

Пра будучыя планы

Працаваць, працаваць, працаваць. У гэтым маё жыццё, сэнс існавання на зямлі.

(З газеты "Голас Радзімы", № 12).

***

ПОШТА КВАРТАЛЬНІКА

Дорогой Ибрагим Борисович!

Большое спасибо за Ваше участие и готовность оказать помощь моему бедному сыну в возможном издании его книги. Стыдно, конечно, — способный журналист и поэт продаёт газеты, чтобы добыть что-то на хлеб для семьи. Жена его — старший преподаватель университета с окладом 1,8 млн., а у них двое детей.

Прочитал Ваше письмо, вспомнил притчу о том, что у еврейского ада стоит охрана, а у татарского ада, что рядом, охраны нет. Объяснение: если хоть один еврей вылезет из ада, то он вытащит остальных. Задача охраны — не выпускать его. Если же хоть один татарин попытается вылезти из ада, то не дадут ему вылезти остальные обитатели, стащат его обратно за ноги в ад. Поэтому здесь охрана не нужна. Этим сказано об отсутствии взаимовыручки, сплочённости у наших соплеменников. Если бы было единство, то не потеряли бы свою государственность поодиночке Казанское, Астраханское, Ногайское, Крымское ханства, тем более в период СССР мы обрусели. Впрочем, завидно, как русские защищают своих единоверцев — сербов, болгар, греков и т.д.

Но как бы то ни было, татары ещё сохранились, и наша задача — как только можно способствовать возрождению культуры, традиций народа. После революции 1905 г. поэт писал: "Уян татар" ("Проснись, татар"), — хотя тогда обрусение, межнациональные браки ещё не приняли столь массового характера, как теперь. В 1994 г. 3700 женщин-татарок родили от смешанных браков. Ведь уже было дошло до того в годы Советской власти, что, приезжая в Казань, не слышал там татарской речи. В 1945 г. (зима на 1946 г.) я встретил в числе бывших военнопленных человека, скрывающего, что он татарин. Только мне, молодому солдату, наедине сказал об этом. Ходайга шокер (хвала Аллаху), пришли времена, когда почти повсеместно открываются татарские школы и детские сады, строятся

мечети, медресе. В России до Октябрьской революции было 7000 мечетей, до перестройки — 94, сейчас — 1400. Бурно развивается татарская культура в Набережных Челнах, недаром говорят татары: "Казань — столица Татарстана, Набережные Челны — столица татар". В Набережных Челнах кроме татарских школ (их 30%) во всех школах преподаётся татарский язык, с будущего года вводят экзамен по нему.

Вот некоторые примеры из нынешней эпохи. В 1996 г. из Самары 30 человек побывали в хадже. В аэропорту их встретил зам. губернатора области Хабибулла Бабаев, встретился с ними сам губернатор Константин Титов. Губернаторы Читинской, Сахалинской областей — татары, в Кемеровской области 93% избирателей голосовали за губернатора Амангельды Тулеева (отец — казах, мать — татарка). В России принято решение, правда, под давлением Совета Европы, об образовании нац. культурных автономий.

В Татарстане в 1997 г. собран фантастический урожай зерновых — 6,4 млн. тонн, по 37 центнеров с гектара — рекорд в Российской Федерации.

В Казахстане (Алма-Ата) в конкурсе на лучшее чтение Корана детьми третье призовое место заняла русская девочка Зинаида Фёдорова. То же самое проходило в Москве, в Соборной мечети, присутствовало 70 детей.

В России вместо "советский человек" применяется термин "россиянин", по этой причине в новом паспорте нет 5-й графы о национальности, против чего и протестуют в нац. республиках РФ. В Казани в татарских школах география, история, математика преподаются на русском языке. Учебники по этим предметам лежат на столе. Ссылаются на отсутствие учителей.

Новость! В 1944 г., в период выселения крымских татар, в ЦК рассматривался вопрос о выселении казанских татар. Невероятно, но факт. Не решились на это по причине, что много татар было на фронте, и самоотверженно они сражались за "Святую Русь". О том, что есть такой документ, сказал Шаймиеву Лукьянов.

Ещё раз спасибо за Ваше намерение помочь сыну, но он в настоящее время дорабатывает, дополняет и расширяет руко-

пись. Как будет готова, я Вам пришлю. Может, по воле Аллаха, разрешится это положительно.

Пару слов о наших делах. Провести что-либо по случаю 600-летия нам не удалось — нет денег. Местные власти отказались нам помочь. Сами мы тоже не очень активны. В начале собирались по пятницам еженедельно, даже когда не было помещения, расквартировывались в отделении Фонда культуры, теперь же, имея помещение, почти не собираемся, кроме праздников Ураза-Байрам и Курбан-Байрам. Обидно, конечно. Уж кому-кому, владеющим татарским языком объясняю, по каким каналам, в какие часы идёт передача татарско-башкирской редакции радио "Свобода", и теперь, с 1.11.1997 г. один час из Казани. Несмотря на это, мало кто слушает эти передачи. Действительно, стали манкуртами.

Готовлю кое-какие материалы для энциклопедии, напечатаю — пришлю. Прошу извинить за почерк и за то, что много написал. Ведь хочется поделиться с кем-либо.

С уважением и приветом,

Санияф Гарданов.

***

ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ "БАЙРАМА"

Піша да вас Люба Шпітальная. Выпадак, а можа лёс накіраваў мяне да гэтага прыстанішча. Спачатку напісала я ў маладзёжную газету. Даволі хутка прыйшло адтуль запрашэнне зайсці да іх. Гутарыў са мной вельмі прыемны чалавек, які назваў сябе Мікола. З гэтай размовы я зразумела, што для іх газеты мая тэма не вельмі падыходзіць, бо яна не цікавіць маладых чытачоў, а для газеты чытач — гэта ўсё, гэта пакупнік і падпісчык на іх выданне. Можа быць, каб крыху злагодзіць не вельмі добрае ўражанне, якое на мяне зрабіў яго адказ надрукаваць ліст, ён сказаў мне, што вось зусім нядаўна ён адхіліў матэрыял пра маці-адзіночку, якая пакончыла жыццё і сваё, і свайго дзіцяці, бо не бачыла выйсця з цяжкага становішча. Вядома, у мяне сітуацыя яшчэ не такая складаная, бо ў мяне яшчэ няма дзіцяці.

Мікола параіў мне звярнуцца ў татарскі часопіс “Байрам”, даў адрас і нумар тэлефона знаёмага татарына і сказаў, што ён і сам часам публікуе свае артыкулы ў татарскім выданні. Зусім нядаўна я па радыё пачула, што ў сталіцы адзначалі 600-годдзе пасялення татараў на Беларусі. А раптам да гэтага народа і я маю нейкае дачыненне? Амаль нічога не зменьваючы, я пасылаю вам ліст, з якім звярталася ў маладзёжную газету. Калі я гляджуся ў люстэрка, то ў рысах свайго твару бачу нешта цюркскае. Гэтыя рысы маглі мне па спадчыне перадасца ад бацькі ці маці, ад бабулі ці дзядулі, якіх я не ведаю.

Бацькоў сваіх не ведаю. Вырасла ў доме дзіцяці, у дзіцячым доме, пасля — у інтэрнаце і цяпер жыву ў інтэрнаце, хоць мне ўжо пасля дваццаці. Маці мяне пакінула і, відавочна, выракласся. Мяркуючы па прозвішчы — Шпітальная, яно дасталося мне ад канцылярыстаў, а імя Люба далі мне з добрымі намерамі, каб мяне палюбілі, ну, а імя па бацьку — Іванаўна, дык гэта вельмі папулярнае імя. Нацыянальнасць у пашпарце не напісана, а цяпер у новых пашпартах і не прадугледжана такая графа.

Да восьмага класа вучылася ў школе-інтэрнаце. Зайздросціла тым, у каго знайшліся бацькі. Гэта было яшчэ да першага класа, калі я верыла, што бацькі могуць знайсціся. Пасля зразумела: нікому я не патрэбна. Вучылася старанна, пасля заваршэння восьмага класа — у гарадскім прафесійна-тэхнічным вучылішчы. Атрымала прафесію вязальшчыцы. Вучылася і скончыла вячэрні тэхнікум, стала майстрам. Вельмі хацелася вучыцца далей, быць мадэльерам. Але цяпер, на старэйшым курсе, трэба ўжо працаваць па спецыяльнасці. Ёсць нават месца, куды мяне могуць узяць, і я там закончу сваю адукацыю. Але мяне папросяць пайсці з інтэрната, дзе я маю месца для начлегу. Пры сучасных заробках я ўладкавацца на кут не змагу. Можна жыць так і далей, кінуць вучобу і працаваць на тым жа месцы.

Вядома, няма чаго цешыць сябе, тварык мой сярэднестатыстычны. Мужчыны на мяне не заглядваюцца. Тыя ж дзяўчаты, з кім я жыла ў інтэрнаце, ужо неяк уладкавалі сваё жыццё, вызначыліся: у адной ужо двое дзетак, у другой гадавалы хлапчук, але бацька гэтага хлопчыка трапіў у турму, а мая сяброўка з сынком жывуць у свякроўкі, і не вельмі ім утульна.

Вядома, прырода бярэ сваё. Мне сніцца часта сон, што я вяду за ручкі хлопчыка і дзяўчынку, а як прачнуся, то аказваецца, што я, як і раней, у інтэрнаце, і адна суседка храпе, а другая яшчэ не вярнулася з гульбішча. Як падумаю, што ўсё жыццё давядзецца жыць у калектыве... Можна і завесці такое пажаданае дзіця, але ці не паўтару я лёс сваёй маці? Кінуць дзіця, а потым, упэўнена, што гэта будзе потым, мучыцца вечна самой і ведаць, што яно пакутуе.

Не думаю, што шчаслівы і той, хто павінен быў быць маім бацькам. Можа і яму няма шчасця ў гэтым жыцці? Хто мне адкажа на гэтае пытанне? Хто мне параіць, як мне жыць?

Люба Шпітальная.

(Адрас Л. Шпітальнай вядомы рэдакцыі "Байрама". Можна напісаць адказ, каб яго надрукавалі ў часопісе, а можна і асабіста для Любы праз рэдакцыю.)

***

Главам государств стран СНГ и дальнего зарубежья

Президентам республик и губернаторам Российской Федерации

Представителям средств массовой информации

Учёным, писателям и всей демократической интеллигенции

На пороге третьего тысячелетия все народы, населяющие земной шар, подводят итоги пройденному, анализируют сегодняшнюю действительность и задумываются о своём будущем. К сожалению, анализ прожитого и сегодняшняя действительность со всей очевидностью показывают, что происходящие демографические процессы угрожают будущему многих народов, грозя исчезновением их как этносов с лица земли, делая мир гораздо беднее, менее разнообразнее, лишая будущее поколение человечества счастья общения с носителями уникальной, только каждому народу присущей культуры, обычаев, быта и языка. С другой стороны, природа так сбалансирована, что потеря или исчезновение какой-либо её части может в дальнейшем повлечь за собою цепь таких катаклизмов, о которых мы сегодня предположить не можем. Не говоря уже о высшей силе, под которой мы все ходим. Для нас это Аллах, для других — Бог, Будда или Яхве.

Национальная политика руководителей Советского Союза, нацеленная на ликвидацию наций, создавая единую общность — советский народ, добилась большого успеха, а инерция этой политики до сих пор ощущается в повседневной практике в отношении культуры, образования, языка, веры и обычаев коренных и титульных народов не русской национальности в масштабе всей России. Нет федеральных законов и программ по сохранению коренных, титульных и малых народов. Государственные органы, средства массовой информации федерального значения, телевидение, радио, печать, информатика, коммуникации, другие органы и социальные институты, формирующие мировоззрение современного человека, игнорируют сотни народностей и наций, проживающих в Российской Федерации, пропагандируется культура, вера и обычаи только одного — русского народа.

На "ОРТ" имеется студия "Мир", предоставляющая эфирное время республикам СНГ. Для своих же республик, автономий и краёв с коренными и титульными народами ни на "ОРТ", ни на "РТР", ни в программе "Культура" места нет. Давайте обратимся к главному закону Российской Федерации — Конституции.

Глава 2, статья 19.

2. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения… (и т.д. по тексту).

Статья 26.

2. Каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества.

Глава 3, статья 68.

3. Российская Федерация гарантирует всем её народам право на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития.

Статья 69.

Российская Федерация гарантирует права малочисленных народов в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права и международными договорами Российской Федерации.

Но ни один пункт, ни одна статья Конституции РФ, к сожалению, не исполняются должным образом, поскольку нигде, ни в одной области, республике, крае в бюджете не заложена статья финансирования развития культуры, языка, веры, обычаев, быта и сохранения самих наций, проживающих на территории данной федерации.

На прошедшей 25 июля 1998 г. конференции, посвящённой будущему татарского народа, в которой принимали участие учёные, историки, филологи, философы, языковеды, видные религиозные деятели, политики, прозвучали неутешительные демографические прогнозы. Для татарского народа, в частности, были названы страшные цифры, доказывающие его исчезновение в местах исторического расселения.

— Из более чем миллиона Касимовских татар осталось около ста семей, считающих себя татарами. Из памяти вытесняется всё напоминающее о принадлежности к татарскому народу. Та-

тарские географические названия мест и рек, гор, деревень заменяются на русские.

— Астраханские, Волгоградские, Саратовские и Самарские татары через одно поколение забудут татарский язык, через другое — исчезнут, как и Касимовские.

— У Сибирских татар, рассеянных по всей территории своей огромной родины, сузился до крохотных размеров ареал проживания, что гроит полным исчезновением. Городское население уже сегодня почти полностью разговаривает на русском языке.

Если не принять срочных мер по сохранению татарской нации, её языка, быта, обычаев при обязательном воспитании молодёжи по канонам исламской веры, такая же перспектива ожидает и татарское население Пермской, Свердловской и Оренбургской областей. А также весь многомиллионный татарский народ. Прогноз для других народов более мрачен.

Теперь уже ясно, что в сохранении этноса Поволжья и Урала решающую роль сыграла их тесная братская дружба и исторически сложившаяся взаимосвязь. Эта дружба и взаимосвязь на этническо-подсознательном, генетическом уровне каждому поколению подсказывала о его принадлежности к Башкирскому, Марийскому, Удмуртскому, Чувашскому или Татарскому народу, не позволяя забыть свои корни, опираясь на их родную землю, им принадлежащую.

Учитывая всё это, мы призываем всех и в дальнейшем укреплять дружбу между народами, создавать условия для развития культуры, языка и быта татарского народа в странах и регионах на основе договора между Республикой Татарстан и регионами, где проживают татары, с тем, чтобы дети могли воспитываться, развивать язык, культуру, изучать и перенимать быт и обычаи своего народа, расти в уважении и гордости к своему народу. Выпускать газеты, журналы, предоставлять эфирное время на радио и телевидении для всех народов, проживающих в нашей республике.

А татарский общественный центр и татарский народ сделают всё, чтобы это было на пользу всем народам.

Председатель Наб.-Челнинского
отделения ТОЦ
Кашапов Р.Р.

***

У МЯЧЭЦЬ ЗАПРОСЯЦЬ УСІХ

У Мінску зарэгістраваная і дзейнічае адзіная рэлигийная абшчына мусульманаў-шыітаў. Яны сабраліся будаваць уласную мячэць.

Старэйшына Міралі Міраліеў паведаміў, што ў кіраўніцтва абшчыны ўваходзяць члены яго сям'і, родныя і сябры. Па словах М. Міраліева, абшчына не плануе займацца палітычнай або прадпрымальніцкай дзейнасцю: "Галоўнае для нас — пабудаваць у Мінску мячэць, у якой вернікі маглі б выконваць свае рэлігійныя абрады". Калі яе пабудуюць, мячэць будзе адкрытая і ўдзень, і ўначы, каб "пакутнікі любой нацыянальнасці і веры маглі знайсці падтрымку і атрымаць дах над галавой".

Натуральна, будаўніцтва каштуе шмат грошай, і мінскія шыіты спадзяюцца на фінансавую дапамогу мусульман Германіі, Ірана, Расіі, ЗША і Турцыі. "Сабраўшы неабходную суму, мы плануем выкупіць які-небудзь стары будынак на гарадскім аўкцыёне нерухомасці і на яго месцы пабудаваць прыгожую мячэць", — патлумачыў М. Міраліеў. Па ягоных словах, сёння ў Мінску пражывае прыкладна 12 тысяч мусульман-шыітаў — у асноўным выхадцаў з Азербайджана, а таксама з Афганістана і Турцыі.

Даведка. Шыізм — адна з найбольш значных плыняў мусульманства, якая ўзнікла ў VII стагоддзі. Адметнай рысай шыізму з'яўляецца вера ў тое, што законнымі пераемнікамі прарока Мухаммеда — імамамі — могуць быць толькі ягоныя родзічы-нашчадкі, а халіфы, абраныя абшчынай, — незаконныя. У сувязі з гэтым шыіты не прымаюць суну — зборнік свяшчэнных паданняў аб жыцці, цудах і павучаннях Мухаммеда, складзеную пры першых халіфах у IX стагоддзі.

(З газеты "Навіны", № 81, 7 жніўня 1998 г.)

***

ЗМЕСТ

Байрам

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ"

№ 2, 1998 г.

Камп'ютарны набор: Дз. Чымбаевіч
Літаратурны рэдактар,
камп'ютарная вёрстка: Н. Крыцкая
Камп'ютарны дызайн ілюстрацый: Н. Кірыенка

Падпісана ў друк 7.11.1998 г. Фармат 84x108 1/32.
Папера для ксераксаў. Гарнітура "Таймс".
Ум.друк.арк. 5,9. Ул.выд.арк. 6. Тыраж 300. Зак. 32.

Аддрукавана ў ВКП "АРТЫ-ФЭКС",
ліцэнзія ЛП № 180 ад 5.01.98.

ПКП "АРТЫ-ФЭКС". Ліцэнзія ЛВ № 199 ад 27.02.98.
220072, г.Мінск, вул.Акадэмічная, 1-130.